

Master in de journalistiek

Media en democratisering in Pakistan

Een verhaal van 1001 machten

Masterproef aangeboden door
Hanne DECRE
tot het behalen van de graad van
Master in de journalistiek

Promotor: Chris Verschooten
Academiejaar 2015 – 2016

Voorwoord

Regelmatig wordt Pakistan in de media omschreven als een *failed state*, een staat die als hoofdkenmerk disfunctionaliteit heeft. Dat is meteen ook het eerste beeld dat Pakistan bij mij opriep, voor ik aan deze masterproef begon. Ik moet toegeven, ik wist weinig meer van het land, dan dat het een bufferzone vormt tussen het Midden-Oosten en Azië. Om de relativiteit van die *failed state*-status te benadrukken, vermeld ik hier even dat, sinds de aanslagen van 22 maart in Brussel en Zaventem, ook België genoemd wordt als *failed state* (althans door Tim King van Politico). Daarmee vervoegt België landen als Syrië, Irak, Afghanistan en dus ook Pakistan. Elk van deze landen kent problemen, maar een vergelijking trekken tussen België of Pakistan en een land als Syrië, waar er al vijf jaar een eindeloze oorlog woedt, lijkt mij weinig haalbaar. Deze masterproef vertrok dan ook uit een sterk verlangen om meer te weten te komen over Pakistan en zijn medialandschap. Daarbij wilde ik vooral een genuanceerd beeld brengen. Kampt het land met problemen? Zeker, maar om het een *failed state* te noemen, gaat een brug te ver.

Deze thesis is uiteraard geen eenmansproject. Zonder de steun van een heel aantal mensen, zou het mij niet gelukt zijn deze masterproef af te ronden.

Ik wil mijn promotor Chris Verschooten bedanken voor haar hulp bij deze masterproef en vooral voor alle moeite om mijn thesis op het laatste moment nog te verbeteren en bij te schaven.

Daarnaast ook een welgemeende dank aan de Pakistaanse journalisten die ik mocht interviewen. Jullie gunden mij met jullie eerlijke getuigenissen een inkijk in het dagelijkse leven van een Pakistaanse journalist, met alle uitdagingen en moeilijkheden die daarbij komen kijken. Ik kan alleen maar mijn bewondering voor jullie uitspreken.

Een speciale plaats in dit dankwoord verdient ook Lore Adriaenssens, die niet alleen deze masterproef helemaal doorploegd heeft en mij met haar vragen en opmerkingen elke keer opnieuw uitdaagde om verder te denken, maar ook op alle momenten klaarstond om mij een verse dosis moed in te spreken.

Ook mijn mama, Chris Vandenberghe, wil ik graag bedanken voor de minutieuze verbeteringen waarbij geen enkel detail over het hoofd gezien werd en voor het *non-stop* klaarstaan op alle ettelijke uren van de dag en van de nacht.

Mijn uiterste dank gaat ook naar mijn ouders, zussen, klasgenoten en vrienden allerhande, die mij op elke mogelijke manier bijstonden in deze masterproef. Met jullie eindeloze steun en enthousiasme zijn jullie erin geslaagd mij elke keer opnieuw vooruit te stuwten.

Inhoudstafel

INLEIDING.....	1
A. LITERATUURSTUDIE	3
1. MEDIA EN DEMOCRATISERING.....	3
1.1. <i>Democratie en democratisering</i>	3
1.1.1. Eén basisidee, verschillende perspectieven	3
1.1.2. Globalisering en <i>civil society</i>	8
1.1.3. Uitkomst?	10
1.2. <i>De rol van de media</i>	11
1.2.1. Vrijheid van meningsuiting: een basisrecht	11
1.2.2. Het belang van de media.....	12
1.2.3. Functies van de media in een democratie	13
1.2.4. Bepalende factoren.....	16
1.2.5. Invloed van het internet	17
2. PAKISTAN.....	19
2.1. <i>Achtergrond</i>	19
2.2.1. Geschiedenis	20
2.2.2. Nationale identiteit.....	20
2.2.3. Democratisering, een proces van lange adem.....	23
2.2.4. Terrorisme.....	28
2.2.5. Relaties met het buitenland.....	30
3. MEDIA IN PAKISTAN.....	32
3.1. <i>Het medialandschap: een overzicht</i>	32
3.1.1. Een korte geschiedenis.....	32
3.1.2. Het medialandschap anno 2016	34
3.1.3. De verschillende media.....	37
3.1.3.1. Printmedia	37
3.1.3.2. Televisie.....	39
3.1.3.3. Radio	40
3.1.3.4. Online.....	41
3.2. <i>Mediavrijheid?</i>	43
3.2.1. Regelgeving anno 2016.....	44

3.2.2. Veiligheid van journalisten	46
3.2.3. Een vuile competitie	48
3.2.4. Ethische code en journalistieke opleidingen.....	50
3.3. <i>Rol van de media in het democratiseringsproces</i>	51
B. PRAKTISCHE LUIK: DIEPTE-INTERVIEWS.....	54
4. OPZET EN METHODEN.....	54
4.1. <i>Onderzoeksvragen</i>	54
4.2. <i>DIEPTE-INTERVIEWS ALS ONDERZOEKSMETHODE</i>	55
4.2.1. Definitie diepte-interview	55
4.2.2. Diepte-interviews met Pakistaanse journalisten	56
4.2.3. Respondenten.....	59
4.2.4. Waarom werd er voor deze methode gekozen?	61
4.2.5. Hiaten in het onderzoek	62
4.2.6. Transcriptie en codering via <i>Grounded Theory</i>	62
4.2.6.1. Codeboek	64
4.2.6.2. Categorieën	65
5. RESULTATEN.....	66
5.1. <i>Journalistieke waarden en taken</i>	66
5.2. <i>Democratisering en het belang van de media</i>	68
5.2.1. Democratiseringsproces in Pakistan	68
5.2.2. Vrije Pakistaanse pers?	69
5.2.3. Functie van de media in het democratiseringsproces	71
5.2.4. De rol van het internet in Pakistan.....	73
5.3. <i>Moeilijkheden voor journalisten</i>	73
5.3.1. Druk van verschillende kanten.....	74
5.3.2. Veiligheid.....	76
5.3.3. Eigen ervaringen van de journalisten.....	78
5.4. <i>Interne werking van de media</i>	80
5.4.1. Competitie tussen de mediahuizen.....	80
5.4.2. Het probleem van de eigenaars	81
5.4.3. Verschil in kwaliteit?	83
5.4.4. Genderverschil	84
5.4.5. Nood aan opleiding	86

5.5. <i>Toekomst van de Pakistaanse journalistiek</i>	87
DISCUSSIE EN CONCLUSIE	89
BIBLIOGRAFIE	94

Inleiding

Op 18 augustus 2008, bijna acht jaar geleden, kondigde Generaal Pervez Musharraf, die tot dan president van Pakistan was, zijn aftreden aan. Er wordt een civiel bewind geïnstalleerd en het democratiseringsproces wordt voorzichtig opgestart. Beter gezegd: opnieuw opgestart, want dit is eigenlijk democratisering versie 3.0 (Peshiman, 2013, p. 6). De vorige twee pogingen eindigden telkens abrupt in een militaire coup.

Waarom lukt democratisering 3.0 voorlopig wel waar democratisering 1.0 en 2.0 niet in slaagden? Een mogelijke belangrijke factor zijn de media. In 2002, kwam er onder Musharraf, paradoxaal genoeg een militaire leider, een einde aan het staatsmonopolie van de audiovisuele media. De opening van de elektronische mediamarkt en de opstart van het derde democratiseringsproces lopen dus nagenoeg, met een paar jaar verschil, gelijk. De rol die de pers in dat proces speelt, is tot nu toe onderbelicht gebleven in academische studies. Er zijn wel een aantal onderzoekers, zoals Peshiman (2013) en Mezzera en Sial (2010) die zich hierop richten, maar het aantal analyses is beperkt. Wel verschijnen er regelmatig rapporten, die de status van de media onder de loep nemen. Zo heeft *International Media Support* in 2009 de Pakistaanse media bestudeerd, en instanties zoals *Reporters Without Borders* of *Freedom House* geven elk jaar een *ranking* van de status van de media in de wereld.

In deze masterproef wordt er specifiek ingezoomd op Pakistan en er wordt gepoogd een antwoord te formuleren op de volgende onderzoeksvraag:

Welke rol spelen de Pakistaanse media in het democratiseringsproces dat zich ontplooid na 2008?

Enerzijds wordt deze vraag bekeken vanuit de academische wereld, anderzijds vanuit de Pakistaanse journalisten zelf. In dat opzicht is er dus gekozen voor een tweeledig onderzoek, met een literatuurstudie en diepte-interviews.

De literatuurstudie wordt verder opgedeeld in drie theoretische luiken. In een eerste deel wordt er gekeken naar de relatie tussen media en democratisering vanuit een algemeen perspectief. Er wordt vertrokken vanuit een poging tot definiëring van het begrip 'democratie' en van daaruit wordt er gekeken naar de rol van de media. Hierbij wordt er zowel stilgestaan bij de functie als bij het belang van vrije media in een democratie of in het proces naar een

democratie. In een tweede theoretische luik wordt er vervolgens gefocust op het democratiseringsproces van Pakistan. Daarbij wordt er kort stilgestaan bij de geschiedenis van het land, waarna er gefocust wordt op het democratiseringsproces dat loopt van 2008 tot nu, waarbij er gekeken wordt welke moeilijkheden en struikelblokken Pakistan daarbij kent. In het derde deel, dat nauw aansluit bij het tweede, wordt er ingezoomd op het Pakistaanse medialandschap en daarbij aansluitend op de rol die de media in het democratiseringsproces spelen of kunnen spelen. Hierbij wordt ingegaan op de factoren die de vrijheid van de pers bemoeilijken. Ook wordt er stilgestaan bij de aspecten die er binnen het medialandschap zelf nog kunnen verbeteren.

In het praktische luik wordt er in een vierde deel de opzet en methode van het eigen onderzoek voorgesteld. Daarbij worden de Pakistaanse journalisten die in het kader van deze masterproef geïnterviewd werden, kort besproken en wordt er gekeken naar eventuele struikelblokken die ondervonden werden tijdens het onderzoek. Vervolgens worden in een vijfde deel de resultaten besproken aan de hand van de interviews die in het Engels afgenomen werden met negen Pakistaanse journalisten.

Als laatste volgt er een discussie, die de resultaten van het praktische deel terugkoppelt aan het literatuuronderzoek, om zo een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag.

A. Literatuurstudie

1. Media en democratisering

Welke rol spelen de media in het proces van democratisering dat Pakistan momenteel doorloopt? Alvorens op het specifieke geval van Pakistan te kunnen ingaan, is het belangrijk om even stil te staan bij de belangrijkste principes van het democratiseringsproces in het algemeen en om te kijken welke rollen de media in dat proces spelen of kunnen spelen.

1.1. Democratie en democratisering

1.1.1. Eén basisidee, verschillende perspectieven

Een van de problemen van de definiëring van democratie is dat er geen eenduidige definitie bestaat. In oorsprong komt 'democratie' van de Griekse woorden 'demos' en 'kratos' en betekent het zoveel als 'de macht van het volk'. Schumpeter (1994, p. 269) probeert democratie als volgt te omschrijven:

The democratic method is that institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of a competitive struggle for the people's vote (Schumpeter, 1994, p. 269).

In deze definitie staan het volk en de verkiezingen centraal. Zijn die twee elementen echter genoeg om van een democratie te kunnen spreken? Rose stelt (2009, p. 13) dat definities variëren tussen minimale en maximale voorwaarden. Toch is het startpunt voor het democratiseringsproces volgens Rose (2009, p. 17) overal hetzelfde. Democratisering begint met een ondemocratisch regime. Dat regime kan op haar beurt meerdere vormen aannemen: een persoonlijke dictatuur, een civiele of militaire groep of een partij die alleen heerst. Voltmer (2013, p. 73) beschrijft democratisering als een proces dat tussen twee idealen loopt: een gesloten autocratie en een open democratie. In dat proces zijn er drie grote stappen die genomen moeten worden: de eerste fase is de liberalisering en de val van het oude regime. De volgende stap is de overgang naar een democratie en de laatste stap is de groei van de nieuwe democratie naar een staat met een diepgewortelde democratische achtergrond.

Toch zijn er verschillende manieren om naar dit proces te kijken. Bernhagen (2009, p. 25) maakt het onderscheid tussen een categorisch concept en een gradueel concept van democratie. Bij een categorisch concept wordt democratisering bekeken als een soort schakelaar: het ondemocratisch politiek systeem wordt omgeschakeld naar een democratisch politiek systeem. Hij verwijst naar dit concept als dichotoom: een systeem is democratisch of het is het niet. Bij deze opvatting kan je democratie dus niet als een proces bekijken, wat je bij een graduele opvatting wel kan en waar de drie stadia van Voltmer bij aansluiten. Hierbij wordt democratisering gezien als een continuüm en wordt een land als meer of minder gecatalogeerd. Op die manier kan een land dus wel voldoen aan bepaalde voorwaarden die nodig zijn om van een democratie te kunnen spreken, maar tegelijk andere voorwaarden nog niet respecteren. De definitie van Welzel (2009, pp. 74-75) sluit gedeeltelijk aan bij deze twee opvattingen. Hij maakt een onderscheid tussen drie verschillende manieren om naar democratisering te kijken. Ten eerste is er de invoering van een democratie in een niet-democratisch regime. Dit komt overeen met wat Bernhagen het dichotoom concept noemt. Ten tweede kan democratisering gezien worden als de uitdieping van de democratische eigenschappen van een democratie. Dat komt deels overeen met de schaal van Bernhagen, waarbij een land meer of minder democratisch is. Als laatste werpt Welzel de vraag op of een democratie in stand kan worden gehouden of niet. Hij noemt het letterlijk *the question of the survival of democracy* (2009, p. 75). Wanneer een land een democratie genoemd kan worden, betekent dat dus niet dat dat een eeuwig geldend vaststaand feit is. Een land kan steeds een terugval kennen en ondemocratische maatregelen kunnen ook terug opduiken.

We komen even terug op de minimale en maximale voorwaarden voor een democratie, die Rose (2009, pp. 12-13) ook al aanhaalde. Omdat er echter niet één vaste definitie voor democratie bestaat, is het ook niet gemakkelijk om vaste voorwaarden op te leggen. Verschillende onderzoekers en instanties hanteren dan ook verschillende richtlijnen. Dahl (1998, pp. 37-38) gelooft dat het mogelijk is om vijf essentiële criteria te onderscheiden die ervoor zorgen dat alle leden van bijvoorbeeld een associatie of vereniging gelijke rechten hebben op het vlak van participatie in de beslissingen. Een eerste is *effective participation*. Daarmee bedoelt Dahl dat iedereen een gelijke kans zou moeten hebben om zijn of haar visie op het beleid te geven voor er beslissingen genomen worden. Een tweede standaard is *voting equality*. Wanneer er een beslissing gemaakt wordt, moet iedereen een gelijke kans hebben om te stemmen. Daarbij moeten ook alle stemmen evenwaardig zijn. Het derde criterium is *enlightened understanding*. Dit betekent dat relevante alternatieve voorstellen voor het beleid

en de gevolgen daarvan besproken moeten worden. Op die manier worden zaken vanuit meerdere perspectieven belicht, zodat de eigenlijke keuze meer begrepen wordt. Een vierde essentieel punt is *control of the agenda*. De leden moeten de kans krijgen om te bepalen welke zaken er toe doen en dus welke agendapunten er behandeld moeten worden. Een essentiële opmerking hierbij is dat dit criterium er eigenlijk voor zorgt dat een democratiseringsproces nooit eindigt. Zelfs wanneer iedereen mag deelnemen aan het debat, er gelijkwaardig stemrecht voor iedereen is en alternatieve stemmen opgaan, dan nog kan een agenda altijd veranderen. Een laatste criterium is *inclusion of adults*. Alle volwassenen moeten de volle rechten krijgen die gepaard gaan met de eerste vier criteria.

Deze voorwaarden zijn essentieel om de volgende zaken te garanderen volgens Dahl:

- Vrije, eerlijke en frequente verkiezingen
- Verkozen bestuursleden
- Vrijheid van meningsuiting
- Toegang tot alternatieve informatiebronnen
- Het recht om onafhankelijke verenigingen op te richten of om hierin te participeren

De bovenstaande rechten moeten voor alle volwassen burgers gelden. Als we teruggrijpen naar de definitie van Schumpeter (1994) waarin alleen de verkiezingen van het volk centraal stonden, is er toch een verschil in het criteria-aantal op te merken. Verkiezingen alleen zijn niet genoeg om een democratie te definiëren. Wanneer er bijvoorbeeld maar één partij toegelaten is om deel te nemen aan deze verkiezingen, is het concept van verkiezingen ontoereikend om te spreken van een democratie. 'Democratie' is een multidimensionaal begrip, dat meerdere lagen heeft. Ook de definitie van Dahl (1998) is niet sluitend. Andere instanties leggen de klemtoon op andere voorwaarden. Bernhagen (2009, pp. 31-33) heeft een overzicht gemaakt van wat democratie wel of niet is.

Tabel 1

Algemene voorwaarden voor democratie

Democracy is a political system in which:	Democracy is not:	Democracy's necessary preconditions are:
- the government is held accountable to citizens - by means of free and fair elections	- socioeconomic equality - capitalism - small government - property rights - economic efficiency and growth - political/administrative efficiency - freedom of religion - stability - peace	- the right to vote for virtually all adults - the right to run for public office for virtually all adults - freedom of association - freedom of expression - freedom of the press

Bron: Bernhagen (2009, pp. 31-33)

Er valt een patroon te ontdekken dat in alle definities terugkomt, namelijk dat democratie een politiek systeem is, waarbij de regering verantwoording moet afleggen tegenover haar burgers en waarbij de verkiezingen eerlijk en vrij moeten verlopen. Wat deze tabel interessant maakt, is de oplijsting van wat democratie niet is. Zo valt de socio-economische gelijkheid buiten de definiëring, net als vrede of vrijheid van religie. Daar tegenover staat dat vrijheid van de pers, van bijeenkomst en van meningsuiting wel essentiële voorwaarden zijn. Naast de tabel van de algemene voorwaarden, heeft Bernhagen (2009, pp. 33-34) nog een tabel opgesteld waarin hij de definities van verschillende onderzoekers en instanties naast elkaar legt en hun focus vergelijkt. Hier is het opvallend dat er heel wat verschillen zitten in de indicatoren. Zo hebben de meeste onderzoekers een beperkt aantal voorwaarden, terwijl Freedom House een hele lijst van criteria opgesteld heeft. Misschien is het verschil toe te schrijven aan het feit dat Freedom House een NGO is die de mensenrechten verdedigt en democratisering promoot. Onderzoekers proberen een objectieve lijst op te stellen van voorwaarden waaraan een democratie moet voldoen. Om dat begrip te overkoepelen, moeten ze dus meer algemene categorieën proberen op te stellen. Freedom House, als NGO, hoeft minder overkoepelend te werken. Zo kunnen er indicatoren voorkomen in de lijst die niet door alle democratisch genoemde landen worden toegepast. Duitsland of Zwitserland zijn bijvoorbeeld democratische landen, maar het homohuwelijk is er nog niet gelegaliseerd (Duncan, 2016).

Tabel 2

Definities van verschillende onderzoekers

Researcher(s)	Dimensions	Indicators
Kenneth Bollen	• Political sovereignty • Political liberty	• Press freedom • Freedom of group opposition • Government sanctions • Fairness of elections • Executive selection • Legislative selection
Przeworski <i>et al</i>	• Contestation of offices	• Election to executive • Election to legislature
Vanhanen	• Competition • Participation	• Combined vote/seat share of the smaller parties • Voter turnout
Coppedge and Reinicke	• Competition	• Free and fair elections • Freedom of organisation • Freedom of expression • Pluralism in the media
Gasiorowski	• Competition • Participation • Civil liberties	• No separate indicators
Freedom House	<i>Political rights:</i> • Electoral process • Political pluralism • Participation <i>Civil liberties:</i>	• Elections to executive • Elections to legislative • Fair elections • Pluralism of political parties • Strong opposition • Freedom from domination by the

	• Freedom of expression and belief • Associational and organizational rights • Rule of law • Personal autonomy and individual rights	military, foreign powers, totalitarian parties, religious hierarchies, economic oligarchies, or other powerful groups • Full political rights for minorities • Agenda power of elected officials • Freedom from pervasive corruption • Open and transparent government • Media pluralism • Freedom of religion • Academic and educational freedom • Freedom of opinion and speech • Freedom of assembly • Associational freedom • Trade union freedom and collective bargaining • Independence of the judiciary • Rule of law • Protection from political terror • Freedom from war and insurgencies • Freedom from discrimination • Freedom of abode, travel, employment and education • Protection of private property • Personal social freedoms (including gender equality, choice of marriage partners, and size of family) • Equality of opportunity and absence of economic exploitation
Polity IV	• Political competition and opposition • Executive recruitment • Independence of executive authority	• Regulation of participation • Competitiveness of participation • Regulation of chief executive recruitment • Competitiveness of executive recruitment • Executive constraints

(Bron: Bernhagen (2009, pp. 33-34))

1.1.2. Globalisering en *civil society*

Het mag dus duidelijk zijn dat de definiëring van een democratie allesbehalve een sinecure is. Er komen veel factoren bij kijken, die allemaal een invloed hebben -de ene al belangrijker dan de andere. In dit deel staan we even stil bij twee fenomenen die aangehaald werden in de besproken definities en classificaties en die een effect hebben op het

democratiseringsproces of op de democratie zelf. Deze fenomenen zullen ook van toepassing zijn op Pakistan. Het eerste is globalisering en het tweede *civil society*.

Globalisering werd in 2006 door Al-Rodhan en Stoudmann gedefinieerd als een "proces dat zowel de oorzaken, het verloop als de gevolgen van transnationale en transculturele integratie van menselijke en niet-menselijke activiteiten omvat" (2006, p. 13). Uitwisseling tussen verschillende landen, regio's of culturen is met andere woorden gemakkelijker geworden. Volgens Yilmaz (2006, p. 100) is het voor landen dus moeilijker geworden om zich volledig te isoleren. Ze worden vaker gedwongen om transparant te communiceren en kunnen zich minder en minder beroepen op geheimhouding. Revoluties worden meer en meer wereldwijd gevoerd, met als recent voorbeeld de Arabische Lente. Ook democratiseringsprocessen kunnen niet meer los gezien worden van de globalisering. Internationale instanties of regeringen kunnen druk uitoefenen, zowel op economisch als op politiek vlak. Daardoor wordt een democratiseringsproces niet alleen meer een nationale zaak, maar ook een internationale. De internationale gemeenschap kan in dat proces zowel een negatieve rol als een positieve rol spelen. In een poging om democratie te promoten zijn er volgens Yilmaz (2009, p. 96) drie mogelijke processen. Een eerste stap is *democracy promotion*, ofwel de liberalisatie van autocratische regimes. Een tweede stap is *democracy protection*. Zoals de naam al doet vermoeden, is dit bedoeld om jonge democratieën te verstevigen. Een laatste stap is *democracy assistance*. Dit zijn specifieke steunprogramma's om individuen te ondersteunen. Deze drie fases kunnen niet los van elkaar gezien worden, ze lopen als het ware in elkaar over. De methoden om de spelers in het democratiseringsproces aan te moedigen of te bestraffen, lopen sterk uiteen. Er kunnen sancties volgen, bijvoorbeeld op economisch of militair vlak, er kan diplomatiek overleg zijn, enzovoort. Sterke globale machten zoals de Europese Unie of de Verenigde Staten kunnen hierin een bepalende rol spelen. Toch is deze rol regelmatig ambigue en tellen nationale belangen vaak mee. Yilmaz gebruikt de vergelijking van een dubbelsnijdend zwaard, dat soms in het voordeel en andere keren in het nadeel van democratisering snijdt. Globalisering is dus niet over de hele lijn positief voor het democratiseringsproces. Bovendien vergroot globalisering de kloof tussen rijke en arme landen en regio's volgens Yilmaz.

Ook de *civil society* speelt een rol in het democratiseringsproces. Letki (2009, p. 159) definieert *civil society* als volgt:

Civil society refers therefore most often to the sphere of free, unrestricted social activism, in particular through voluntary groups and associations (Letki, 2009, p. 159).

Met een *civil society* wordt een laag van de samenleving bedoeld, die buiten de politiek staat, maar die een sociale laag van de bevolking representeert, zoals bijvoorbeeld onderwijzers of advocaten. Een sterke *civil society* is geen absolute voorwaarde voor een democratie, maar het is wel zo dat het zorgt voor een stevigere basis waarop een democratie kan gebouwd worden en dus zeker bijdraagt tot meer democratisering. Meer en meer evolueren we ook naar een globale *civil society*, meestal in de vorm van een online, virtuele gemeenschap, stelt Yilmaz (2009, pp. 102-103). Hierdoor worden politieke leiders gedwongen om te functioneren in een informatiemaatschappij, en moeten ze transparanter werken.

1.1.3. Uitkomst?

Wat nu met de uitkomst van het democratiseringsproces? Kunnen we alle landen of instituties die het democratiseringsproces doorlopen zonder meer democratieën noemen? Het antwoord op deze vraag is niet eenvoudig. Voltmer (2013, p. 15) stelt dat democratie een product is van specifieke historische omstandigheden. Dat leidt ertoe dat het concept van een moderne democratie ambigu en zelfs contradictorisch kan zijn. Wanneer een democratie het product is van specifieke historische omstandigheden en politieke en intellectuele ontwikkelingen, is het niet onlogisch dat er verschillende vormen van democratische regimes ontstaan, elk met hun eigen achtergrond en ontwikkeling. Een democratie is geen statisch, vaststaand concept. Het verandert en groeit doorheen de tijd. Daarbij is het mogelijk dat de uitkomst van het proces niet overal ter wereld gelijk is. Het Westen moet dus durven afstappen van haar ideaalbeeld van democratie en andere ideeën toelaten, die niet per se slechter zijn, maar wel anders. Als we democratisering over de geschiedenis heen bekijken, zijn er volgens Huntington (1991, p. 15) een aantal *waves* of golven van democratisering te onderscheiden. Onder een golf verstaat hij de democratisering van een aantal landen die van een ondemocratische regime naar een democratisch regime evolueren binnen een bepaalde tijdsperiode. Dat wil evenwel niet zeggen dat wanneer een land naar een democratie geëvolueerd is, dat er geen terugval kan zijn. In sommige landen gaat het democratisch proces met vallen en opstaan. De eerste grote golf vond volgens Huntington plaats tussen 1826 en 1926, in de tijdsgeest van de Amerikaanse en Franse revolutie. Vervolgens kwam er een terugval tussen 1926 en 1942, waarbij de impact van de Tweede Wereldoorlog niet onderschat mag worden. De tweede grote golf van democratisering ontstond in 1943 en liep

tot 1962, met een terugval tussen 1958 en 1975, die vooral in Latijns-Amerika en Afrika voelbaar was. De derde democratiseringsgolf begon in 1974 en toen Huntington begin jaren '90 zijn boek schreef, begon hij het einde van die golf al te voelen. Sommige onderzoekers argumenteren dat met de Arabische Lente een nieuwe golf van democratisering op til is. Aangezien de evoluties die de landen van de Arabische Lente momenteel ondergaan, nog niet voltooid zijn, zal het pas later duidelijk worden of er inderdaad een nieuwe golf van democratisering heeft plaatsgevonden. Wat we uit de verschillende golven kunnen opmaken, is dat democratie geen vast gegeven is. Bovendien moeten we volgens Voltmer (2013, pp. 14-15) accepteren dat niet alle democratiseringsprocessen het westerse model volgen en dat er bijgevolg ook nieuwe hybride vormen ontstaan. Sommige landen blijven steken in de overgangszone zonder te evolueren naar een democratie zoals wij die kennen.

1.2. De rol van de media

1.2.1. Vrijheid van meningsuiting: een basisrecht

Vrijheid van meningsuiting wordt gezien als een basisrecht voor de mensheid. Het werd opgenomen in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) onder artikel 19. Hierin staat dat iedereen het recht heeft op een vrije opinie en meningsuiting. Dit recht includeert dat iemand een mening mag uiten zonder dat hij het zwijgen wordt opgelegd. Eveneens heeft iedereen het recht om informatie of ideeën te zoeken, te delen en te verkondigen via elke vorm van media. Opvallend is dat vrijheid van meningsuiting hier heel algemeen gehouden wordt; zo wordt er in dit artikel niet expliciet over persvrijheid geschreven. Men heeft het over *right to freedom of opinion and expression*. De Verenigde Naties heeft in 1966 de Universele Verklaring uitgebreid met een *International Covenant on Civil and Political Rights* (ICCPR). Hierin staat, opnieuw in artikel 19, een uitgebreidere versie van vrijheid van meningsuiting, waarbij gefocust wordt op drie punten. Het eerste is dat iedereen het recht heeft om er een opinie op na te houden zonder dat er tussengekomen wordt. Daarnaast heeft iedereen vrijheid van expressie. Dit recht includeert opnieuw het zoeken, ontvangen en delen van informatie en ideeën. In deze passage heeft men gespecificeerd over welke mediakanalen het gaat: zowel mondeling, schriftelijk of geprint, in de vorm van kunst of andere media naar keuze. In het laatste punt legt men echter enkele restricties op aan de vrijheden en rechten. Vrijheid komt met een zekere verantwoordelijkheid. Zo moet men altijd respect hebben voor de rechten van anderen en

voor de bescherming van de nationale veiligheid, de openbare orde of voor de publieke gezondheid en moraal.

Belangrijk hier is dat de nadruk ligt op zowel het zoeken, ontvangen als delen van informatie. Ook Voltmer (2013, p. 12) benadrukt dat het hele communicatieproces in acht genomen moet worden als men wil spreken over een volledige persvrijheid. Zowel de zender, boodschap als ontvanger moeten dus bescherming genieten om een volledige persvrijheid te kunnen garanderen. Toch is de vrijheid van meningsuiting niet absoluut volgens de ICCPR. Aan die vrijheid zijn bepaalde plichten en verantwoordelijkheden verbonden. Er moet rekening gehouden worden met de integriteit van anderen, met de nationale veiligheid of de publieke moraal. Het artikel kan dus zowel op het niveau van het individu gezien worden, als op het bedrijfsniveau of het niveau van een land.

1.2.2. Het belang van de media

Onder een ondemocratisch regime is persvrijheid vaak het eerste slachtoffer. In het proces naar democratisering is bijgevolg een niet onbelangrijke rol weggelegd voor de media. Vooral in de liberale theorieën krijgen de media een essentiële rol toebedeeld. Zo argumenteert Whitten-Woodring (2009, p. 595) dat vrijheid van pers en meer algemeen vrijheid van meningsuiting cruciaal zijn voor een democratie omdat er op die manier een link gelegd wordt tussen het publiek, de elite en de regering. De media is een schakel die de informatie doorspeelt naar lezer, kijkers en luisteraars. Op die manier kan ze de rol van *watchdog* vervullen.

Toch mogen we de rol van de media niet overschatten. Whitten-Woodring (2009, p. 595) benadrukt dat het geen zwart-wit verhaal is: niet alle democratieën hebben vrije media en omgekeerd hebben niet alle ondemocratische regimes een onvrij mediasysteem. De effecten van vrije media variëren naargelang de gradatie van democratisering of autocratisering.

De media spelen dus zeker een rol in het democratiseringsproces in de zin dat ze hoorbaarheid geven en een katalyserende factor kunnen zijn, maar er spelen te veel factoren mee in het democratische proces om het alleen aan hen toe te schrijven. Voltmer (2013, p. 3) stelt bovendien dat het belang van de media niet stopt bij de omverwerping van het oude regime. Het komt erop aan om binnen een jonge democratie een stevige basis voor de media

te vormen, zodat persvrijheid kan gegarandeerd worden. Bovendien is een absolute vrijheid niet in alle omstandigheden ideaal. In nieuwe democratieën moeten de media zelf ook een complex transformatieproces ondergaan. Enerzijds, zegt Voltmer (2013) worden ze opengesteld, ze krijgen dus meer vrijheid. Maar anderzijds is er ook een regulering van diezelfde media nodig.

On the one hand, press freedom is still a vulnerable value that needs to be protected and nurtured in order to grow roots in the political culture of a country. On the other, the costs of unrestricted public speech can be dangerously high in volatile situations of uncertain transitions, unfinished nation-building and societal divisions (Voltmer, 2013, p. 38).

In het belang van de democratie kan het soms gerechtvaardigd zijn dat er in bepaalde situaties voorwaarden opgelegd worden aan de pers. Zo wordt er soms gevraagd om niet te communiceren omwille van bijvoorbeeld de nationale veiligheid. Dat gebeurde in ons land recent met de *lockdown* in Brussel. Er werd aan de pers gevraagd om de berichtgeving hierover even te staken, tot de politieacties voorbij waren. Die nationale veiligheid mag echter geen excuus worden om de persvrijheid te beknotten.

1.2.3. Functies van de media in een democratie

De verschillende stadia van het democratiseringsproces - namelijk de val van het autocratische regime, de overgang naar de democratie en de versteviging van die democratie - kunnen volgens Norris (2006, p. 2) ook op het niveau van de media toegepast worden. Norris deelt het proces echter op in twee grote stappen in plaats van drie: in de eerste stap gaat het om een verminderde controle van de staat over de media, waardoor er een private markt kan ontstaan en de overheid minder censuur uitoefent. De tweede fase bouwt hierop verder: er ontstaat een sterke, onafhankelijke pers die zorgt voor een grotere transparantie van het beleid.

In een democratie vervullen de media verschillende rollen. Voltmer en Rawnsley (2009, p. 234) onderscheiden twee hoofdfuncties van media in een democratische samenleving. Enerzijds fungeren ze als een forum waar de verschillende stemmen uit de maatschappij aan bod kunnen komen. Op die manier kan er een dialoog tussen de verschillende partijen ontstaan. Het is de bedoeling om een zo groot mogelijke waaier te tonen; zowel de regering als de oppositie als de bredere *civil society*. Dit idee is gebaseerd op het concept van de *marketplace of ideas* van John Stuart Mill. Het internet speelt in deze functie geen

onbelangrijke rol. Hier kunnen automatisch meer stemmen spreken, die anders de traditionele media nooit zouden bereiken (zie 1.2.5.).

Anderzijds vervullen de media ook de rol van *watchdog*. In dit verband wordt ook gesproken over de vierde macht, de macht die toekijkt op de drie andere machten in de maatschappij, namelijk de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht. In deze rol moeten de media tegenwicht bieden aan de regering en de politiek door kritisch naar het beleid of de samenleving te kijken. Op die manier wordt een grotere transparantie van de politiek verwacht en moet ze verantwoording afleggen aan het publiek. Misbruik of corruptie kunnen op die manier aan de kaak gesteld worden. Zo wijst een onderzoek van Brunetti en Weder (2003) uit dat er een verband bestaat tussen de mate van persvrijheid en het niveau van corruptie. De resultaten suggereren dat een vrije pers een belangrijk middel tegen corruptie is.

Ook bij Norris (2006, p. 5) krijgen deze twee functies een belangrijke plaats toegewezen. Bij de rol van de pers als *civic forum* wordt vooral de nadruk gelegd op het versterken van een publieke sfeer, de zogenoemde *civil society*. Deze rol wordt ook wel omschreven als een *gate-keeping* rol. De media worden hierbij gezien als een tussenpersoon tussen de staat en de burger. Het publiek wordt geïnformeerd over de belangrijke zaken die dagelijks gebeuren, waardoor de mensen een goed beeld krijgen over de leiders en instanties van hun land. Wanneer deze functie niet voldoende uitgeoefend wordt, kan er geen stevige democratische basis gelegd worden. De rol van *watchdog* wordt gezien als een systeem van *checks and balances*. Het omgekeerde van deze *watchdog*functie is een controle over de nieuwsmedia, waarbij de macht van het autocratische regime vergroot wordt. Hierbij wordt kritiek van onafhankelijke journalisten niet geduld. Die controle kan zich manifesteren op verschillende vlakken. Zo kan er een algemene censuur gelden, de staat kan de hele mediamarkt bezitten en geen private media toelaten, er kunnen restricties zijn op de persvrijheid en vrijheid van meningsuiting en er kan met intimidatie en geweld opgetreden worden tegen journalisten en mediahuizen.

Naast deze twee functies haalt Norris (2006, p. 6) nog een derde taak van de media aan, namelijk de rol als *agendasetter*. Die rol werkt in twee richtingen. Door de burger te informeren over wat er allemaal speelt op sociaal, politiek en economisch vlak, kan die een beter inzicht verwerven in het beleid, op basis waarvan hij of zij een beslissing nemen

bijvoorbeeld bij verkiezingen. Daarnaast kan ook de politiek op die manier kennis krijgen over wat er leeft onder de bevolking, welke thema's of problemen ze belangrijk vinden.

Een van de vragen die rijzen bij de functies van de media, en dan vooral bij de rol als *watchdog*, is wie er toeziet op die media. De media houdt wel controle op de verschillende machten van een land, maar op zijn beurt moet de pers ook gecontroleerd worden. Is dat de taak van de overheid? Maar wat als de overheid de media moet controleren en tegelijk het onderwerp van het nieuws is? Deze relatie is dus heel ambigu, zeker tijdens het democratiseringsproces. Voltmer en Rawnsley (2009, p. 239) verwijzen hier naar de transformatie van het wettelijke kader op twee niveaus. Op het niveau van de grondwet is er weinig discussie over het recht op vrijheid van meningsuiting, persvrijheid en vrijheid van informatie. Het is meer op het indirecte niveau dat er een verschil gemaakt kan worden. Zo kunnen er strikte wetten zijn rond smaad en eerroof of rond toegang tot informatie, die de vrijheid van de media mee bepalen. Die wetten hebben schijnbaar geen directe link met de persvrijheid, maar kunnen wel gebruikt worden om deze tegen te gaan. De wet op laster en eerroof kan bijvoorbeeld in sommige gevallen tot misbruik leiden. Volgens de auteurs is de relatie tussen de media en de overheid een voorbeeld van een *catch-22*-dilemma: een onmogelijke, paradoxale situatie. Om hun democratische rol te kunnen vervullen, hebben de media de politieke beleidsmakers enerzijds nodig. Zij kunnen een beschermende regelgeving voorzien om zo een legislatief kader te vormen voor de media. Anderzijds zijn de beleidsmakers ook de actoren die bekritiseerd worden wanneer de media een onafhankelijke rol spelen (Voltmer & Rawnsley, 2009, p. 239).

Volgens Pickard (2010, p. 394) kan de overheid een positieve rol spelen. De regering kan bepaalde structuren voorzien die een gezonde publieke sfeer in de hand werken. Toch wordt in de liberale perstheorie vooral de nadruk gelegd op de negatieve rol die de overheid kan spelen. De theorie verwerpt dan ook elke vorm van staatsregulatie. Moeten de media dan eerder aan zelfregulering doen? Een voorbeeld hiervan is de 'Hutchins Commission', een Amerikaanse commissie opgericht na de Tweede Wereldoorlog om in discussie te gaan over de moderne media. Er werden vijf verantwoordelijkheden van de pers op tafel gelegd (Pickard, 2010, p. 403).

1. Het is de taak van de media om een objectieve, waarheidsgetrouwe, begrijpelijke en intelligente weergave te geven van de dagelijkse gebeurtenissen. Daarbij is het belangrijk om deze in een context te plaatsen.

2. De pers moet een forum zijn voor de uitwisseling van kritiek en commentaren.
3. De pers moet een representatief beeld schetsen van de verschillende groepen in de maatschappij.
4. De pers moet een volledige toegang bieden aan het dagelijkse nieuws.
5. De pers moet de doelen en waarden van de maatschappij weerspiegelen.

Volgens de Hutchins Commission hebben de media in het kort gezegd drie hoofdtaken (Pickard, 2010, p. 403): diverse informatie voorzien, zelfregulering mogelijk maken en als een *watchdog* over de regering waken. De belangrijkste uitkomst van de commissie was echter dat de media zelfregulerend moesten zijn en blijven. De media moeten dus op hun eigen sector toekijken. Toch is die taak niet altijd evident, omdat de media nu eenmaal meedraaien in een systeem: het is niet alleen het publiek dat telt, ze draaien mee in een politieke en economische spiraal en zijn daar ook afhankelijk van. Kaul (2012, p. 54) stelt dat er een symbiotische relatie bestaat tussen de media en democratie. De liberale benadering is hierin de bekendste. In deze benadering moeten de media de drie machten, de rechterlijke, de uitvoerende en de wetgevende macht, overzien. Met de monopolisatie van de nationale en internationale media en door rond de media een bedrijfscultuur te creëren, waar winst voorop staat, gaat die rol als *watchdog* verloren. Sinds de media zelf een politieke en economische macht geworden zijn, zijn de eigen belangen belangrijker. De publieke sfeer blijft toch eerder een plaats waar de stemmen van de hegemonie dominant zijn op de stemmen van anderen. De media worden verondersteld een onderdeel te zijn van de *civil society*, maar ze overlappen ook met andere domeinen van democratie en beleid.

1.2.4. Bepalende factoren

Naast het belang van een wettelijk kader zijn er nog ander factoren die een invloed hebben op de persvrijheid van een bepaald land. Politieke - of niet-politieke- actoren kunnen druk uitoefenen op bepaalde media, al dan niet met bedreigingen. Dat kan onder andere leiden tot zelfcensuur. Een stap verder zijn de repressieve acties tegen journalisten of mediahuizen, zoals fysiek geweld, moord, arrestaties enzovoort.

Ook de regulering van de mediasector speelt een rol. Volgens Voltmer (2013, p. 148) zijn er bepaalde elementen van de mediaregulatie die de mate van overheidscontrole over de sector bepalen, zoals het verstrekken van licenties, de subsidies die bepaalde mediabedrijven krijgen en andere niet. Daarnaast zijn er ook sociale factoren, zoals de geletterdheid van de

bevolking, economische factoren, of technologische factoren zoals de internetpenetratie in een bepaald land of gebied, die een rol spelen.

Er moet ook gekeken worden naar de journalistieke normen en waardepatronen tijdens het democratiseringsproces. Whitten-Woodring (2009, p. 589) stelt dat in de westerse media de professionele normen van objectiviteit, eerlijkheid, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid voorop staan. Dit zijn waarden die relevant zijn voor een democratie of een democratiseringsproces. Toch stonden deze waarden niet altijd voorop. In de 19^e eeuw waren kranten meestal verbonden aan een politieke zuil. In veel delen van de wereld blijven media tot vandaag openlijk verbonden met politieke partijen. De westerse journalistieke waarden en opvattingen zijn bovendien geen algemeen gedeeld goed. In andere delen van de wereld hanteren journalisten andere normen. Een onderzoek van Köcher uit 1986 wijst uit dat er zelfs tussen de verschillende Europese landen grote verschillen zitten. Voltmer en Rawnsley (2009, p. 235) stellen bovendien dat de rol van de media geen constante is, maar varieert doorheen de verschillende fases van het democratiseringsproces. Objectiviteit is bijvoorbeeld niet altijd onproblematisch. Wanneer de pers naast een pure informerende functie ook een activistische functie vervult, kan de objectiviteit bijvoorbeeld in vraag gesteld worden. De waarden en normopvattingen moeten wel altijd bekeken worden binnen de structuur van de mediaorganisatie en de productieroutines. Die bepalen mee de redactionele lijn waarbinnen journalisten functioneren.

1.2.5. Invloed van het internet

Met de opkomst van het internet namen ook de verwachtingen toe voor het democratisch potentieel van dit nieuwe medium. Het internet maakt volgens Michaelsen (2011, p. 14) een voortdurende stroom aan informatie mogelijk. Die informatie is goedkoop en kan de grenzen van de traditionele media overstijgen. Het internet wordt gezien als een ideale manier om de traditionele machtsstructuren te doorbreken omwille van haar niet-hiërarchische structuur. In theorie is het internet dus het democratisch medium bij uitstek: er kunnen veel mensen in een korte tijdspanne over een ruim gebied bereikt worden. Iedereen kan in principe ook iets op het internet zetten, wat de *civil society* dan weer in de hand werkt. In de praktijk blijken er toch nog een aantal obstakels te bestaan, die deze functie in de weg staan. De eerste is de digitale kloof. Kenny en Fink (2003, p. 2) spreken niet van één, maar van meerder kloven.

1. De eerste kloof is de toegang tot het gebruik van ICT. Om hiervan gebruik te maken, is er een telefoon of computer nodig.
2. Een tweede kloof is de mogelijkheid om ICT te gebruiken. Er moet een zeker kennis en kunde voorgaan aan het gebruik.
3. Een derde kloof is het eigenlijke gebruik, met andere woorden het aantal minuten dat er besteed wordt aan telecommunicatie en voor welke doeleinden het gebruikt wordt.
4. Een laatste kloof die kan ontstaan is de impact van het gebruik, of er financiële of economische impact is.

Maar niet alleen de digitale kloven zorgen ervoor dat het internet (nog) niet als het democratische medium bij uitstek gezien kan worden. Michaelsen (2011, p. 15) somt drie bijkomende argumenten op. Zo is het internet ten eerste een zogenoemd *pull-medium*. Gebruikers moeten actief op zoek gaan naar de informatie die ze willen hebben. Die komt dus niet zomaar bij iemand terecht. Daarbij komt het gevaar van *filter bubbles* kijken. *Filter bubbles* kunnen beschouwd worden als een soort persoonlijke internetcocons, die een beperking van de perspectieven van de gebruiker kunnen teweegbrengen. Dat verandert de manier waarop we met ideeën en informatie omgaan (Paliser, 2011, p. 9). Volgens Paliser (2011) is het namelijk niet zo dat de informatie in zo'n *bubble* objectief of onpartijdig genoemd kan worden. Twee gebruikers kunnen dus, zelfs als ze dezelfde zoekwoorden ingeven, andere resultaten bekomen en daardoor zelfs niet weten dat ze andere resultaten hebben. (Bozdag en van den Hoven, 2015, p. 249). Het risico bestaat dus dat een gebruiker steeds maar in dezelfde poel van informatie vist, en alleen de visies opzoekt die aansluiten bij zijn eigen perspectief. Daarnaast is er ook de kwestie van censuur. Niet-democratische regimes hebben methoden ontwikkeld om bepaalde inhoud of bepaalde sites te weren (Michaelsen, 2011, p. 5). Een laatste reden is dat het internet voor iedereen is, dus ook niet-democratische actoren kunnen het gebruiken. In theorie wordt het internet dus wel het democratische medium bij uitstek genoemd, in de praktijk blijkt dat er toch nog een aantal fundamentele obstakels verhinderen dat het internet deze functie vervult.

Ook Kalathil en Boas (2003) laten zich kritisch uit over de algemeen aangenomen link tussen internet en democratie. Volgens de auteurs wordt er vaak *een politiek karakter toegeschreven aan het internet zelf, terwijl puur objectief gekeken het internet simpelweg een set van connecties tussen verschillende computers is* (Kalathil & Boas, 2003, p. 2). Zonder menselijke tussenkomst kan het internet dus geen impact hebben. Hierbij kan de vergelijking

gemaakt worden met de Arabische Lente. Eltantawy en Wiest (2011, p. 1207) argumenteren dat sociale media een beslissende rol speelden in de protesten tegen de Egyptische regering, die uiteindelijk culmineerden in de omverwerping van het regime. Toch maken de onderzoekers ook de bedenking dat - hoewel de sociale media een duidelijke rol speelden in de protesten - ze niet de enige drijvende kracht achter de revoluties waren. Hoewel de regering het internet platlegde, kon de revolutie niet gestopt worden (Eltantawy & Wiest, p. 1227). Dat is ook wat Kalathil en Boas acht jaar daarvoor al zeiden. Het internet kan een krachtig medium zijn, maar uiteindelijk zijn het nog altijd de mensen die op straat moeten komen. Daarnaast, zo stellen Kalathil en Boas (2003, p. 2) moet er ook rekening gehouden worden met de nationale context van een land waarin het internet opereert.

Volgens Plattner (2012) hebben de nieuwe media tijdens de Arabische Lente wel al bewezen dat ze een politieke impact kunnen hebben en dat die impact in de toekomst waarschijnlijk nog zal stijgen:

These technological advances clearly have added affective new tools to the arsenal of people challenging authoritarian rule - even as their oppressors are hard to work seeking ways to use the same tools to thwart them (Plattner, 2012, p. 63).

2. Pakistan

2.1. Achtergrond

Pakistan wordt regelmatig omschreven als een *failed of fragile state*. Fund For Peace, een Amerikaanse denktank, publiceert sinds 2005 jaarlijks de Fragile State Index in samenwerking met Foreign Policy Magazine. De Fragile State Index is een ranking van 178 landen, waarbij men zich baseert op sociale, economische, politieke en militaire indicatoren (Fund For Peace, 2016, pp. 12-13). Landen worden vervolgens opgedeeld in elf categorieën: *Very High Alert, High Alert, Alert, High Warning, Elevated Warning, Warning, Stable, More Stable, Very Stable, Sustainable en Very Sustainable*, waarna een algemene ranking gemaakt wordt. Hoe hoger een land in de ranking staat, hoe instabieler het geacht wordt. Anno 2016 staat Pakistan op een veertiende plaats, in de 'High Alert' categorie. Het is al sinds 2006 dat Pakistan eigenlijk onophoudelijk een plaats in deze categorie bezet, schommelend tussen een negende en een veertiende plaats. Alleen in 2005 stond Pakistan in de 'Alert' categorie op een respectievelijke 34^e plaats. Vooral op het vlak van *Group Grievance*, waarmee spanningen en

geweld tussen verschillende groepen bedoeld wordt, en *Security Apparatus*, het veiligheidsapparaat, scoort Pakistan slecht.

De vraag is of Pakistan echt als een *failed state* omschreven kan worden. Als dat het geval is, heeft dat consequenties voor de Pakistaanse media en vooral de omgeving waarin ze moeten functioneren. Om dat te onderzoeken, is het nodig even stil te staan bij de geschiedenis van Pakistan en verschillende domeinen van de samenleving kort te belichten.

2.2.1. Geschiedenis

In zijn 69-jarige bestaan heeft het gebied al heel wat woelige periodes gekend. In 1947 wordt Brits-Indië opgedeeld in twee delen: India en Pakistan. Op dat ogenblik bestaat Pakistan nog uit West- en Oost-Pakistan, dat het latere Bangladesh zal worden. De reden van de afscheiding is van een religieuze aard. De oprichting van de republiek Pakistan betekende de geboorte van een idee (International Media Support, 2009, p. 10). Het idee was dat de moslimminderheid in India een eigen staat zou moeten krijgen, omdat de hindoemeerderheid hen anders zou domineren. In 1940 had de Moslimliga, met Mohammed Ali Jinnah aan het hoofd, opgeroepen om zo'n eigen moslimstaat te vormen, wat in 1947 realiteit werd. Hoewel Pakistan en India aartsrivalen zijn, worden de twee landen vaak met elkaar vergeleken. Toch, zegt Synnot (2009, p. 18) mag er niet uit het oog verloren worden dat de start van de twee landen heel verschillend is. Bij de scheiding van de twee staten kon India de staatsstructuur aannemen die de Britten voor hen gecreëerd hadden in de kolonisatieperiode, inclusief het overheidsapparaat, de uitvoerende macht en het parlementair systeem. Historisch gezien had India ook al een sterke nationale identiteit, door zijn oudere beschavingen. Pakistan moest al die dingen zelf creëren. Tot op heden is dat niet of toch niet volledig gelukt.

2.2.2. Nationale identiteit

Het creëren van een nationale identiteit is iets waar Pakistan gedurende zijn jonge geschiedenis voortdurend meer worstelde. Het land werd opgericht uit religieuze overwegingen, maar toch vormt de religie, de islam, geen voldoende bindmiddel. Bij zijn onafhankelijkheid moest Pakistan uitmaken welk soort staat het wou creëren. Mohammed Ali Jinnah had een seculiere staat voor Indiase moslims in gedachten, terwijl Allama Iqbal, een Pakistaanse poëet, een islamitisch land in gedachten had (IMS, 2009, p. 10). In 1956 werd

deze laatste visie overgenomen, de eerste grondwet was een feit en Pakistan werd het eerste land dat zichzelf officieel islamitisch noemde. Toch werd de islam pas in 1973, met een nieuwe grondwet, de staatsgodsdienst. Na de oorlog met India in 1971 en de daaropvolgende afsplitsing van Oost-Pakistan, dat Bangladesh werd, was het duidelijk dat een stevigere nationale identiteit noodzakelijk was. Jinnah's visie van een staat voor Indiase moslims bleek niet sterk genoeg om culturele, etnische en linguïstische verschillen te overbruggen (IMS, 2009, p. 10). Daarom werd besloten om van islam de staatsgodsdienst te maken. Toch lost dit het probleem niet op. Almeida omschreef dit probleem in de Pakistaanse krant *Dawn* als volgt (2012):

Pakistan's dirty little secret isn't its treatment of non-Muslims or Shias or the sundry other groups who find themselves in the crosshairs of the rabid and the religious. Pakistan's dirty little secret is that everyone is a minority (Almeida, 2012).

Volgens de CIA (2010) is ongeveer 96,4% van de Pakistaanse bevolking moslim, waarvan geschat wordt dat tussen 85% en 90% soennitisch is en tussen de 10% en 15% sjiitisch. Maar ook binnen de soenitische strekking moeten er onderverdelingen gemaakt worden. Een eerste is tussen de hanafieten, die een meerderheid vormen, en de Ahl-e-Hadith. De hanafieten worden vervolgens nog eens opgesplitst in barelvis, die een meerderheid binnen de hanafieten vormen, en deobandis. Tenslotte kunnen ook de barelvis nog opgesplitst worden in verschillende strekkingen. De resterende 3,6% van de Pakistaanse bevolking is christen, hindoe of Ahmadi-moslim, die volgens artikel 260 van de Pakistaanse grondwet (Amendment of the Constitution of Pakistan, 1974) niet als moslims mogen beschouwd worden. De cijfers komen overeen met die van het Pakistan Bureau of Statistics. Of zoals Almeida (2012) besluit: 'In Pakistan bestaat er geen meerderheid'.

Religie is echter niet de enige pijler die er niet in slaagt om een nationale identiteit onder de Pakistanen te creëren. De hele Pakistaanse maatschappij bestaat uit meerdere etnische groeperingen en in Pakistan worden verschillende talen gesproken. Officieel bestaat Pakistan uit vier provincies, elk met hun eigen cultuur en taal: Punjab, Beloetsjistan, Khyber-Pakhtunkhwa en Sindh. In elke provincie is er een ander etnische groepering dominant: Punjabi's in Punjab, Beloetsjen in Beloetsjistan, Pathanen in Khyber-Pakhtunkhwa en Sindhi in Sindh (Synnot, 2009, p. 22). De verschillen zijn niet alleen op een linguïstische of culturele basis gefundeerd, maar ook op bijvoorbeeld politieke machtsverhoudingen. Zo is Punjab volgens Synnot (2009, p. 22) de dichtstbevolkte provincie van Pakistan: 60% van de bevolking woont hier. Bovendien ligt hier het economische hart van het land en domineert

het het leger, waardoor Punjab niet altijd even geliefd is in de rest van het land. Naast de vier provincies, zijn er ook het Hoofdstedelijk Territorium van Islamabad en de Federaal Bestuurde stamgebieden. In die laatste gebieden wonen voornamelijk Pathanen. Hier is de bevolking ingedeeld in volksstammen, vaak met eigen wetten, die afwijken van het centrale gezag (Synnot, 2009, p. 22). Als laatste is er nog het omstreden noordwestelijke deel van Kasjmir. Het is omstreden omdat zowel India als Pakistan en deels ook China aanspraak maken op de provincie Jammu en Kasjmir. Op dit ogenblik behoort het noordwestelijke deel, dat bestaat uit de provincies Gilgit, Baltistan en Azad-Kasjmir tot Pakistan. Het centrale en zuidelijke gebied behoort tot India en het noordoostelijke deel tot China (BBC, 2016).

Tot voor kort was Engels de officiële taal in Pakistan, maar in juli vorig jaar werd bevestigd dat Urdu de plaats van Engels zal innemen als officiële taal (Time, 2015). Engels was voorheen de taal van de officiële instanties, zakenlui enzovoort. Het was de taal van de elite, die voornamelijk in de steden gesproken werd. Urdu fungeerde al als lingua franca, en werd gebruikt als communicatiemiddel tussen verschillende groeperingen. Volgens Synnott (2009, p. 21) was de benoeming van Urdu als nationale taal een poging tot *Pakistanisation*. Wanneer de hele bevolking dezelfde taal zou spreken, zou dat een nationale identiteit in de hand werken. Volgens Synnott was dit tot nog toe weinig succesvol. De verschillende dialecten werden eerder gebruikt om de etnische identiteit van de verschillende groeperingen te benadrukken, die zich wilden afzetten tegen de dominante Punjabicultuur. Toch blijkt uit de statistieken van zowel CIA World Factbook als van het Pakistan Bureau of Statistics dat Urdu de eerste taal is van slechts 8% van de Pakistaanse bevolking. Verder blijkt dat Punjabi de meest gesproken moedertaal is. De twee statistieken komen min of meer overeen, met enkele verschillen. Zo schat Pakistan Bureau of Statistics dat het Pashto 15,42% gesproken wordt, terwijl CIA World Factbook het op 8% houdt.

Tabel 3

Linguïstische verdeling van Pakistan volgens CIA Factbook

Urdu	Punjabi	Sindhi	Pashto	Balochi	Saraiki	Hindko	English, Burushaski and others
8%	48%	12%	8%	3%	10%	2%	8%

Bron: CIA World Factbook (2016)

Tabel 4

Linguïstische verdeling van Pakistan volgens Pakistan Bureau of Statistics

Urdu	Punjabi	Sindhi	Pashto	Balochi	Saraiki	Others
7,57%	44,15%	14,1%	15,42%	3,57%	10,53%	4,66%

Bron: Pakistan Bureau of Statistics (2016)

Noch religie, noch cultuur, noch taal zorgt dus voor een bindend element tussen alle Pakistanen.

2.2.3. Democratisering, een proces van lange adem

In zijn inleiding over de politieke transformatie van Pakistan, plaatst Michaelsen (2011, p. 24) het land in de grijze zone van hybride systemen: geen totaal militair bewind, maar ook nog lang geen totale democratie. Sinds de onafhankelijkheid in 1947 is Pakistan er nog niet in geslaagd om een stabiele democratische staat uit te bouwen. Civiele bewinden wisselden af met militaire bewinden (Michaelsen, 2011, p. 24). Telkens een voorzichtig democratiseringsproces op gang gebracht werd, werd dat proces teniet gedaan omdat er een coup gepleegd werd. Sinds het aftreden van Generaal Pervez Musharraf in 2008 is er opnieuw een voorzichtig democratiseringsproces in Pakistan begonnen. Het is zelfs zo dat het in 2013 voor de eerste keer in de geschiedenis van Pakistan een democratisch verkozen regering haar termijn kon uitzitten en de macht zonder problemen kon doorgeven aan de volgende (Peshiman, 2013, p. 27). En het ziet er naar uit dat deze regering dat ook opnieuw zal kunnen doen. Toch blijft het militaire apparaat een beslissende rol spelen. Zelfs al heeft ze geen directe macht meer, toch werpt ze volgens Michaelsen (2011, p. 24) nog steeds een schaduw over de politieke, economische en nationale sfeer. De macht van het militaire establishment blijft groot, wat de groei van democratische instituten toch enigszins in de weg staat. Om te achterhalen waarom de militaire macht nog zo groot is en waarom het zo moeilijk blijkt om een sterke democratie te installeren, is het nodig om even naar de politieke geschiedenis van Pakistan te kijken.

Iets minder dan de helft van zijn 69-jarig bestaan, 33 jaar om precies te zijn, werd Pakistan geregeerd door militaire bewinden, die alterneerden met civiele regeerperiodes. Hierdoor kreeg het democratiseringsproces nooit de tijd om echt te groeien. Synnott (2009, p 24) geeft een opsomming van de verschillende machtsgrepen. Een eerste coup vond plaats in 1958

door Generaal Mohammed Ayub Khan, die gedurende elf jaar - tot 1969 - aan de macht was. Hij werd opgevolgd door zijn rechterhand Generaal Yahya Khan, die tot 1971 het land regeerde. Een tweede militaire staatsgreep voltrok zich in 1977 door Generaal Mohammed Zia-ul-Haq, die Zulfikar Ali Bhutto afzette en later ook ter dood bracht. Hij bleef aan de macht tot zijn dood in 1988. De derde en voorlopig laatste coup vond plaats in 1999 door Generaal Pervez Musharraf. Wat opviel in zijn aantredingspeech op 17 oktober 1999, waren de volgende woorden:

Quite clearly, what Pakistan has experienced in the recent years has been merely a label of democracy, not the essence of it. Our people were never emancipated from the yoke of despotism. I shall not allow the people to be taken back to the era of sham democracy but to a true one. And I promise you I will, Inshallah.

(...)

The armed forces have no intention to stay in charge any longer than is absolutely necessary to pave the way for true democracy to flourish in Pakistan (Musharraf, 1999)

Hij wilde met andere woorden een echte democratie installeren, en beschuldigde impliciet voorgaande Pakistaanse leiders, met andere woorden de civiele bewinden van Benazir Bhutto en Nawaz Sharif, van een nepdemocratie. Musharraf werd dan ook gezien als een moderne leider, die een gematigde moslimstaat wou creëren (Talbot, 2010, p. 378). Het waren beloftevolle woorden in 1999, maar toen hij de verkiezingen in februari 2008 verloor, weigerde hij af te treden (Peshiman, 2013, p. 21). Het was pas in augustus van dat jaar dat hij gedwongen werd om op te stappen, nadat er gedreigd werd een afzettingsprocedure te starten. Dat blijkt ook een constante te zijn over alle militaire regeerperiodes heen. Hoewel de vier generaals beloofden om niet langer aan de macht te blijven dan strikt noodzakelijk, trad geen van de vier zelf af (Synnott, 2009, p. 26).

Wanneer we naar de civiele regeerperiodes kijken, valt het op dat het politieke toneel sinds de dood van Generaal Mohammed Zia-ul-Haq tot de dag van vandaag gedomineerd wordt door twee politieke families: enerzijds de Bhutto's (Pakistan's Peoples Party), die afkomstig zijn uit het feudale Sindh, anderzijds de Sharif's (Pakistan Muslim League) die uit het meer industriële Punjab komen (Synnott, 2009, p.40). De jaren 1988 tot 1999 zijn nogal woelig op politiek vlak (Kukreja, 2003, pp. 226-258). Benazir Bhutto, de dochter van Zulfikar Ali Bhutto, was eerste minister van Pakistan van 1988 tot 1990 en van 1994 tot 1996. Beide keren werd ze afgezet door de president, de eerste keer was dat president Ghulam Ishaq Khan, de tweede keer door president Farooq Leghari. Benazir Bhutto kwam in 2007 om het

leven tijdens een aanslag. Haar echtgenoot Asif Ali Zardari werd president na de verkiezingen in 2008. Nawaz Sharif aan de andere kant was premier van Pakistan van 1990 tot 1993 en van 1997 tot 1999. Net als Benazir Bhutto werd Nawaz Sharif tweemaal afgezet als premier, een eerste keer door president Ghulam Ishaq Khan, de tweede keer door Generaal Musharraf. Nawaz Sharif is de huidige premier van Pakistan, nadat hij bij de verkiezingen in 2013 opnieuw verkozen werd. Dit is zijn derde ambtstermijn. Volgens Synnot (2009, p. 51) vertoonden de vier civiele regeringen in de jaren '90, dus voor de staatsgreep van Musharraf, verschillende gelijkenissen. Zo verdween het leger nooit echt uit het politieke beeld. Het bleef een belangrijke rol spelen inzake nationale veiligheid en buitenlandse zaken. Ook de rivaliteit tussen de twee politieke partijen was een constante. Hun ideologieën kwamen daardoor op de achtergrond terecht. Er werden geen belangrijke hervormingen doorgevoerd tijdens hun regeerperiodes en zowel bij de Sharif's als bij de Bhutto's waren er verdenkingen van corruptie. Mede daardoor verloren de inwoners hun vertrouwen in de civiele regeringen.

Sinds 2008 is er opnieuw een voorzichtig democratiseringsproces aan de gang. De verkiezingen van 2013 waren een eerste cruciaal moment in het jonge democratiseringsproces. Toch heeft Pakistan nog een lange weg te gaan alvorens het land echt democratisch genoemd kan worden. Dat wordt ook bevestigd door een rapport van de onafhankelijke denktank Pakistan Institute of Legislative Development and Transparency (Pildat, 2016). De onderzoekers maakten hun rapport op basis van vier methoden: een review van Pildat zelf over de positieve en negatieve trends gerelateerd aan democratie in 2015, ratings van DAG, Democracy Assessment Group, twee publieke enquêtes, afgenomen bij 3065 respondenten, in juni 2014 en juni 2015, en een National Workshop in januari 2015 over de grote ontwikkelingen die de kwaliteit van de democratie in Pakistan beïnvloedden in 2015 (2016, p. 25).

Tabel 5

Kwaliteit van de democratie

No.	Parameter	2014	2015	% Age Increase or Decrease by Percentage Points	Rank of the Parameter (For 2015)
1.	Overall Quality of Democracy	44.3%	50%	+5.7	4
2.	Effectiveness of Democratic Institutions and Following of Democratic Processes	45.2%	46.8%	+1.6	7
3.	Performance of Parliament and Provincial Legislatures	44.8%	45.1%	+0.3	8
4.	Performance of National and Provincial Governments	38.3%	34.9%	-3.4	11
5.	Performance of the Unelected Executive	48.3%	42%	-6.3	10
6.	Performance of the Judiciary and Access to Justice	54.9%	49.1%	-5.8	6
7.	Performance of the Media	53.1%	50%	-3.1	4
8.	Institution of Local Governments	19.3%	31.8%	+12.5	12
9.	Constitutional Framework	57.2%	50.7%	-6.5	3
10.	Democratic Oversight of the Security Sector and Rule of Law	33.9%	29.2%	-4.7	13
11.	Electoral Process and Management	53.9%	51%	-2.9	2
12.	Performance of Political Parties vis-à-vis Democracy Within as well as Outside	45.7%	44.3%	-1.4	9
13.	Civil Society	56.7%	51.4%	-5.3	1

Bron: Pildat (2016, p. 12)

De score van de algemene kwaliteit van de democratie is in 2015 met 5,7% gestegen in vergelijking met het jaar voordien. In 2014 kwam er een terugval in het democratische proces, toen er een nieuwe politieke crisis in Pakistan uitbarstte, met hevige protesten tegen eerste minister Nawaz Sharif, wat de lage score van 2014 (deels) verklaart. Het resultaat van 50% in 2015 kan evenwel niet de score van 2013 evenaren. Toen kreeg de kwaliteit van de democratie een score van 54%, wat te verklaren valt door de positieve machtswissel tussen twee civiele regeringen. Daardoor ontstond een golf van optimisme over het democratiseringsproces.

Er zijn echter nog heel wat zwakke punten in de jonge en onvolledige democratie die Pakistan op dit ogenblik is. Het rapport stelt dat het gezag van de civiele regering overschaduwd wordt door dat van het militaire establishment. Bij het nemen van beslissingen, zeker inzake buitenlands beleid en nationale veiligheid is er een grote invloed

van het militaire apparaat en van de veiligheidsdienst (2016, p. 9). Zelfs nu er geen militair bewind is, blijft de complexe relatie tussen militaire en civiele politiek bestaan. Dat is ook terug te vinden in de tabel. *Democratic Oversight of the Security Sector and Rule of Law* heeft in 2015 de laagste score, 29,2%. Dat is een daling van bijna 5% tegenover het jaar voordien. Democratische instituties zoals het parlement hebben nog steeds geen stevige fundering in Pakistan en worden door de verkozen politici niet beschouwd als de uitvalsbasis voor hun legislatuur (2016, p. 9). Zolang dat niet gebeurt, kan het parlement als democratische instantie ook niet groeien.

Ook de rechterlijke macht vormt een probleem, zoals te zien is aan de score van 49,1% in 2015, tegenover 54,9% in 2014. Er zijn hiervoor twee grote oorzaken aan te duiden. Enerzijds is de snelheid en economische toegankelijkheid een probleem, wat resulteert in een zekere disfunctionaliteit. Daardoor zoekt de bevolking naar alternatieve oplossingen voor de rechtspraak en richt ze bijvoorbeeld *Sharia courts* op. Pildat (2016, p. 9) besluit dan ook dat het ondenkbaar is dat er in een ontwikkelde democratie twee parallelle rechtssystemen bestaan, waarvan er één zelfs gerund wordt door een verboden religieuze organisatie. Zaken die normaal gezien behandeld zouden worden door de officiële rechtbanken, worden nu afgehandeld in een parallel rechtssysteem, dat niet dezelfde wetten kent als de officiële rechtbanken.

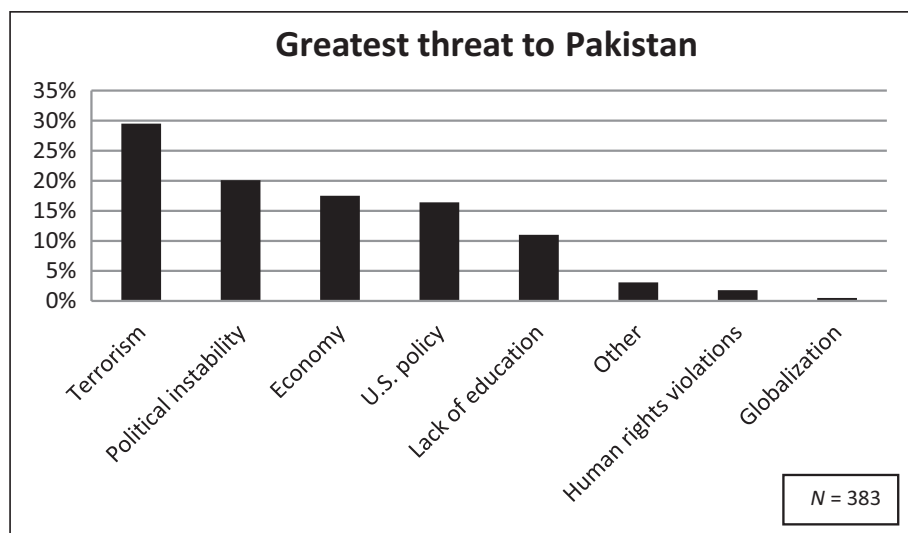
Misschien is een deel van het trage democratiseringsproces ook wel te wijten aan het feit dat Pakistan er op dit ogenblik nog niet in slaagt om los te komen van zijn eigen politieke en militaire verleden (Synnott, 2009, p. 14). De Pakistaanse politiek wordt al decennialang geregeerd door ofwel een militaire generaal, ofwel één van de twee machtige politieke families, die niet onbesproken zijn. Er is met andere woorden nog geen kans geweest om met een volledig schone lei te beginnen. Het heden is en blijft onlosmakelijk verbonden met het verleden. De Pakistaanse situatie is geen zwart-wit verhaal. Het begin van de Pakistaanse democratie is er, er worden verkiezingen gehouden en het volk beslist wie het land leidt. Maar het democratiseringsproces stabiliseert maar langzaam en is nog in volle gang, zo vertelt Raza Rumi, een Pakistaanse journalist, in een interview in het Indiase magazine *Tehelka* (2016). De democratische instituties moeten steviger worden. De macht van de civiele politici blijft nog te veel gedomineerd door het militaire apparaat en de militaire inlichtingendienst ISI, de Inter-Services Intelligence. Daarom kunnen we zeggen dat Pakistan zich momenteel nog steeds in de grijze zone bevindt (Michaelsen, 2011, p. 24).

2.2.4. Terrorisme

Gerelateerd aan de veiligheidskwesties van Pakistan is de terroristische dreiging. Volgens een enquête uit 2010, die gehouden werd bij 395 journalisten, wordt 'terrorisme' als de grootste bedreiging voor Pakistan gezien, gevolgd door politieke instabiliteit en de economische situatie. Het Amerikaanse beleid komt op een vierde plaats. De onderzoekers merken wel op dat de enquête gehouden werd voordat Osama Bin Laden gedood werd door Amerikaanse troepen. Een gebrekkige opleiding komt op de vijfde plaats (Pintak & Nazir, 2013, p. 651).

Tabel 6

Grootste bedreigingen voor Pakistan

Bron: Pintak en Nazir (2013, p. 651)

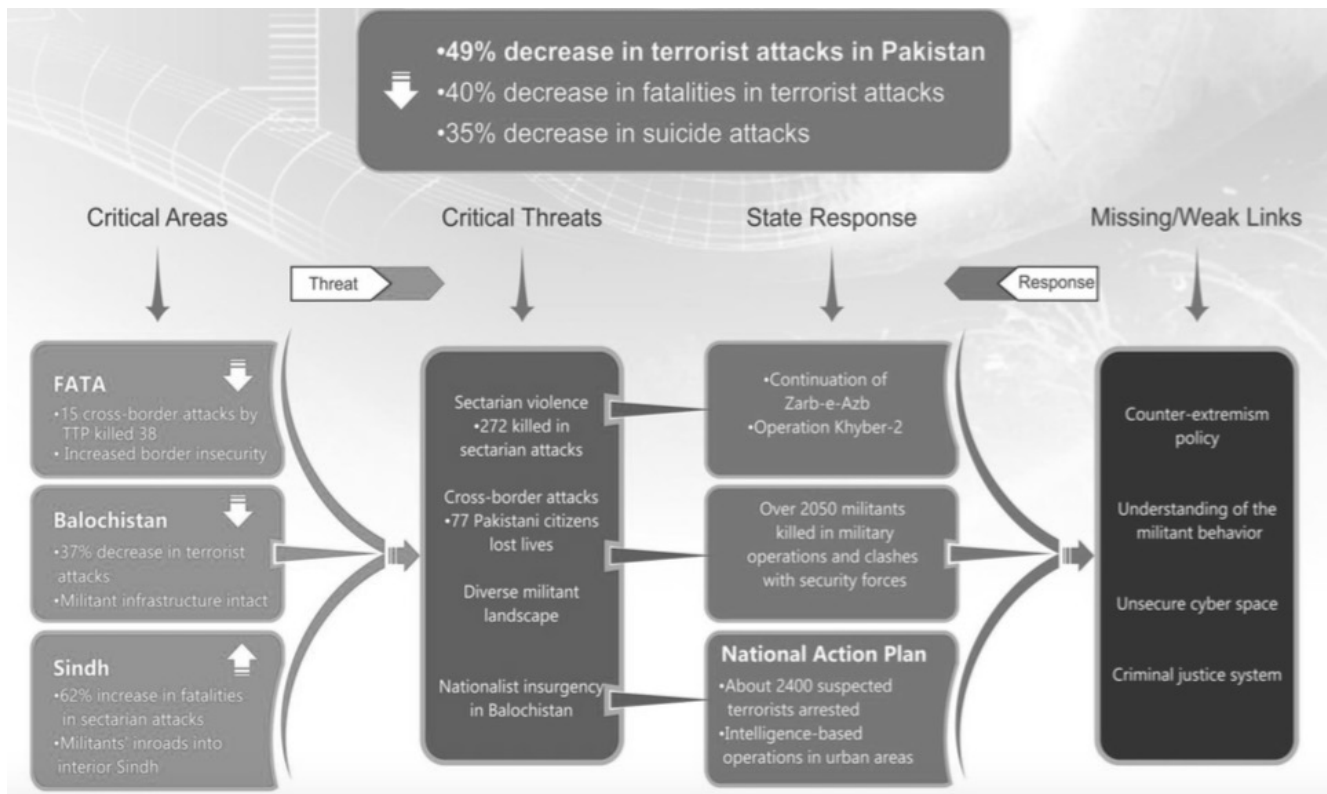
Hoewel de enquête in 2010 gehouden werd, zijn de resultaten anno 2016 nog relevant. Terrorisme en religieus extremistisch geweld blijven een groot probleem in Pakistan, ook al zijn er lichtpunten, bewijst ook het veiligheidsrapport over het jaar 2015 van Pak Institute For Peace Studies (PIPS). Dat rapport stelt dat 2015 een scharniermoment vormt in de geschiedenis van Pakistan. Eindelijk kwamen de staat en de maatschappij met het voornemen om terrorisme aan te pakken (2016, p. 5). Volgens het rapport waren er in 2015 625 terroristische aanvallen in 76 gebieden in Pakistan, een daling van 48% met het jaar voordien. Ze werden gepleegd door militanten, nationalistische en gewelddadige sektarische groeperingen. Bij de aanslagen werden minstens 1069 mensen gedood en er vielen minstens 1443 gewonden (2016, p. 7). Met 57% van alle terroristische aanvallen vormde de

Pakistaanse taliban de grootste bedreiging. De Tehreek-e-Taliban Pakistan (TTP), een onderdeel van de Pakistaanse taliban, die zorgde voor 212 aanslagen, blijft voor de grootste instabiliteit zorgen (2016, p. 7). Toch leed de TTP ook zware verliezen door militaire operaties in Noord Waziristan. Daardoor worden ze gedwongen om nu merendeels van over de Afghaanse grens te opereren (2016, p. 10). Het terrorisme in Pakistan lijkt eerder lokaal geïnspireerd. Toch is het ook belangrijk om even naar het internationale toneel te kijken. IS vormde de inspiratie voor drie aanslagen in Pakistan, en die invloed lijkt te groeien. Gezien de regionale instabiliteit, lijkt het opportuun om hier stil bij te staan. Al Qaeda leek volgens de veiligheidsdiensten minder belangrijk (2016, p. 50), hoewel de groepering duidelijk een erfenis heeft nagelaten die te zien is in de verschillende aanslagen. Volgens die diensten vormde Al Qaeda eerder een onderdeel van een globaal of een Amerikaans probleem, dan een probleem van Pakistan. Sinds de tak Al Qaeda in Indian Subcontinent echter opgekomen is, wordt er meer aandacht aan besteed (2016, p. 50).

Wanneer we naar de specifieke regio's van Pakistan kijken, blijven de Federaal Bestuurde stamgebieden en Beloetsjistan de zwakkere regio's (2016, pp. 13-21). Niet toevallig wonen daar ook de meeste clans en stammen en zijn dat de regio's waar de regering het zwakst staat. Ook aan de landsgrenzen, zowel met Afghanistan als met India zijn er regelmatig onrustigheden. In een samenvattende tabel geeft PIPS de belangrijkste feiten nog eens weer:

Tabel 7

De veiligheidsmatrix van PIPS

Bron: Pak Institute for Peace Studies (2016, p. 1)

In de tabel wordt er niet alleen gefocust op de dreigingen, maar ook op wat de staat doet en waar ze nog in kan verbeteren. Zo wordt er een volledig beeld geschetst van de situatie. Extremisme vormt nog steeds een zwakke plek in het beleid, evenals het rechtssysteem. Internet is een snel opkomende factor die op dit moment nog niet genoeg belicht wordt volgens PIPS (2016, p. 1).

2.2.5. Relaties met het buitenland

In de vorige paragrafen werd al kort aangehaald dat de relaties tussen Pakistan en zijn buurlanden India en Afghanistan complex te noemen zijn. Ook met de Verenigde Staten heeft Pakistan een ambigue relatie.

Sinds het ontstaan van Pakistan en dus de afscheiding met India, is het land in een slepend conflict verwickeld met India. Dat leidde tot drie oorlogen tussen de landen, in 1947 - 1948, in 1965 en in 1971. De laatste oorlog leidde tot de onafhankelijkheid van Oost-Pakistan - dat

Bangladesh werd - (Synnott, 2009, p. 129, Racine, 2010, p. 12). Daarnaast zijn er met de regelmaat van de klok grensconflicten. Vooral de omstreden regio Kasjmir zorgt voor vijandigheden tussen de twee naties (Racine, 2010, p. 11). Door de langdurige en aanhoudende spanningen tussen de twee buurlanden, zijn regionale stabiliteit en economische relaties moeilijk volgens Batra (2013, p. 93). Daar komt nog eens bovenop dat Pakistan het conflict met India aangrijpt als een dreiging voor de nationale veiligheid, waardoor de grote rol van het militaire apparaat voor Pakistan gewettigd is (Michaelsen, 2011, p. 28). India vervult met andere woorden niet alleen de rol van aartsrivaal, maar construeert volgens Synnott tegelijk een deel van de Pakistaanse identiteit. Door zich te kunnen afzetten tegen India, heeft het land een gemeenschappelijke *vijand* (2009, p. 130). Zolang de spanningen tussen de twee landen niet afnemen, wordt het voor de civiele Pakistaanse leiders moeilijk om de macht van het militaire establishment af te bouwen. Daarenboven beschikken zowel Pakistan als India over een nucleair arsenaal (Dhanda, 2010, p. 275).

Tegenover Afghanistan en de Verenigde Staten houdt Pakistan er een dubbele agenda op na. Enerzijds steunt Pakistan de Afghaanse taliban, anderzijds is het land een bondgenoot van de Verenigde Staten in de *war on terror* (Kugiel, 2010, p. 28). In de jaren '80 vormde en trainde Pakistan met de hulp van de Verenigde Staten en Saudi-Arabië de moejahedien om tegen de toenmalige Sovjet-Unie in Afghanistan te vechten (International Crisis Group, 2011, p. 6). Nadat de Sovjet-Unie uit Afghanistan verdreven werd, vielen de moejahedien uit elkaar en ontstond er een burgeroorlog. Als gevolg daarvan vluchtten vele Afghanen naar buurland Pakistan. In de religieuze scholen, madrassa's, zou hieruit de taliban ontstaan (Synnott, 2009, pp. 32-33). De Afghaanse taliban wordt gezien als een middel in de strijd tegen buurland India. Pakistan wil kost wat kost vermijden dat de relaties tussen Afghanistan en India te goed worden (Kugiel, 2010, p. 37). Bovendien is de steun aan de taliban een manier om voet aan de grond te houden in Afghanistan en een strijdmacht ter beschikking te hebben (Rashid & Lambrecht, 2009, pp. 7-8). Na de aanslagen van 9/11 werd de steun van Pakistan aan de taliban problematisch (IMS, 2009, p. 11). De groepering had immers nauwe banden met Al Qaeda, die de aanslag opeisten. Het land werd gedwongen om te kiezen en zegde haar steun toe aan de Verenigde Staten. Zo werd Pakistan een belangrijke bondgenoot van de Verenigde Staten in Afghanistan. Toch zijn de banden tussen met de Afghaanse taliban nooit helemaal doorbroken. Bewijzen hiervan zijn bijvoorbeeld de aanval op Abbottabad, die leidde tot de dood van Osama Bin Laden in 2011 (Soherwordi & Khattak, 2011, p. 352) en recenter, de drone-aanval van de Verenigde Staten op Mullah Akhtar Mansour, een van de topfiguren van

de taliban, in 2016 (Wadhams & Haider, 2016). Het feit dat hooggeplaatste leiders van groeperingen als Al Qaeda of de taliban in Pakistan kunnen verblijven, lijkt er op te wijzen dat er geen *zero tolerance*-beleid heerst. De Verenigde Staten nemen het minder en minder dat Pakistan een dubbel spel speelt. De aanval op Mansour gebeurde volgens Wadhams en Haider (2016) bijvoorbeeld zonder medeweten van Pakistan. De Verenigde Staten is nu ook minder afhankelijk van Pakistan in de grensregio tussen Pakistan en Afghanistan, zo stellen de auteurs, wat ook te merken is in de financiering van de Verenigde Staten. De laatste jaren is het budget voor Pakistan met meer dan de helft gedaald.

3. Media in Pakistan

De *World Press Index* is een index die jaarlijks wordt opgesteld door *Reporters Without Borders* die 180 landen rangschikt naar gelang de vrijheid die journalisten in dat land kennen. Als uitleg bij de index wordt vermeld dat het een *snapshot* is van de situatie, gebaseerd op het pluralisme en de onafhankelijkheid van de media, de kwaliteit van de wettelijke regelgeving en de veiligheid van de journalisten in een bepaald land (Reporters Without Borders, 2016). De index is ingedeeld in vijf categorieën, goed (wit), tamelijk goed (geel), problematisch (oranje), slecht (rood) en zeer slecht (zwart). Voor 2016 staat Pakistan op een 147^e plaats, een stijging van 12 plaatsen in vergelijking met het jaar voordien. Toch wordt de mediavrijheid in het land nog altijd onder 'slecht' gecatalogeerd. Zo zijn journalisten het doelwit van islamitische organisaties en van de Pakistaanse inlichtingendienst. Als gevolg daarvan hanteren de media vaak zelfcensuur. Een positief punt volgens *Reporters Without Borders* is dat het land wel tot een van de meest vrije landen van Azië behoort als het aankomt op kritiek op het - civiele - bewind (Reporters Without Borders, 2016). In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op het Pakistaanse medialandschap, op de beperkingen van de vrijheid en op de gevolgen daarvan voor het democratiseringsproces.

3.1. Het medialandschap: een overzicht

3.1.1. Een korte geschiedenis

Om het Pakistaanse medialandschap goed te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk om even stil te staan bij zijn verleden. Vele grote Pakistaanse mediabedrijven van vandaag

werden opgericht net voor de onafhankelijkheid van Pakistan, als een middel om een patriottische en nationalistische agenda te promoten (IMS, 2009, p. 15). Zo werd *Dawn* bijvoorbeeld in 1941 opgericht door Mohammed Ali Jinnah, de latere eerste Pakistaanse leider. Het idee van een Pakistaanse natie was met andere woorden een van de redenen waarom de Pakistaanse printmedia ontstonden (Long, 2009, p. 407). Het gevolg hiervan was dat neutraliteit, dat toch als een belangrijke (westerse) journalistieke waarde beschouwd wordt, eigenlijk vrijwel onbestaande was, omdat de pers de onafhankelijkheidsstrijd steunde. Dat zorgde ervoor dat er ingeboet werd aan onpartijdige berichtgeving (Mezzera & Sial, 2010, p. 12). In de geschiedenis van Pakistan zijn er verschillende periodes geweest, voornamelijk tijdens de militaire regimes, waarbij de media volledig gecontroleerd werden door de staat. Dat leidde tot de creatie van meerdere draconische mediawetten. Zo introduceerde de militaire leider Ayub Khan in 1963 de *Press and Publication Ordinance (PPO)*. De wet liet hem toe om kranten in beslag te nemen, mediaorganisaties te sluiten en journalisten te arresteren (IMS, 2009, p. 15). Onder Ayub Khan werden verschillende mediabedrijven genationaliseerd. De andere mediaoutlets hadden de grootste moeite om economische gezien te overleven (IMS, 2009, p. 15). De wetgeving bleef tot 1988 integraal intact en pas in 2002, bijna 40 jaar later, werd hij helemaal opgeheven (Peshiman, 2013, p. 8). Hoe de wetgeving op dit ogenblik in elkaar zit, wordt besproken onder 3.2.1.

Een cruciaal moment in de geschiedenis van de Pakistaanse media is het jaar 2002 (Singh & Kukreja, 2014, p. 148). Het was pas op dat ogenblik dat het staatsmonopolie op de elektronische media, dat wil zeggen radio en televisie, opgeheven werd. Gedurende meerdere decennia waren de printmedia de enige media in Pakistan die geprivatiseerd waren en dus - hoewel soms onder strenge omstandigheden en daardoor in beperkte mate - kritiek konden leveren op het beleid. Paradoxaal genoeg gebeurde de opening van de elektronische mediamarkt onder Generaal Pervez Musharraf, een militaire leider. In het onderzoek van Peshiman (2013) stelde Zaffar Abbas, een Pakistaanse journalist, dat er tot de militaire coup van 1999 vier democratische regeringen aan de macht waren, maar geen van de hen opende de *broadcastmedia*: *Toen ze in oppositie waren, waren ze hevige voorstander van het idee voor private televisie- en radiostations, maar eenmaal ze op post waren, veranderde hun mening* (Peshiman, 2013, pp. 12-13). Tot 2002 waren er dus alleen de staatstelevisie Pakistan Television Corporation (PTV), en de staatradio Pakistan Broadcasting Corporation (PBC). Er bestaan verschillende theorieën over de redenen waarom Musharraf de elektronische media privatiseerde. Sommige zeggen dat het simpelweg de tijdsgeest was. Er was een algemeen

globaliseringsproject aan de gang over de hele wereld en het werd steeds moeilijker voor landen om zich te isoleren. Een andere reden die gegeven wordt, was de confrontatie met India. Pakistan was bezig de mediaoorlog met zijn buurland te verliezen. India had betere mediavoorzieningen dan Pakistan, dus zat er niets anders op om de elektronische mediamarkt in Pakistan te privatiseren (IMS, 2009, 16). Het gevolg van de opening was dat er een ware *boom* van private mediahuizen en televisiekanalen ontstond (Peshiman, 2013, p. 14). Dat daar niet alleen positieve evoluties mee gepaard gingen, maar ook nadelen en problemen wordt verderop in dit hoofdstuk besproken. Wat vaststaat is dat de media gedurende de laatste 14 jaar een enorme evolutie hebben doorgemaakt.

3.1.2. Het medialandschap anno 2016

Anno 2016 is het medialandschap in Pakistan zeer breed en divers. Volgens Pildat, Pakistan Institute of Legislative Developmend And Transparency (2015, p. 48) zijn er meer dan 300 dagbladen in Urdu, die uiteraard verschillen in grootte. Ook zijn er 23 Engelse dagbladen, 91 privé TV-stations en 138 radiokanalen. Met Engelse pers, wordt hier de Pakistaanse Engelse media bedoeld. Er wordt dus enkel naar binnenlandse media gekeken, niet naar buitenlandse, tenzij dat expliciet vermeld wordt. Volgens de cijfers van het Pakistan Bureau of Statistics waren er in 2012 324 dagbladen, 112 weekbladen, 169 maandbladen, 28 tweewekelijkse magazines, 11 kwartaalmagazines en 2 magazines die onder 'rest' gecatalogeerd werden. Het overgrote deel van deze dagbladen en magazines was geschreven in Urdu. Op de tweede plaats kwam het Engels. In totaal waren er in 2012 publicaties in twaalf verschillende talen. Het medialandschap wordt dus niet alleen gekenmerkt door een brede waaier aan publicaties, maar ook door een meertalig aanbod. Hierop zal later nog dieper worden ingegaan.

Hoewel er dus een groot media-aanbod is, zijn de *mainstream* media voor het grootste deel in handen van een klein aantal cross-mediabedrijven. De belangrijkste private mediabedrijven werden opgesomd in tabel 8.

Tabel 8

Overzicht van de grote spelers in het Pakistaanse medialandschap

	Independent Media Corporation, ook gekend als Jang Group	Pakistan Herald Publications Limited, ook bekend als Dawn Media Group	Nawa-i-Waqt Group	Lakson Group
Dagbladen	1. Daily Jang (Urdu) 2. Daily Awam (Urdu) 3. The News International (Engels) 4. Daily Waqt (Urdu) 5. Pakistan Times (Engels) 6. Daily News (Engels)	1. Daily Dawn (Engels) 2. Star (Engels)	1. Daily Nawa-i-Waqt (Urdu) 2. The Nation (Engels)	1. Daily Express (Urdu) 2. Express Tribune (Engels)
Weekbladen	7. Akhbar-e-Jehan (Urdu) 8. Mag Weekly (Engels) 9. Jang Sunday Magazine (Urdu)		3. Nida-i-Millat (Urdu) 4. Weekly Family (Urdu) 5. Sunday Plus (Engels)	3. Express Sunday Magazine (Urdu)
Maandbladen		3. Herald (Engels) 4. Aurora 5. Spider Magazine (online)	6. Monthly Phool (Urdu)	
Televisie	1. Geo Television Network: 5 kanalen: – Geo News (Urdu) – Geo Entertainment (Urdu) – Geo Tez (Urdu) – Geo Super (Urdu) – Geo Kahani (Urdu)	1. Dawn News (Urdu)	1. Waqt TV (Urdu)	1. Express News (Urdu) 2. Express entertainment (Urdu)
Radio		1. City FM 89		

Bron: Mezzera en Sial (2010, p. 5), aangevuld met extra informatie. Er werd via de sites van de desbetreffende mediahuizen gezocht welke zenders, kranten, magazines en radiostations er op dit ogenblik nog actief zijn;

De drie grootste spelers op de mediamarkt zijn Jang Group, Dawn Group en Nawa-i-Waqt Group.

Independent Media Corporation, ook bekend onder de naam **Jang Group**, is op dit moment de grootste mediaconglomeratie van Pakistan en bezit zowel Jang Newspapers als Geo-group. Jang group werd in 1942 opgericht door Mir Khalil-ur-Rehman in het Indiase Delhi, maar na de onafhankelijkheid van Pakistan verhuisde de mediagroep naar Karachi in Pakistan (Bhattacharya, 2015, p. 232).

Pakistani Herald Publications Limited, alias **Dawn Group**, werd in 1941 in Delhi opgericht door Mohammed Ali Jinnah, de *founding father* en eerste leider van Pakistan (Long, 2009, pp. 407-409). In 1947 verhuisde de groep, net zoals Jang, naar Pakistan. Op dit ogenblik is Dawn de tweede grootste mediagroep in Pakistan. *Daily Dawn*, het uithangbord van de organisatie, is de grootste Engelstalige krant van het land. De krant wordt beschouwd als gematigd, liberaal en seculier (IMS, 2009, p. 20).

Nawa-i-Waqt Group werd opgericht in 1940 in Lahore door Hameed Nizami. Nizami speelde een belangrijke rol in de *Pakistan Movement* (Gupta, 2006, p. 884). De groep publiceert zowel een Urdu krant, Daily Nawa-i-Waqt, als een Engelstalige krant, namelijk The Nation. De groep wordt beschouwd als eerder rechts en conservatief (Mezzera en Sial, 2010, p. 17).

Naast deze drie oudste mediagroepen, zijn er nog andere grote mediaspelers. Zo is er bijvoorbeeld de **Lakson Group**, opgericht door de broers Lakhani. Ze hebben een aantal dagbladen en nieuwskanalen, maar volgens hun website bezitten ze daarnaast ook restaurants en richten ze zich op de textielmarkt, op internetdiensten enzovoort. De Lakson Group is bijvoorbeeld ook hoofd van de fastfoodketen McDonalds in Pakistan (Mezzera & Sial, 2010, p. 12). Hun mediakanalen zijn dus maar een klein deel van hun dagelijkse bezigheden.

3.1.3. De verschillende media

3.1.3.1. Printmedia

Zoals bij de korte beschrijving van de grote mediaspelers hierboven al aangehaald werd, kennen de Pakistaanse printmedia een lange geschiedenis. Vele grote kranten dateren van kort voor of kort na de afscheiding tussen India en Pakistan. Volgens het Pakistan Bureau of Statistics was er in 2012 een totaal van 624 kranten en periodische tijdschriften in Pakistan. Recentere cijfers zijn er niet te vinden. Wanneer we echter de evolutie van 2003 tot 2012 bekijken, valt het op dat er tot 2007 een sterke groei is, maar dat zich nadien een stevige daling voordoet. In 2007 waren er 1820 kranten en tijdschriften, bijna drie keer zoveel als in 2012. Er is met andere woorden een stevige daling te bemerken. Of die trend zich voortgezet heeft, valt op dit moment - zonder recente cijfers - moeilijk aan te tonen. Ook wat de dagelijkse circulatie van kranten betreft, zijn er weinig cijfers voorhanden. In een rapport van Open Society Foundations uit 2013, stelt Yusuf op basis van het Pakistan Bureau of Statistics dat er in 2008 ongeveer 6,1 miljoen kranten dagelijks verkocht werden (2013, p. 19). Op een bevolking van ongeveer 188 miljoen, hebben kranten dus een bereik van iets meer dan 3%. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat deze cijfers al uit 2008 dateren en dus verouderd zijn, maar toch geven de cijfers een beeld van het beperkte bereik van de geschreven pers. Er zijn verschillende oorzaken voor deze beperkte ontwikkeling van de printmedia, ondanks hun lange geschiedenis. Zo stelt Siraj (2009, p. 2) dat de stedelijke oriëntatie en de hoge prijs van de kranten bepalende factoren zijn. Daarnaast is er ook nog het probleem van de geletterdheid.

Tabel 9

Statistiek geletterdheid in Pakistan

	Total	Male	Female	
Literacy rate (%)				
15-24 years	73.71	80.23	66.8	(2015)
15 years and older	56.44	69.57	42.73	(2015)
65 years and older	23.87	37.51	9.44	(2015)

Bron: Unesco Institute for Statistics (2016)

Volgens de statistieken van Unesco kon 56.44% van de Pakistaanse bevolking ouder dan vijftien jaar in 2015 lezen en schrijven. Daarbij valt vooral het grote verschil tussen de geslachten op. 70% van de mannen boven vijftien jaar is geletterd, terwijl in dezelfde

categorie maar 43% van de vrouwen geletterd is. Meer dan de helft van de Pakistaanse vrouwen ouder dan vijftien jaar kan met andere woorden niet lezen of schrijven. Uiteraard is de beperkte alfabetiseringsgraad een belangrijke factor voor de beperkte verspreiding van printmedia.

Zoals aangehaald werd in 3.1.2. is het Pakistaanse medialandschap verdeeld in verschillende talen en dat geldt zeker en vast voor de printmedia. Over het algemeen genomen kunnen we drie grote categorieën onderscheiden: Engelse printmedia, Urdu printmedia en printmedia in de streektaalen (Michaelson, 2011, p. 33). Volgens cijfers uit 2011 was ongeveer 80% van alle kranten en magazines Urdu, terwijl Engelstalige kranten met 8% een tweede plaats bekleden (Yusuf, 2013, p. 20). De Engelse media kennen dus een beperkte circulatie, maar zijn wel bedoeld voor de stedelijke, elitaire klasse. De invloed van de Engelse media onder opiniemakers, politici, zakenlui enzovoort is groot. Urdu printmedia - en de overige talen kunnen hierbij gerekend worden - zijn massamedia (Yusuf, 2013, p. 21). Tussen de twee talen, Engels en Urdu, zitten volgens Mezzera en Sial grote verschillen op het vlak van kwaliteit, het gebruik van politiek gevoelige terminologie, de analytische frames die gebruikt worden en de communicatieperspectieven, waarbij de Engelstalige media beter scoren dan de Urdu media. (2010, p. 20). Net omdat de verspreiding van de Urdu media zo veel groter is dan die van de Engelse media, heeft de Urdu media meer invloed op de publieke opinie. Daardoor worden deze media door de politiek, het militaire establishment en de militantengroeperingen met argusogen gevolgd en zijn er meer beperkingen op de vrijheden (Siraj, 2009, p. 44).

Naast de *mainstream* printmedia in Urdu en Engels, is er nog een aparte zogenoemde *jihadmedia* en de media van de militanten. Door die media proberen Jihadi's financiële en menselijke middelen aan te trekken, hun ideologie en hun concept van jihad te verspreiden (Rana, 2008, p. 1). Dit betreft een heel specifiek segment van de media en kunnen we nauwelijks classificeren onder journalistiek. Daarom zal het in deze verhandeling niet verder besproken worden. Desalniettemin vormt het een interessant uitgangspunt voor verder onderzoek.

3.1.3.2. Televisie

In Pakistan is televisie de voornaamste bron van nieuws en informatie. Hoewel de elektronische mediamarkt in 2002 opengesteld werd voor private televisiestations, blijft de invloed van Pakistan Television Corporation (PTV) enorm groot. PTV is namelijk nog steeds de enige zender in Pakistan die via een terrestriële distributie werkt. De private televisiekanalen lopen allemaal via kabel of via satelliet (Mezzera & Sial, 2010, p. 21).

Dat heeft consequenties voor het aantal kijkers, zeker in de rurale gebieden. Volgens Gallup Pakistan waren er in 2014 in totaal 124 miljoen mensen die toegang hadden tot televisie. De totale penetratie van kabeltelevisie voor hetzelfde jaar lag op 11,5 miljoen, wat ervoor zorgde dat 68,2 miljoen mensen via kabel televisie konden kijken. Dat is maar net iets meer dan de helft van televisiekijkend Pakistan die toegang heeft tot zenders die via kabel uitzenden. Bovendien zijn de verschillen tussen rurale en stedelijke gebieden enorm. Zo keek in 2014 66% van de inwoners van stedelijke gebieden via kabel of satelliet en 34% via terrestriële distributie. In de rurale gebieden zien we het omgekeerde fenomeen. Daar kijkt 64% via terrestriële distributie en maar 36% via kabel of satelliet (Gallup Pakistan, 2014, p. 12). Dat betekent dat in een groot deel van Pakistan alleen terrestriële zenders te vinden zijn. In de rurale gebieden kampt men bovendien regelmatig met een elektriciteitsgebrek, waardoor televisiekijken vaak niet mogelijk is (Michaelsen, 2011, p 32).

In theorie is het monopolie van PTV opgeheven, maar in de praktijk behoudt de zender, die volledig eigendom is en beheerd wordt door de regering, nog in vele gebieden het alleenrecht. Dat uit zich ook in het aandeel van binnenlandse zenders. In de categorie nieuws had PTV News in de periode tussen januari en december 2014 een aandeel van 55,57%, terwijl Geo News in dezelfde periode maar een aandeel van 14,86% had (Gallup Pakistan, 2014, p. 8). Volgens Mezzera en Sial (2010, p. 21) zijn er twee grote redenen waarom PTV het alleenrecht op de terrestriële uitzending behoudt. Eerst en vooral behoudt PTV op die manier een groot deel van de kijkers, vooral in rurale gebieden, die geen, of nog geen, kans hebben om via kabel of satelliet te kijken. Een tweede reden is dat kabel- of satellietverbindingen gemakkelijk kunnen afgesloten worden. Dat werd aangetoond in 2007. Naar aanleiding van de Lawyer's Movement, riep Generaal Musharraf op drie november 2007 de noodtoestand uit in Pakistan. Daarop volgde een *blackout* van de televisienieuwskanalen, behalve van PTV (Sarwar, 2014). Volgens Yusuf (2009, p. 6) waren

er zo'n 30 privé televisiekanalen die onmiddellijk uit de ether werden gehaald. De *blackout* was opvallend, omdat het wees op de groeiende macht van de televisiekanalen, een macht die Musharraf vreesde. Maar ook in de daaropvolgende - civiele - bewinden, zijn er regelmatig incidenten geweest waarbij televisiestations *off air* gehaald worden. Een totale *blackout* is er niet meer geweest, maar sommige televisiestations krijgen nog regelmatig te maken met dit soort praktijken. Vooral Geo TV moet het daarbij ontgelden (Boquérat, 2016, p. 45). In 2009 werd Geo News uit de ether gehaald door president Ali Asif Zardari omwille van een aangekondigde mars die gehouden werd omdat de regering weigerde het hoofd van justitie, Iftikhar Chaudry, opnieuw aan te stellen. In 2014 kwam Geo opnieuw op de zwarte lijst terecht nadat de televisiezender de Pakistaanse inlichtingendienst ISI beschuldigde van poging tot moord op Hamid Mir, een van de zendergezichten van Geo. Geo TV werd door de meeste kabeloperators van het menu gehaald, of helemaal onderaan geplaatst zodat de zender moeilijk te vinden was (Shams, 2014). Deze incidenten bewijzen dat private televisiebedrijven nog altijd kwetsbaar zijn en dat ze gemakkelijk afgesloten kunnen worden.

Zo goed als alle televisieprogramma's van de grote private mediabedrijven - en van PTV zijn in Urdu. Engelse zenders bleken het economisch gezien niet goed genoeg te doen om te blijven bestaan. Zo was er *Express 24/7* van de Laksongroup. Het kanaal werd gelanceerd in 2009, maar sloot in 2011. Dawn News was oorspronkelijk een Engelse zender, maar in 2010 switchte het naar Urdu. De Engelstalige zender van Geo werd zelfs nooit gelanceerd (Buenos Aires Herald, 2011). Nu zijn er wel Engelstalige korte bulletins terug te vinden bij Geo, maar een volledige Engelstalige nieuwszender bestaat op dit ogenblik niet meer.

3.1.3.3. Radio

In Pakistan, en zeker in de rurale gebieden, is radio nog steeds een belangrijke bron van informatie. Door armoede, gebrek aan elektriciteit enzovoort is radio voor veel mensen zelfs de enige manier om aan nieuws te komen (Michaelsen, 2011, p. 32). Volgens Michaelsen (2011, p. 32) luisteren veel mensen ook via hun mobiele telefoon naar de radio. Het verhaal van de radiostations is enigszins gelijklopend aan dat van de televisie. Totdat de markt in 2002 geopend werd voor private bedrijven, bezat de staatszender Pakistan Broadcasting Corporation (PBC) het monopolie over de markt (Mezzera & Sial, 2010, p. 23). De radio-industrie kende niet dezelfde *boom* als de televisie-industrie, maar sinds 2002 zijn er toch licenties gegeven aan meer dan 100 private FM-radiostations. Maar Michaelsen (2011, p. 32)

stelt echter dat die stations geen eigen nieuwsprogramma's mogen brengen, wat ertoe leidt dat PBC nog steeds een dominante positie op de markt inneemt.

Om het nieuws te kunnen beluisteren op de radio moeten mensen zich ofwel wenden tot PBC, ofwel tot illegale radiostations en buitenlandse zenders als BBC, die wel nieuwsprogramma's mogen uitzenden (Michaelsen, 2011, p. 32). Pakistan Broadcasting Corporation heeft volgens haar eigen site anno 2016 23 middengolfstations, 34 FM-stations en 7 kortegolfstations. In totaal overkoepelen hun radiostations zo goed als het gehele Pakistaanse grondgebied. Volgens een rapport uit 2012 bereikt PBC zo'n 97% van de Pakistaanse bevolking (Infoasaid, 2012, p. 20). Binnenlandse competitie in de radiosector is er nauwelijks te vinden, door het monopolie die de PBC heeft op nieuwsuitzendingen. Het enige wat private radiostations mogen doen, is de nieuwsbulletins en programma's van PBC en in beperkte mate Britisch Broadcasting Corporation Urdu (BBC) of Voice of America (VOA) uitzenden (Infoasaid, 2012, p. 11).

Op het vlak van internationale radiostations zijn er drie grote spelers: BBC Urdu en Pashto, Voice of America Urdu en Pashto en Radio Deutsche Welle. BBC Urdu is geen exclusief Pakistaans radiostation, maar een wereldwijde speler voor alle Urdu-sprekende mensen. BBC Urdu werkt met lokale Pakistaanse FM-partners. BBC Pashto zendt via korte golven uit en bereikt volgens Infosaid (2012, p. 46) zo'n 30 à 40 miljoen Pashto-sprekers in Pakistan en Afghanistan. Ook Voice of Amerika heeft een Urdu-zender, Radio Aap ki Dunyaa, en een Pashto-zender, Deewa Radio (Infosaid, 2012, pp. 46-47). Als laatste heeft ook het Duitse internationale station Radio Deutsche Welle een Urdustation, dat in Pakistan uitzendt (Infosaid, 2012, p. 48). Zowel voor de BBC als voor Voice of Amerika en Radio Deutsche Welle gelden dat ze maar een beperkte uitzendtijd, meestal een aantal uren per dag, hebben. Het is dus niet zo dat ze een 24/7 programma hebben. Bovendien werden de drie radiostations in het verleden al meerdere keren geconfronteerd met beperkingen en restricties (Infosaid, pp. 46-48).

3.1.3.4. Online

In het eerste deel is al kort aangehaald welke mogelijkheden internet biedt als democratisch medium, maar ook welke hindernissen er nog zijn. Welke invloed heeft het internet en dan vooral de sociale media in Pakistan? Om de impact van het internet goed te

kunnen duiden, is het nodig eerst te kijken naar het gebruik van het internet. De ICT Development Index 2015 plaatst Pakistan op een 143^e plaats in de algemene rangschikking van 167 landen. In de regio 'Azië en Oceanië' doen alleen Bangladesh (144) en Afghanistan (156) het slechter. Dat geeft al een indicatie dat het niet zo goed gesteld is met het internet in Pakistan.

Onder 1.2.5. werden Kenny en Fink (2003) aangehaald die niet spraken van één digitale kloof, maar meerdere digitale kloven. Ook de ICT Development Index 2015 hanteert meerdere criteria om tot een algemene ranking te komen. Een eerste is de toegang tot internet. 2,64% van de Pakistaanse bevolking heeft volgens de index een vast telefoonabonnement. Dat lage percentage staat in schril contrast met het aantal mensen dat een mobiel telefoonabonnement heeft, namelijk 73,33% van de bevolking. 15,90% van de huishoudens heeft een computer en het aantal huishoudens met toegang tot het internet beslaat 13,20%. Wanneer we kijken naar het gebruik van de Pakistaanse bevolking, ligt het percentage van individueel internetgebruik erg laag, 13,80% van de bevolking gebruikt internet. 1,08% heeft een vast breedbandabonnement en 5,06% heeft een actief mobiel breedbandabonnement. Opnieuw is het opvallend dat enerzijds de percentages heel erg laag liggen en anderzijds de mobiele abonnementen hoger liggen dan de vaste abonnementen. Een laatste punt van meting heeft te maken met de *skills* van de gebruikers. Dat kwam ook al ter sprake onder 3.1.3. De geletterdheid bij volwassenen ligt rond de 57%.

Volgens Michaelsen (2011, p. 37) zijn de lage cijfers in Pakistan te wijten aan zowel de gebrekkige ontwikkeling en kwaliteit van het netwerk zelf, als aan het lage opleidingsniveau. Er is ook een opvallende kloof tussen stedelijke en rurale gebieden. Sommige gebieden zijn volledig afgesloten van het internet, ofwel door onderontwikkeling, of door slepende conflicten. Tot 2013 had meer dan 75% van de tribale gebieden en 60% Beloetsjistan geen glasvezelkabels (Freedom House, 2015, p. 3). Daarnaast spelen ook socio-economische factoren een rol. Zo is internet voor veel Pakistanen een kost die ze zich niet kunnen veroorloven. Hoewel het internet de laatste jaren goedkoper is geworden, blijven de prijzen rond \$12 per maand schommelen (Freedom House, 2015, p. 3). Daar komt ook nog de infrastructuur van een computer of een GSM bij. Met een gemiddeld inkomen van \$1429 per jaar (The World Bank, 2015), is dat voor een groot deel van de Pakistaanse bevolking een kost die ze zich niet kunnen veroorloven. Wat wel een populair fenomeen is voor mensen die zich geen eigen internetabonnement kunnen aanschaffen, zijn de zogenoemde internetcafés.

Ook wordt er verwacht dat met de recente lancering van de 3G en 4G-technologie, de internetpenetratie zal stijgen (Freedom House, 2015, p. 2). De mobiele markt biedt het grootste potentieel voor een stijging van het internetbereik. Hoewel de mogelijkheden van het internet als democratisch medium groot zijn, blijft internet in Pakistan toch onderontwikkeld en bovendien weggelegd voor een rijkere en meer geëduceerde klasse.

Daarenboven worden er regelmatig internetsites geblokkeerd. Op de wetgeving en de regulerende organen ga ik dieper in onder 3.2.1., maar hier worden enkele voorbeelden aangehaald. Het eerste incident van internetcensuur was volgens Michaelson (2011, p. 41) in februari 2006 toen alle websites die de controversiële Deens cartoon van de profeet Mohammed toonden, afgesloten werden. De Pakistaanse regering blokkeerde *Youtube* omwille van een anti-islamitische video van september 2012 tot januari 2016 - met af en toe een periode waarin de blokkade opgeheven werd (Freedom House, 2015, p. 7). Dat was trouwens niet de eerste keer dat *Youtube* te maken kreeg met een blokkade. Ook in 2008 gebeurde dat, hoewel dat wel over een minder lange tijdsspanne ging. Ook *Facebook* kreeg al te maken met een ban door de regering. In 2010 was de site gedurende twee weken ontoegankelijk omwille van een *Facebookpagina* die opriep om tekeningen van de profeet Mohammed te posten (Walsh, 2010). Dit zijn maar enkele voorbeelden, die aantonen dat ook het internet niet hét democratische medium bij uitstek is in Pakistan. Ook moet er vermeld worden dat, hoewel onder andere sociale mediasites al geblokkeerd werden, er een relatief grote vrijheid is in de (internationale) mediawereld. Zo kunnen Pakistanen buitenlandse kranten via het internet ontvangen

Ondanks de omstandigheden, zowel vanuit het perspectief van het lage aantal internetgebruikers als vanuit het perspectief van de internetcensuur, gebruiken de media toch massaal het internet. Zo hebben vele kranten en televisiestations ook een website, en gebruiken ze sociale media om hun *content* te promoten. Verderop, onder sectie 3.3. zullen we ook nog bekijken hoe de online markt een rol speelt in het democratiseringsproces.

3.2. Mediavrijheid?

Bij de bespreking van de verschillende media werden er al een aantal voorbeelden aangehaald van de beperkingen van media, onder andere op het internet of via de televisiestations. In dit deel wordt besproken op welke manieren of van welke kanten

journalisten problemen ervaren met betrekking tot vrijheid van pers en vrijheid van meningsuiting.

3.2.1. Regelgeving anno 2016

19. Every citizen shall have the right to freedom of speech and expression, and there shall be freedom of the press, subject to any reasonable restrictions imposed by law in the interest of the glory of Islam or the integrity, security or defence of Pakistan or any part thereof, friendly relations with foreign States, public order, decency or morality, or in relation to contempt of court [commission of] or incitement to an offence (The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan, 2012, p. 12).

Hoewel artikel 19 uit de Pakistaanse grondwet van 1973 expliciet het recht op vrije meningsuiting en de vrijheid van pers declameert, zitten er in de tekst toch een aantal restricties verborgen. Zo kunnen er legale restricties op die vrijheden komen in het belang van de islam, de veiligheid, verdediging of integriteit van het land, de relaties met het buitenland, publieke orde, de moraliteit of goede zeden en justitie. Wat er bijvoorbeeld met *the glory of Islam* precies bedoeld wordt, wordt vaak gehouden. Dat laat ruimte voor interpretaties, waardoor de grondwet heel ruim bekeken kan worden. Wanneer we de grondwet van België hiermee vergelijken, waarin artikel 25 zegt dat de drukpers vrij is en censuur niet kan worden ingevoerd, wordt het duidelijk dat in de Pakistaanse grondwet de persvrijheid niet helemaal gewaarborgd wordt. Meer nog, er zijn heel wat maatschappelijke aspecten, gaande van justitie, over nationale veiligheid tot religie, die ruimte tot interpretatie vormen en eigenlijk een legale toegang tot censuur bieden. Artikel 19A van de Pakistaanse grondwet vult nog aan dat elke burger het recht op toegang tot informatie heeft, in het achterhoofd houdend dat de regulatie en restricties hierop gelden. Voltmer (2012) stelt dat zowel de zender, de boodschap als de ontvanger vrij moeten zijn. In de Pakistaanse grondwet mag er dan wel vrijheid gegeven worden aan de zender en de ontvanger, er geldt een grote 'maar' op het vlak van de boodschap.

Naast de grondwet zijn er nog heel wat mediabesluiten die direct of indirect een beperking kunnen leggen op de vrijheid van de pers. Volgens IMS (2009, p. 17) zijn dat de *Press and Publication Ordinance*, de *Printing Presses and Publications Ordinance* (1988), de *Freedom of Information Ordinance* (2002), de *Defamation Ordinance* (2002), de *Contempt of Court*

Ordinance (2003), de *Press - Newspapers - News Agencies and Books Registration Ordinance* (2003), de *Press Council Ordinance* (2002), de *Intellectual Property Organization of Pakistan Ordinance* (2005) en de *Access to Information Ordinance* van 2006.

Verder zijn er nog twee mediaorganen, gestuurd door de overheid, die vermeld moeten worden. De eerste is de **Pakistan Electronic Media Regulatory Authority (PEMRA)**. In 2000 werd dit orgaan opgericht onder de naam van Regulatory Authority for Media Broadcast Organisations (RAMBO) (Mezzera & Sial, 2010, p. 26). Later werd de instantie tot PEMRA omgedoopt. De taken van PEMRA waren onder andere de standaarden van informatie, educatie en entertainment verhogen, de nieuwskeuze voor de Pakistaanse burger verbreden, de deconcentratie van de verantwoordelijkheid en de macht te vergemakkelijken door de toegang tot massamedia te verbeteren en de aansprakelijkheid, transparantie en goed beleid te verzekeren door de vrije stroom aan informatie te garanderen (IMS, 2009, p. 16). In theorie klinkt dit dus als een orgaan dat de vrijheid van media zou moeten waarborgen. Toch komt er in de praktijk veel kritiek. PEMRA is namelijk ook bevoegd om licenties toe te kennen aan private elektronische media (Akbar, 2012). Daardoor wordt PEMRA eerder gezien als een obstakel voor de elektronische media in plaats van een bevorderende instantie. De licenties kunnen immers ook gebruikt worden om druk uit te oefenen, omdat het zonder licentie niet mogelijk is om *on air* te gaan. Zo onderbrak PEMRA volgens *Dawn* in 2014 de licenties van Geo Entertainment en ARY News voor vijftien dagen. Recent nog, in september vorig jaar, annuleerde PEMRA volgens Geo TV de licentie voor de geplaagde Bol Media Group. Ook de nieuwe gedragscode voor elektronische media, vorig jaar opgesteld door PEMRA, krijgt veel kritiek. Zo zegt Alam (2016, p. 23) dat de nieuwe code eigenlijk meer grenzen stelt voor journalisten, dan dat het de job vergemakkelijkt. Zo zijn er bepaalde conflictzones, onder andere in FATA en Beloetsjistan waar journalisten alleen mogen komen als ze *embedded* zijn, met andere woorden binnen een beveiligde omgeving zoals wanneer een journalist meereist met het leger. Dat beperkt uiteraard de mogelijkheden tot onafhankelijke journalistiek. Maar de regels zijn niet enkel toegespitst op journalisten, ook op de zenders. Zo mag er niets uitgezonden dat *tegen de islamitische waarden, de Pakistaanse ideologie of de founding fathers van Pakistan, zoals Mohammed Ali Jinnah of Allama Mohammed Iqbal gekant is* (Government of Pakistan, 2015). Muhammed Aftab Alam (2016, p. 24) bekritiseert de code, omdat hij opzettelijk vaag gehouden zou zijn. Zo wordt er

bijvoorbeeld nergens gespecificeerd wat die 'islamitische waarden' net inhouden, iets wat we ook bij de grondwet zagen.

De tweede instantie is het regulerend orgaan voor de telecommunicatie in Pakistan **Pakistan Telecommunication Authority (PTA)**. Er rijzen sterke vragen bij het orgaan omwille van zijn gebrek aan transparantie en onafhankelijkheid (Freedom House, 2015, p. 5). Anno 2016 is er eigenlijk nog steeds geen goed uitgebouwde regelgeving wat betreft internet *content*. Momenteel is er een controversieel wetsvoorstel onder de naam *Prevention of Electronic Crimes Bill 2015*. Het voorstel is in april 2016 goedgekeurd door de *National Assembly* en moet nu nog door de senaat geraken vooraleer de wet effectief in werking kan treden. De *Prevention of Electronic Crimes Bill* wordt sterk bekritiseerd omwille van de criminalisering van de vrijheid van online meningsuiting, de richtlijnen in verband met het bewaren van gebruikersgegevens en het gebrek aan overzicht en transparantie (Dad, 2016, p. 18). Wanneer deze wet effectief in werking zal treden, wordt de online vrijheid, die er momenteel nog relatief heerst, verder beperkt. Het wetsvoorstel duidt er misschien wel op dat de Pakistaanse regering het internet vreest omwille van zijn democratisch potentieel. We hebben onder 3.1.3.4. gezien dat de invloed van het internet op dit moment nog tamelijk minimaal genoemd kan worden, maar het lijkt erop dat de regering die invloed niet vergroot wil zien worden.

3.2.2. Veiligheid van journalisten

De veiligheid blijft een groot probleem in de Pakistaanse journalistiek. Volgens het Committee to Protect Journalists (CPJ) werden er sinds 1992 58 journalisten vermoord in Pakistan, waarvan het motief duidelijk te maken had met hun werk. Sinds het orgaan in 2003 'mediawerkers', dat wil zeggen tolken, chauffeurs enzovoort, als een aparte categorie beschouwt, vallen er ook in deze categorie al zes dodelijke gevallen te betreuren. Daarnaast zijn er ook 20 journalisten vermoord waarvan het niet vaststaat dat hun dood werkgerelateerd is (CPJ, 2016). Tenslotte komt Pakistan ook regelmatig voor in de top twintig van dodelijkste landen (CPJ, 2016). In de algemene *ranking*, die een periode bestrijkt van 1992 tot nu, staat Pakistan op een weinig eervolle zesde plaats. In de *ranking* telt CPJ alleen de 58 gedode journalisten waarvan het motief voor de moord zéker te maken had met de uitvoering van hun job. Sinds 2005 staat Pakistan permanent in de top tien. De enige uitzondering is 2015, toen het land zich op een elfde plaats bevond. Zowel in 2010 als in 2011 stond Pakistan zelfs op de eerste plaats. Men zou verwachten dat er pieken in de *ranking* zouden voorkomen,

bijvoorbeeld in jaren van verkiezingen of grote protesten, zoals de *Lawyer's Movement* uit 2007. Het lijkt er echter op dat dit weinig invloed heeft en dat er eerder een algemeen onveilig klimaat heerst. In de antwoorden op de enquête van Pintak en Nazir (2013, p. 654) is er ook te zien dat zowel bedreigingen tot fysiek geweld (vierde plaats met iets minder dan 40%) en extremistische groeperingen (negende plaats, 20%) voorkomen in de lijst met grootste bedreigingen voor de journalistiek.

Aanvallen - al dan niet met een dodelijke afloop - en bedreigingen, zijn een groot probleem voor de Pakistaanse journalistiek. Dat is niet stimulerend voor de vrijheid van media omdat journalisten vaak aan zelfcensuur doen, net om niet in de problemen te komen (IMS, 2009, p. 25). Wanneer we naar de statistiek kijken van de onderwerpen die gecoverd werden door de slachtoffers (CPJ, 2016), is de top 3: politiek (64%), oorlog (38%) en misdaad (28%). Logischerwijze leidt dat ertoe dat journalisten het meeste zelfcensuur uitoefenen in de berichtgeving over die onderwerpen. Ook zijn er bepaalde delen van Pakistan, meestal conflictgebieden zoals FATA of Beloetsjistan, die meer risico inhouden en als gevolg daarvan minder gecoverd worden (CPJ, 2016).

Journalisten worden regelmatig geconfronteerd met aanvallen van terroristische groeperingen als de taliban, of militantenorganisaties. Maar niet alleen actoren die buiten de staat staan, worden ervan verdacht journalisten aan te vallen of te vermoorden. Ook actoren die gelieerd zijn aan de staat, zoals het militaire apparaat of de veiligheidsdiensten, worden regelmatig beschuldigd (Ali, 2014). Zo was er het geval van Hamid Mir, de Pakistaanse journalist van Geo TV die in 2014 een aanslag overleefde en er daarop de ISI, de Pakistaanse inlichtingendienst, van beschuldigde (Sarwar, 2014). Uiteraard is het moeilijk te bewijzen wie er nu net de hand heeft in zulke zaken. In *The Guardian* verscheen er in 2014 een artikel over de vermeende betrokkenheid van ISI bij de aanslag op Hamid Mir. De auteur, Mohammed Hanif, haalde - om zijn stuk te staven - nog andere getuigenissen aan, waarbinnen de inlichtingendienst met de vinger gewezen werd. Zo sprak hij over een zaak van een gemartelde journalist die hij niet bij naam kon noemen omwille van de veiligheid van zijn familie, alsook over de zaak van Saleem Shehzad. Shehzad schreef over de veronderstelde relaties tussen Al-Qaeda en de Pakistaanse marine. In de maanden voor zijn dood rapporteerde hij dat hij bedreigd werd door de inlichtingendienst ISI. Niet alleen volgens *The Guardian*, ook volgens CPJ (2010) zijn er sterke vermoedens dat de ISI achter de dood van Saleem Shehzad zit. Toch kunnen opnieuw, net als bij Hamid Mir, alleen

vermoedens uitgesproken worden. Als de ISI of het militaire apparaat werkelijk achter aanslagen op journalisten zit, is het niet onlogisch dat dit in de doofpot verdwijnt en nooit écht opgelost zal worden.

Een probleem dat sterkt gelinkt is met deze aanvallen, is het gebrek aan een goede veiligheidstraining en/ of -uitrusting voor journalisten. In het onderzoek van IMS (2009, p. 29) getuigde Rahimullah Yousaf Zai dat het een *financiële kwestie betrof*, dat er geen *security* is voor lokale journalisten en dat ze meestal ook niet uitgerust worden met essentiële zaken zoals kogelvrije vesten. De verantwoordelijkheid moet dus ook deels op de media zelf geschoven worden.

De penibele veiligheidssituatie heeft uiteraard geen gunstige invloed op de vrijheid van media en bijgevolg ook niet op het democratiseringsproces. De media kunnen hun taak als *watchdog* zeer moeilijk naar behoren uitoefenen, wanneer ze voortdurend onder druk of onder dreigement staan van bepaalde groeperingen die al dan niet staatsgerelateerd zijn. Zeker bepaalde gevoelige onderwerpen als nationale veiligheid, het militaire apparaat, de inlichtingendiensten of extremisme en terrorisme zijn zo vaak het slachtoffer van zelfcensuur door de journalisten.

3.2.3. Een vuile competitie

Wanneer een democratiseringsproces plaatsvindt, is het niet alleen de staat en haar instituties die een evolutie moeten doorgaan. Ook de media hebben een heel proces te ondergaan (Voltmer, 2013, p. 38), zoals eerder aangehaald werd in het eerste theoretische luik. Wanneer we naar de media in Pakistan kijken, is het vooral opmerkelijk dat er een vuile competitie woedt tussen de verschillende mediabedrijven. De media worden in eerste instantie gezien als grote *businesses*, waar veel geld mee te rapen valt (Mezzera & Sial, 2010, p. 18). Dat komt het democratiseringsproces om meerdere redenen allesbehalve ten goede.

Een eerste reden is dat de bedrijven veeleer op winst dan op inhoud gericht zijn. Het zijn de *marketing managers* en de eigenaars van de bedrijven die een enorme invloed hebben op wat er in de media verschijnt (Mezzera & Sial, 2010, p. 18). Volgens Mezzera en Sial beslissen zij over de plaats en de grootte van de nieuwsstukken. Omdat het draait om winst, zullen ze daarom veeleer kiezen voor onderwerpen die veel lezers of kijkers aanspreekt en veel *ratings*

haalt. De commerciële factoren halen het bijgevolg van de inhoudelijke factoren. Onderling proberen de mediahuizen elkaar dan ook de loef af te steken. Vooral in de elektronische media leidt dat tot een grote sensationisering van het nieuws (Mezzera & Sial, 2010, p. 39). Nieuws moet snel en liefst zo spectaculair mogelijk zijn, waarbij opnieuw de inhoud hieronder lijdt.

Die sensationisering heeft nog een andere oorzaak die ook in het onderzoek van Pintak en Nazir naar bovenkomt. Bij de bedreigingen voor de journalistiek vermeldde de journalisten in de eerste plaats het gebrek aan professionaliteit (2013, pp. 653-654). Hierbij valt het onderling verschil in kwaliteit tussen Engelstalige media en Urdu media sterk op, wat ook al aangehaald werd onder 3.1.3.1. IMS legt de vinger op de wonde door te zeggen dat de Pakistaanse journalistiek eigenlijk verdeeld is tussen twee polen. Aan de ene kant zijn er de professionele en uitmuntende journalisten, langs de andere kant zijn er de ongetrainde en onprofessionele journalisten. Vooral in Urdu media is er veel *sensation seeking*, zeker in de elektronische media. TV-journalisten hebben vaak ook nog een achtergrond in printmedia en omdat de elektronische media een plotse *boom* kende, zijn er veel journalisten van print naar tv overgestapt zonder een specifieke opleiding in tv-journalistiek gevolgd te hebben (IMS, 2009, p. 23).

Bol Media Group verdient in dit verband een speciale vermelding, omdat het de situatie van de Pakistaanse media goed lijkt te illustreren. Volgens Pildat (2015) is het schandaal dat rond Bol en zijn zusterbedrijf Axact ontstond één van de oorzaken van het beschadigde vertrouwen in de media. Dat had op zijn beurt dan weer een negatieve impact op de democratisering (Pildat, 2015, p. 48). In mei 2015 kwam, door een rapport geschreven door een journalist van de New York Times, aan het licht dat Axact, het zusterbedrijf van Bol, betrokken was bij een geval van kijkcijferfraude. Bol was een nieuwe mediaspeler die zichzelf op de markt wilde profileren als zijnde *volledig onafhankelijk*. Toen het schandaal aan het licht kwam, werd de licentie van Bol ingetrokken en vertrokken er veel prominente figuren. Een jaar later is Bol - volgens zijn website - nog steeds aan het proberen om zijn medianetwerk te lanceren. Voorstanders van Bol zeggen dat er geknoeid is met het rapport van de New York Times en dat het een poging is van de andere mediaconcurrentie om een nieuwe speler uit de markt te houden. Welke kant het ook bij het rechte eind heeft, er woedt in ieder geval een enorme competitie tussen de verschillende mediabedrijven.

Daarnaast spelen ook de advertenties een enorme rol. De regering kan daarbij indirecte druk uitoefenen, omdat ze instaat voor ongeveer een derde van de advertenties (Siraj, 2009, p. 2). Media die hen minder gunstig gezind zijn, krijgen bijgevolg een kleiner of helemaal geen budget. Door op een financiële manier afhankelijk te zijn van de regering, zullen de mediabedrijven minder snel druk uitoefenen, waardoor opnieuw hun functie van *watchdog* in het gedrang komt.

3.2.4. Ethische code en journalistieke opleidingen

In 3.2.4. werd al aangehaald dat een gebrek aan professionaliteit een groot probleem vormt binnen de Pakistaanse media. Daarom worden er hier nog twee subthema's besproken: de ethische code en journalistieke opleidingen.

Een echte ethische code voor journalistiek bestaat er niet in Pakistan. Officieel is er wel een orgaan dat zich daarmee bezighoudt, de *Press Council*, opgericht in 2002 en onder toezicht van de regering. Daar zijn echter twee problemen mee: het instituut is in grote mate disfunctioneel en de Pakistaanse journalisten zijn in grote mate tegen de *Press Council* gekant (Haq, 2014). Toch zijn er volgens Mezzera en Sial (2010, p. 28) verschillende argumenten voor een ethische code. Eerst en vooral is er een nood aan controle. De media en journalisten moeten vrij en onafhankelijk kunnen werken en dat moet gecontroleerd kunnen worden. Ten tweede, en dit hangt samen met wat er onder 3.2.4. gezegd werd, zijn mediabedrijven geen democratische instituties. Het zijn commerciële entiteiten, waarbinnen families of soms zelfs maar één persoon een monopolistisch beleid voeren. Er worden geen gezamenlijke beslissingen genomen en er wordt weinig aan zelfregulering gedaan. Ten derde heerst er nog altijd een cultuur van politieke zuilen in Pakistan. Verschillende invloedrijke mediapersoonen steunen openlijk een politieke figuur, wat tegen de journalistieke regels van objectiviteit en neutraliteit indruist. Ten vierde hebben de media de neiging om hun macht te misbruiken. Als laatste lijkt het erop dat de media worstelen met hun plaats binnen de bestaande instituten van de staat, zeker door een gebrek aan een goede wetgeving, zoals ook besproken werd onder 3.2.1. Een overkoepelende ethische code zou dus positief zijn voor de media en ook voor de rol die ze kunnen spelen in het democratiseringsproces. De media zijn geen voorstander van een regulering door de overheid, maar zelf lijken ze er ook niet in te slagen om een zelfregulerend systeem te creëren dat de mediabedrijven overkoepelt. Er is een gebrek aan samenwerking en coördinatie volgens IMS (2009, p. 36). Op dit ogenblik zijn er

verschillende codes in omloop, zoals die van de Pakistan Federal Union of Journalists (PFUJ), die van de South Asian Free Media Association Pakistan (SAFMA) en die van de Editors' Council (IMS, 2009, p. 36). In het licht van het gebrek aan een overkoepelende ethische code, is het belangrijk om op te merken dat er ook geen overkoepelend orgaan vanuit de media zelf bestaat, dat de belangen van de sector verdedigt.

Een gebrek aan professionaliteit komt ook voort uit een gebrek aan training, die niet alleen voorzien kan worden door de media zelf, maar eveneens door scholen en universiteiten. In Pakistan zijn er verschillende universiteiten die een departement van journalistiek of communicatiewetenschappen hebben, zoals bijvoorbeeld de Universiteit van Punjab of die van Karachi (IMS, 2009, p. 23). Een journalistieke opleiding is in Pakistan niet verplicht om te werken als journalist. Dat is in België ook zo, omdat dat bijdraagt aan de vrijheid van de media. Toch is het nodig dat er dan vanop de werkvloer trainingen of opleidingen voorzien worden en dat gebeurt op dit moment in Pakistan te weinig.

3.3. Rol van de media in het democratiseringsproces

Welke rol is er weggelegd voor de media in het Pakistaanse democratiseringsproces? In het eerste luik van dit onderzoek werd er aangehaald dat er binnen het niveau van de media verschillende stadia van het democratiseringsproces beschreven kunnen worden (Norris, p. 2). In een eerste stap was er een verminderde controle van de staat en het ontstaan van een private markt, waarna er in een tweede fase een sterke onafhankelijke pers ontstaat die kan functioneren als *watchdog* en *agendasetter* en waarbij de verschillende stemmen uit de maatschappij aan bod komen (Norris, 2006, p. 5; Voltmer & Rawnsley, 2009, p. 234). Die drie functies oefenen de media idealiter ook uit binnen een democratisch regime.

Wanneer we naar het democratiseringsproces van Pakistan kijken, kan er gesteld worden dat de eerste stap binnen de media al genomen is. De opening van een private, elektronische mediamarkt vond onder Generaal Musharraf plaats in 2002 (Singh & Kukreja, 2014, p. 148). Tot dan was er eigenlijk sprake van een dubbele mediamarkt: de printmedia waren vanaf het ontstaan van Pakistan al privé-eigendom, terwijl radio en televisie pas veertien jaar geleden aan die transitie begonnen. Die opening leidde volgens Peshiman (2013, p. 14). tot een *boom* in het aantal zenders en een geringere staatscontrole. Dat werd duidelijk in 2007 bij de *Lawyer's Movement* toen er een *mediacoup* tegen Musharraf plaatsvond (Peshiman, 2013, p.

17). Volgens Mezzera en Sial (2010, p 36) had de beweging zonder de media waarschijnlijk niet zo'n succes gekend. De 2007-beweging luidde het begin in van iets dat uiteindelijk zou culmineren in de aftreding van Musharraf (Peshiman, 2013, p. 21).

Toch is het democratiseringsproces nog niet voorbij. De media kunnen voorlopig nog niet fungeren als sterke onafhankelijke pers. Verschillende actoren, zowel vanuit de staat als van buiten de staat hebben nog een te grote invloed op de media en op zijn vrijheid.

3.3.1. Staatsactoren

Het civiele bewind kan op een eerder indirecte manier druk uitoefenen via de wet, de licenties van staatsorgaan PEMRA (zie 3.2.1.) en het geld van advertenties (zie 3.2.4.). Op het online platform komen er ook regelmatig directe vormen van censuur voor, zoals gesteld onder 3.1.3.4. Het militaire apparaat en de veiligheidsdiensten worden in rapporten (van onder andere CPJ, 2010) regelmatig aangehaald als een bedreiging voor de mediavrijheid. In een rapport van *Amnesty International* (2014) wordt er gewag gemaakt van bedreigingen, intimidaties en aanvallen (p. 14). Dat leidt er volgens IMS (2009, p. 25) toe dat journalisten zichzelf gaan censureren uit angst voor hun eigen veiligheid, zeker in de conflictzones. Volgens *Amnesty International* (2014, p. 21) worden kritische uitlatingen over de ISI of het militaire establishment of onderwerpen als 'nationale veiligheid' nog steeds niet geduld. Door de bedreigingen en zelfcensuur is het voor de media erg moeilijk om hun *watchdogfunctie* uit te oefenen.

3.3.2. Actoren buiten de staat

Met de regelmaat van de klok zijn er ook aanvallen van militantengroeperingen of terroristische organisaties tegen journalisten. Dit lijkt - althans volgens het veiligheidsrapport van PIPS - een eerder maatschappelijk probleem, dan een gericht probleem tegen de journalistiek (2016, p. 7). Toch ervaren journalisten volgens een enquête van Pintak en Nazir (2013, p. 651) 'terrorisme' als de grootste bedreiging voor de journalistiek. Een artikel van Khalid Khattak (2011) bevestigt deze trend. Hij stelt dat vooral journalisten die rapporteren over terroristische incidenten of die werken in zones van instabiliteit, gevaar lopen.

Naast deze twee actoren gaan ook de media zelf niet vrijuit. Naast een gebrek aan professionele training en een ethische code (3.2.4.) is er ook het vraagstuk van de kwaliteit van de media. Volgens Mezzera en Sial (2010, p. 18) speelt het commerciële een te grote rol en leidt dat tot een grote hang naar sensatie, zeker in de Urdu pers. De media moeten zichzelf dus kritisch durven analyseren en nog een zekere mate van maturiteit ontwikkelen. Het gebrek aan kwaliteit is ook een van de redenen waarom de media nog niet functioneren als *watchdog*.

In het algemeen kan er geconcludeerd worden dat een sterke, onafhankelijke pers - de tweede stap in het proces - nog grotendeels ontbreekt door een combinatie van factoren, die zowel te zoeken zijn buiten de media als binnenin. Net zoals het democratiseringsproces van Pakistan nog niet voltooid is (zie 2.2.3.), geldt hetzelfde voor de media. Beiden moeten nog groeien en zijn ook aan elkaar gelinkt. De media spelen zeker een rol in het democratiseringsproces, maar die rol mag niet overschat worden. De persvrijheid in het land wordt nog altijd als 'slecht' omschreven en Pakistan blijft met een 147^e plaats in de *World Freedom Index* (Reporters Without Borders, 2016) ondermaats scoren.

B. Praktische luik: diepte-interviews

4. Opzet en methoden

4.1. Onderzoeksvragen

Officiële cijfers over het precieze totale aantal journalisten in Pakistan bestaan er niet, maar volgens Pintak en Nazir (2013, p. 643) wordt het aantal journalisten geschat op 20.000. Zij baseren zich op een schatting die gemaakt werd door Internews, een organisatie die mediatraining geeft. Volgens een enquête van Pintak en Nazir, die in de lente en zomer van 2010 werd afgenomen bij 395 journalisten, beschreef 40% van de respondenten de Pakistaanse media als '*becoming freer*'. Slechts ruim een derde van de journalisten voelde zich vrijer in de uitoefening van zijn of haar job (Pintak & Nazir, 2013, pp. 653-654). Volgens de ondervraagden waren de grootste bedreigingen voor de Pakistaanse journalistiek een gebrek aan professionaliteit (iets minder dan de helft), druk vanuit de mediabedrijven (iets meer dan 40%), de eigenaars van de mediabedrijven (40%) en op een vierde plaats de bedreigingen met fysiek geweld (iets minder dan 40%). Om dieper in te gaan op de mogelijke bedreigingen of moeilijkheden die journalisten ervaren tijdens de uitoefening van hun job - zoals de cijfers van Pintak en Nazir wel aangeven - en de relatie tussen de media en het democratiseringsproces, werd er gekozen om diepte-interviews af te nemen van Pakistaanse journalisten, in aanvulling van het literatuuronderzoek. Om terug te komen op de onderzoeksvraag:

Welke rol spelen de Pakistaanse media in het democratiseringsproces dat zich ontplooië na 2008?

In het tweede luik wordt deze rol bekeken vanuit het standpunt van de Pakistaanse journalisten. Er zijn verschillende factoren die de rol van de media bepalen in dat proces. Aan de hand van diepte-interviews zal daarom gepoogd worden een antwoord te zoeken op de onderstaande deelonderzoeksvragen.

- Wat is het profiel van de ondervraagde journalisten?
 - Kan Pakistan een democratie genoemd worden of is het een land in transitie?
- Welke rol spelen de media in dit democratiseringsproces?

- Welke actoren belemmeren de persvrijheid en op welke manier wordt dat gedaan?
- Wat is de internet werking van de media en welke pijnpunten zijn daar eventueel in te ontdekken?
- Wat is de toekomst van de media in Pakistan?

4.2. Diepte-interviews als onderzoeksmethode

4.2.1. Definitie diepte-interview

Het afnemen van diepte-interviews is een kwalitatieve onderzoeksmethode die tot doel heeft data van mensen wil verzamelen. Het is een techniek die erop gericht is om het perspectief van de participanten op een bepaald onderwerp te ontdekken en te analyseren (Milena & Dainora, 2008, p. 1274). Volgens Milena en Dainora is het diepte-interview een effectieve methode om mensen over hun eigen ervaringen en opinies te laten vertellen. Zo krijgt de onderzoeker een beter of correcter beeld van een sociaal fenomeen. Met een interview kan er dieper worden ingegaan op bepaalde kwesties die niet kunnen aangetoond worden met een kwantitatieve methode als de enquête. Daardoor is deze onderzoeksmethode vooral geschikt voor verkennend onderzoek, wanneer een fenomeen nog niet vaak bestudeerd is, of voor gevoelig onderzoek (Gill, Stewart, Treasure & Chadwick, 2008, p. 292). Volgens Dicicco-Bloom en Crabtree duurt een semigestructureerd interview tussen 30 minuten en een aantal uren (2006, p. 315). De onderzoeker stelt de vragen en de respondent antwoordt of reageert hierop. De waarnemingseenheid is altijd een individu.

Er bestaan drie soorten van onderzoeksinterviews. Ten eerste is er het gestructureerde interview, waarbij er een vaste vragenlijst opgesteld is en er weinig variatie tussen de interviews is. Daarnaast is er het semigestructureerde interview, waarbij de sleutelonderwerpen bepaald zijn, maar waarbij er toch een grote vrijheid is om dieper op vragen in te gaan en af te wijken van de vragenlijst. Als laatste is er het ongestructureerde interview dat met weinig of geen voorbereiding afgenomen wordt en waarbij het volledige gesprek bepaald wordt door de participant (Gill, Stewart, Treasure & Chadwick, 2008, p. 291)

In onderzoek zijn validiteit en betrouwbaarheid essentieel. Volgens Alshenqeeti (2014, p. 43) wordt het eerste omschreven als "de mate waarin een studie de specifieke concepten onderzoekt dat het zegt te zullen bestuderen". In het geval van diepte-interviews gaat het niet om externe geldigheid, omdat de groep Pakistaanse respondenten daarvoor te beperkt is. De onderzoeksresultaten kunnen niet gegeneraliseerd worden. Daarentegen is het wel belangrijk dat er interne validiteit is, dat er via een voortdurende herhaling en herneming van de observaties gemeten wordt wat het onderzoek poogt te meten (Alshenqeeti, 2014, p. 43). De interne validiteit werd verhoogd door de diepte-interviews te analyseren en zo te zien dat er toch een vorm van verzadiging was over de interviews heen. Daardoor kunnen er conclusies getrokken worden die gelden voor de groep respondenten. Daarnaast werd er ook een voortdurende terugkoppeling gemaakt naar de literatuurstudie om vergelijkingen te trekken.

De betrouwbaarheid refereert naar de factoren waarmee rekening gehouden moet worden om betrouwbare resultaten te verkrijgen. Daarenboven moet het onderzoek navolgbaar zijn. Anderen zouden dezelfde uitkomst moeten krijgen als ze de gebruikte methode volgen (Alshenqeeti, 2014, p. 44). Het is daarom ook belangrijk dat er voldoende transparantie is in het onderzoek en dat de methode goed beschreven wordt. Bij diepte-interviews is de betrouwbaarheid niet altijd even hoog, omdat de interviews afhangen van verschillende factoren. Kan de respondent vrijuit spreken? Is er een vertrouwensband tussen de interviewer en de participant? Er kan niet gegarandeerd worden dat eenzelfde onderzoeker dezelfde uitkomst krijgt zelfs al wordt de methode volledig herhaald. Dat is ook het geval in dit onderzoek. De betrouwbaarheid wordt hier verhoogd door transparant te werken. Zo werden de transcripties van de interviews, evenals de coderingen en de topiclijst bijgevoegd.

. 4.2.2. Diepte-interviews met Pakistaanse journalisten

In het kader van deze masterproef werden er negen Pakistaanse journalisten geïnterviewd over hun ervaringen en visie op de persvrijheid in Pakistan en welke rol de media spelen en gespeeld hebben in het democratiseringsproces. Alle interviews gebeurden in het Engels. Er werd gekozen voor semigestructureerde interviews, waarbij er wel een topiclijst was opgesteld, maar waarbij de vragen konden variëren naargelang het verloop van het gesprek. De vragen waren opgedeeld in vijf categorieën.

1. Als eerste werd er gepeild naar het **profiel van de Pakistaanse journalist**. Met het beperkt aantal interviews, negen in totaal, is het uiteraard niet de bedoeling om een exhaustief profiel van dé Pakistaanse journalist te geven, maar eerder om de context van de respondent te schetsen. Toch kan het interessant zijn om de profielen terug te koppelen aan de antwoorden die gegeven werden. In dat opzicht werden er vragen gesteld als: "How long have you been a journalist?", "What is your age?", "For which medium do you work?", "Did you always worked for the same medium or the same company?", "Did you have a specific journalistic education?", "Which values as a journalist do you consider important?", "Which is the core task of a journalist?", enzovoort.

2. Vervolgens werd er gevraagd naar het **Pakistaanse democratiseringsproces, het belang van een vrije media en de rol die de media in het democratiseringsproces spelen**. Dat resulteerde in vragen als: "Do you think freedom of expression and freedom of press is important?", "Do you consider Pakistan as a democracy or as a country in transition?", "Are the media in Pakistan free according to you?", "Are you, as a journalist, aware of the function you could have in the proces of democratisation?", "Do you feel an influence from other foreign countries?", "According to you, what, if any, is the influence of the internet on the democratisation process?" ...

3. Als derde onderdeel werd er ingegaan op de **moeilijkheden die journalisten in Pakistan al dan niet ondervinden**. Dat uitte zich in interviewvragen als: "What are your experiences with the freedom of press? Are there any measures (positive or negative) from the government that affected you or the medium you work(ed) for?", "How can the government guarantee freedom of the media according to you", "Did you ever experience problems or pressure from other actors?", "How about security?", "Are there any differences in measures between the different media?". Om een vergelijking te kunnen trekken tussen het civiele bewind dat intussen acht jaar geïnstalleerd is in Pakistan, en het militaire bewind van Musharraf, werd er ook gevraagd naar verschillen tussen de twee periodes op het vlak van mediavrijheid en naar het belang van de opening van de mediamarkt in 2002 onder Musharraf.

4. Er werd ook gevraagd naar de **werking van de media en de journalisten zelf**. Dat uitte zich in vragen over de competitie tussen de verschillende mediaorganisaties en of de mediabedrijven kunnen overleven in een economisch opzicht. Daarnaast werd er ook

gevraagd of de respondenten een specifieke opleiding voor journalisten nodig vonden en of ze verschillen ervoeren tussen mannelijke en vrouwelijke journalisten.

5. Als laatste werd er aan de journalisten gevraagd een blik te werpen op de **toekomst van de Pakistaanse media**.

Acht van de negen respondenten waren op het ogenblik van het interview nog actief als journalist. Eén geïnterviewde werkt nu als researcher voor het *Pak Institute for Peace Studies* (PIPS). Daarvoor had hij wel een aantal jaren ervaring in het journalistieke werkveld en bij het PIPS deed hij regelmatig onderzoek naar media en beleid. Zijn case werd als interessant beschouwd omdat hij met een objectievere blik naar de media kan kijken, net doordat hij hier niet meer actief in is. Zeven journalisten - inclusief de researcher van het PIPS-instituut - woonden en werkten in Pakistan. De achtste woonde en werkte in Brussel, omdat hij daar als buitenlands correspondent werkte. De laatste woonde om veiligheidsredenen in de Verenigde Staten.

Acht interviews werden telefonisch via Skype of Whatsapp afgenomen, naargelang de technologische middelen die de correspondenten ter beschikking hadden. De eerste respondent werd live geïnterviewd in Brussel. Bij hem werden twee gesprekken afgenomen. Een eerste vond plaats in Brussel en diende als proefinterview. Aan de hand van dit interview werden de vragen bijgeschaafd en werd een definitieve topiclijst - zie bijlage I - opgesteld. Vervolgens werd er nog een tweede keer vragen gesteld, opnieuw live.

De participanten werden gevonden via een theoretische steekproef, namelijk de sneeuwbalsteekproef. Er werd gebruik gemaakt van een sleutelinformant. De eerste respondent was een geëngageerde journalist, die veel kennis van zaken had en op zijn beurt een groot netwerk kon aanspreken. Via hem kreeg ik elf namen doorgespeeld, die op hun buurt ofwel werden aangeschreven via email, ofwel werden opgebeld. Daarvan waren vijf journalisten bereid een interview te doen. De zes overige antwoordden niet of ze antwoordden in eerste instantie wel, maar daarna lukte het niet om concreet af te spreken. Er was niemand die negatief antwoordde. Op hun buurt gaven de respondenten opnieuw namen door. Zo kwam ik uiteindelijk uit op negen geïnterviewden. De interviews duurden gemiddeld drie kwartier tot een uur. Het kortste interview was een halfuur, het langste interview duurde bijna twee uur.

De zogenoemde sneeuwbalmethode werd hier gebruikt omdat de te onderzoeken groep - Pakistaanse journalisten - niet gemakkelijk te vinden was. Online konden weinig gegevens worden teruggevonden. Het was dus eerder een praktische oplossing. Tijdens het onderzoek werd er geprobeerd om zoveel mogelijk diversiteit te waarborgen. Zo werden er zowel mannen als vrouwen geïnterviewd. Van de negen respondenten waren er zes mannelijk en drie vrouwelijk. Daarnaast werd er ook geprobeerd om journalisten van de verschillende mediabedrijven aan bod te laten komen. In de profielen van de journalisten, die hieronder beschreven worden, zal blijken dat zoiets niet evident was.

Aangezien de interviews over het onderwerp "media en democratisering in Pakistan" mogelijk risico's konden inhouden voor de journalisten, werd er vermeld dat het interview anoniem kon verlopen. Vanuit de journalisten was dit niet nodig, al vroeg één respondent wel om een passage anoniem te citeren. Om ethische redenen, en omwille van de gevoeligheid van het onderwerp en de preciaire mediasituatie in Pakistan werd er uiteindelijk toch geopteerd om de respondenten anoniem aan het woord te laten. Als er tijdens het transcriberen van de interviews stukken niet verstaanbaar waren, werd dat aangeduid met het symbool (?).

4.2.3. Respondenten

Respondent 1 (man, 55 jaar) is een journalist die als buitenlandse correspondent voor Geo TV in Brussel werkt. Sinds 1988 werkt hij in het journalistieke veld, waarbij eerst voor de printmedia - *Daily News* (Engelstalig) en *Jang Daily News* (Urdu), en nu voor het elektronische medium - *Geo TV*. Hij was een van de twee respondenten die een specifieke journalistieke opleiding genoten had.

Respondent 2 (man, 67 jaar) werkt momenteel als columnist voor verschillende nationale en internationale kranten en magazines. Zo schrijft hij regelmatig voor *Dawn*. Hij werkte onder andere voor *The Times of London*, *The Wall Street Journal* en *Newsweek*. Het is interessant om te kijken of Pakistaanse journalisten die voor internationale media schrijven, op dezelfde manier behandeld worden als journalisten die voor binnenlandse media werken. Hij werkt als journalist sinds 1986. Hij heeft geen specifieke opleiding in de journalistiek, maar studeerde wetenschappen.

Respondent 3 (vrouw, 43 jaar) werkt al 21 jaar als journaliste. Ze werkte onder andere voor *Dawn*, zowel voor de krant als voor de televisie, voor PTV en voor de Duitse *Deutsche Welle*. Op dit ogenblik werkt ze voor *Geo News*. Ze had geen specifieke journalistieke opleiding, maar haalde een master in Internationale Betrekkingen, waarbij haar minor wel 'journalistiek' was.

Respondent 4 (vrouw, 37) werkt als *senior producer* voor *ARY News TV*, waar ze de show *News Aktrey* produceert. Haar profiel is interessant omdat ze als producer de dagelijkse werking van de media vanuit een ander standpunt bekijkt dan de journalisten. Ze zit sinds 2004 in het veld en werkte voor *Geo TV*, voor *Express News Television*, en nu voor *ARY News TV*. Ze haalde een master Engelse literatuur, maar had journalistiek wel als bijvak. Bovendien heeft ze één jaar *policy in journalism* gestudeerd in de Verenigde Staten.

Respondent 5 (vrouw, 40 jaar) is sinds 2003 aan de slag als journaliste. Ze begon haar carrière bij *Geo TV*, waar ze nu opnieuw zit. Tussenin werkte ze anderhalf jaar voor *Samaa TV*. Ze genoot geen specifieke journalistieke opleiding.

Respondent 6 (man, 44 jaar) is het buitenbeentje in deze lijst. Hij werkte gedurende een korte periode - 3,5 jaar - voor *The Nation*, maar is momenteel researcher aan het Pak Institute for Peace Studies (PIPS). Hij doet vaak onderzoek naar Pakistaanse media, zeker in relatie tot de regering en Pakistaanse conflicten. Het is interessant omdat hij aan de ene kant als journalist gewerkt heeft, maar nu buiten het werkveld van de media staat. Daardoor heeft hij - als researcher - misschien een meer objectieve kijk op de werking van de media en legt hij gemakkelijker de pijnpunten bloot. Om de continuïteit van het onderzoek niet te verstoren, zal hij desalniettemin apart behandeld worden. Ook hij genoot geen specifieke journalistieke opleiding.

Respondent 7 (man, 48 jaar) werkt al 25 jaar als journalist. Het grootste deel van zijn carrière werkte hij voor *Reuters*, *AP* en verschillende Engelstalige kranten en magazines. Op dit moment werkt hij bij *BOL Media Group*. Hij heeft geen specifieke opleiding in journalistiek, maar tijdens zijn studies - hij behaalde zijn master in literatuur - had hij wel enkele journalistieke lessen.

Respondent 8 (man, 45 jaar) is al zo'n tien jaar actief als journalist. Hij werkt nu onder andere voor *The New York Times*, *Foreign Policy* en *Al Jazeera*. In 2014 moest hij Pakistan ontvluchten nadat hij een aanslag op hem overleefde. Op dat moment werkte hij voor *Express News*. Daarvoor had hij ook al voor *Capital TV* gewerkt. Hij woont momenteel in Washington DC. Hoewel hij op dit ogenblik niet meer in Pakistan verblijft omdat zijn veiligheid niet gegarandeerd kan worden, zijn zijn ervaringen toch interessant in verband met het onderwerp van dit onderzoek.

Respondent 9 (man, 38 jaar) werkt sinds 2004 als journalist in Pakistan, eerst voor *Daily Business Recorder* en nu voor *Express Tribune*. Hij genoot geen specifieke journalistiek opleiding, maar behaalde zijn master in economie.

4.2.4. Waarom werd er voor deze methode gekozen?

Er werd voor een kwalitatief onderzoek van diepte-interviews gekozen, omwille van meerdere redenen. Naar het fenomeen van media en democratisering werd nog niet veel onderzoek gedaan. Het onderzoek dat al verricht werd, focuste vooral op bepaalde deeldomeinen van de media, of waren rapporten van instanties als *International Media Support*, *Freedom House*, *Reporters Without Borders* enzovoort. Er werd wel al een grote enquête afgenomen door Pintak en Nazir in de lente en zomer van 2010, maar dat was eerder naar het medialandschap en de gebreken daarin, dan dat er specifiek gekeken werd naar media en democratisering. Dit onderzoek is dus in de eerste plaats bedoeld als verkennend onderzoek, om een breder inzicht te krijgen in het onderwerp.

Daarnaast zijn diepte-interviews een goede methode om een complexe problematiek meer in de diepte aan te pakken. Er is de mogelijkheid om door te vragen of om specifieker op de antwoorden in te gaan, zeker als er - zoals in dit onderzoek - gewerkt wordt met een topiclijst. Het zal - gezien het onderwerp van media en democratisering - geen onderzoek zijn waaruit één allesomvattende theorie naar voren kan worden geschoven, maar het biedt wel inzicht in hoe de media in Pakistan werken en op welke manier ze het democratiseringsproces beïnvloeden.

4.2.5. Hiaten in het onderzoek

Bij een kwalitatief onderzoek als diepte-interviews moeten er keuzes gemaakt worden. Het was onmogelijk om alle verschillende *mediaoutlets* aan bod te laten komen. Daarbij kwam dat er ook op een taalbarrière gestuit werd. Essentieel voor de interviews was dat de journalisten het Engels goed beheersten. Daardoor vielen er bepaalde journalisten onvermijdelijk uit de boot. Van de grote mediaspelers heb ik niemand van Dawn geïnterviewd, of toch niet iemand die er op dit ogenblik nog werkt. Daarnaast komt er niemand aan bod die voor de radio werkt. Aangezien de grote mediabedrijven allemaal crossmediaal werken, en de respondenten daarenboven bijna allemaal aanhaalden dat er weinig essentiële verschillen waren in de maatregelen tegenover de verschillende media, zal dit wellicht weinig verschil maken in de resultaten. Toch bieden de hiaten in dit onderzoek ruimte voor verder onderzoek in de toekomst. Daarbij kan er bijvoorbeeld ook gefocust worden op Urdu journalistiek, of kunnen bepaalde media meer belicht worden.

4.2.6. Transcriptie en codering via *Grounded Theory*

Grounded theory wordt door Strauss en Corbin (1990, p. 12) omschreven als: *The theory that was derived from data, systematically gathered and analysed through the research process*. Er wordt dus vertrokken vanuit een dataset die vervolgens geanalyseerd wordt. Het is een kwalitatieve, inductieve en comparatieve methode. Het basisidee is om een tekstuele dataset te lezen en herlezen en vervolgens overkoepelende categorieën opstellen en de relaties tussen deze te analyseren en te vergelijken. (Borgatti, z.j., p. 2). De verkregen data, in dit geval diepte-interviews, worden dus gedurende het hele onderzoeksproces vergeleken en aangepast. De interviews werden volgens de methode van de *Grounded Theory* verwerkt. Na het *ad verbatim* uitschrijven van de opgenomen gesprekken, werden deze vervolgens gecodeerd in verschillende fasen. De uitgeschreven interviews alsook de gecodeerde, werden bijgevoegd bij deze masterproef op cd-rom.

In een eerste stap werd er open gecodeerd. De interviews werden gelezen en herlezen en in de tekst werden fenomenen en problemen aangeduid. Per zin en paragraaf werd bekeken wat er net gezegd werd en waar het paste binnen het onderzoeksdomein. Er werden zowel concrete *labels* als meer overkoepelende termen gebruikt, zodat er in een latere fase gemakkelijker grotere categorieën gemaakt konden worden. Binnen de *Grounded Theory* gebeurt het open

coderen meestal op een informele manier (Borgatti, z.j., p. 2), wat ook hier het geval was. Doorheen de tekst werden nieuwe categorieën gecreëerd. De overkoepelende codes, samen met hun beschrijving, werden opgenomen in een codeboek (zie figuur 1).

In een volgende fase werd er op een axiale manier gecodeerd. De verschillende categorieën werden aan elkaar gelinkt om zo de grotere relaties te kunnen blootleggen.

Als derde en laatste stap werden die relaties door selectieve codering samengevoegd tot een hoofdthema, van waaruit een theorie ontwikkeld kon worden. Die hoofdcategorie omvatte dan alle andere categorieën.

4.2.6.1. Codeboek

PROFIEL JOURNALIST	DEMOCRATISERING + BELANG VRIJE MEDIA	MOEILIKHEDEN JOURNALISTEN	INTERNE WERKING MEDIA	TOEKOMST
<u>LEEFTIJD + HOELANG JOURNALIST?</u> <u>MEDIUM + MEDIABEDRIJF</u> <u>SPECIFIEKE OPLEIDING</u> <u>WAARDEN JOURNALIST</u> <u>HOOFDTAAK JOURNALIST</u>	<u>PAKISTAN; DEMOCRATIE?</u> <u>BELANG VRIJE MEDIA</u> <u>VRIJHEID</u> <u>PAKISTAANSE MEDIA</u> <u>FUNCTIE MEDIA + JOURNALISTEN PROCES</u> <u>ROL INTERNET</u> 2002: <u>BELANG</u> <u>MUSHARRAF >< NU</u> <u>INVLOED BUITENLAND</u>	<u>VERSCHILLENDE ACTOREN (CIVIEL BEWIND, MILITAIR APPARAAT, VEILIGHEIDSDIENST, MILITANTEN, TERRORISME, MEDIA ZELF)</u> <u>MIDDELEN</u> <u>VEILIGHEID</u> <u>WETGEVING</u> <u>VERSCHILLENDE MAATREGELEN VOOR VERSCHILLENDE MEDIA</u> <u>GEBIEDEN</u> <u>EIGEN ERVARING</u> <u>ONDERWERPEN</u>	<u>COMPETITIE MEDIAHUIZEN</u> <u>NOOD OPLEIDING?</u> <u>ECONOMISCH</u> <u>KWALITEIT</u> <u>VERSCHIL MANNEN EN VROUWEN</u> <u>EIGENAARS</u> <u>ETHISCHE CODE</u>	<u>TOEKOMST</u> <u>PAKISTAANSE MEDIA</u>

4.2.6.2. Categorieën

De verschillende categorieën in het coderingsproces werden opgesteld op basis van de deelonderzoeksvragen. In het corpus van teksten werden vijf kleuren gebruikt, met kleurschakeringen voor de onderdelen. De categorieën kunnen niet strikt gescheiden van elkaar bekeken worden, maar vloeien in elkaar over.

Profiel van de journalist (groen)

Deze categorie overkoepelt alles wat te maken heeft met het persoonlijke profiel van de respondent: de leeftijd, hoelang de journalist al in het vak zit, het medium en het bedrijf waar hij of zij voor werkt of werkte, of er een specifieke journalistiek opleiding gevolgd werd en welke waarden en taken er belangrijk gevonden werden.

Democratisering en het belang van vrije media (blauw)

Deze categorie behandelt de vraag of Pakistan een democratie genoemd mag worden en welke functie de media en het internet hebben in dat proces. Er wordt een vergelijking gemaakt met de periode onder Generaal Musharraf om te kijken of er een verbetering is in de acht jaar dat er opnieuw een civiel bewind aan de macht is. Daarnaast werd ook gekeken naar het belang van het jaar 2002, wanneer de private markt voor elektronische media geopend werd. Als laatste valt ook het vraagstuk over het belang van een vrije media in het algemeen en of de Pakistaanse media vrij genoemd mag worden, onder deze categorie.

Moeilijkheden voor journalisten (rood)

Deze categorie bevat de verschillende actoren die de journalisten moeilijkheden bezorgen tijdens de uitoefening van hun job. De actoren werden allemaal samen gebundeld, omdat het niet altijd duidelijk is welke actor verantwoordelijk is. Onder de actoren worden zowel staatsactoren als het militaire apparaat en de veiligheidsdiensten als actoren die buiten de staat opereren, zoals de militanten of terroristische groeperingen verstaan. Daarnaast kan er ook druk vanuit de media zelf optreden. Verder omvat de categorie ook de gebruikte middelen die de job moeilijker maken, naar de veiligheid van journalisten en wie daarvoor moet instaan, naar de wetgeving en of deze in het voordeel of het nadeel van de persvrijheid is, of er verschillende maatregelen getroffen worden voor verschillende media en naar mogelijke gevoelige gebieden of onderwerpen. Als laatste wordt er ook een specifieke onderverdeling gemaakt van de eigen ervaringen van de respondenten.

Interne werking van de media (paars)

Onder de interne werking van de media wordt niet alleen gefocust op de kwaliteit van de verschillende media, de eigenaars van de bedrijven en hun economische situatie, maar ook naar de competitie tussen de mediahuizen en een ethische code. Daarnaast wordt er tevens uitgezoomd en gekeken naar het sociale aspect, namelijk of er een verschil is tussen mannen en vrouwen in het journalistieke werkveld en of er nood is aan specifieke opleidingen.

Toekomst (geel)

In de laatste categorie wordt er ingezoomd op de toekomst van de Pakistaanse media.

5. Resultaten

De resultaten van de diepte-interviews worden in dit hoofdstuk beschreven. Daarbij wordt er telkens een terugkoppeling naar het literatuuronderzoek gemaakt. Er wordt een onderverdeling gemaakt volgens de vijf deelvragen. In 5.1. wordt het profiel van de respondenten besproken. Dat gebeurde ook al summier onder 4.2.3. waardoor er hier vooral zal ingezoomd worden op de journalistieke waarden en taken. 5.2. gaat in op het democratiseringsproces in Pakistan en het belang van de media in dit proces, bekeken door de ogen van de Pakistaanse respondenten. De moeilijkheden die journalisten ervaren worden opgesomd in 5.3. Onder 5.4. wordt er gekeken naar de interne werking van de media, zowel binnen de mediahuizen zelf als tussen de huizen onderling. Als laatste wordt er in 5.5. nog vooruitgeblikt op de toekomst van de Pakistaanse journalistiek. Er wordt steeds een vergelijking gemaakt tussen de antwoorden van de acht respondenten die op dit ogenblik nog actief zijn als journalist, en de antwoorden van de participant die nu researcher is.

5.1. Journalistieke waarden en taken

Op de vraag: 'Welke journalistieke waarden vindt u, als journalist belangrijk', kwam er een waaier aan verschillende antwoorden. In het literatuuronderzoek werd verwezen naar Whitten-Woodring (2009, p. 589), die objectiviteit, onafhankelijkheid, verantwoordelijkheid en eerlijkheid poneerde als typische westerse waarden. In de antwoorden van de geïnterviewde journalisten kwam er bij elk van hen minstens één van deze waarden voor.

Ook werd er in de antwoorden regelmatig teruggekoppeld naar de Pakistaanse situatie en waarom een bepaalde waarde zo belangrijk was.

Opvallend is dat verschillende journalisten verwezen naar *responsibility*, verantwoordelijkheid. Zo stelde **respondent 2**, dat integriteit en verantwoordelijkheid voor hem het belangrijkste waren. Voordien had hij al in het interview aangehaald dat de Pakistaanse media vaak een 'vrijheid kent zonder verantwoordelijkheid', en dat journalisten zich niet altijd aan de ethische normen houden. Bij die verantwoordelijkheid werd er zowel bij **respondenten 1, 4 en 5** verwezen naar de impact die een journalist kan hebben op de maatschappij.

Journalism is directly affecting people's life, in every sphere of life: economics, politics, social life, health. So therefore, I believe that along with objectivity and truth, we must see the consequences of our reporting. (Respondent 1)

Voor **respondent 5** was het erg belangrijk dat een journalist beseftte welke invloed woorden op een maatschappij kunnen hebben en welke reacties dat kan losweken. Uit de antwoorden blijkt dat de respondenten een zekere gevoeligheid hebben tegenover de samenleving.

Ook objectiviteit komt bij meerdere journalisten naar boven als een fundamentele waarde in de journalistiek. **Respondenten 3 en 4** zijn van mening dat dit een groot probleem vormt in de Pakistaanse journalistiek. Respondent 4 stelt dat er, zeker in televisie, *een dunne lijn is tussen nieuws en opinie en dat die lijn meestal overschreden wordt*. Bij de vraag naar de hoofdtaak van de journalisten wordt dit min of meer herhaald:

There is a fine line, there should be a fine line between a journalist and an activist. And journalists don't cross that. And I think that journalists are there to report things objectively and fairly, with fairness and they're not supposed to be too emotional into being a part of a story (Respondent 4).

Opvallend is dat ze zichzelf hier corrigeert. Eerst zegt ze dat er een fijne lijn *is*, daarna dat er een *zou moeten zijn*. Ook respondent 3 verwijst naar de Pakistaanse context. Zij stelt dat er een grote mate van polarisatie in de samenleving aanwezig is en dat objectiviteit en neutraliteit in deze cruciaal zijn. Verder stelt ze ook dat hiervoor kwaliteitsonderwijs onmisbaar is.

De antwoorden op de vraag naar de hoofdtaak van een journalist sluiten grotendeels aan op de antwoorden op de vorige vraag. Het meest gehoord was dat er nieuws gerapporteerd moest

worden op een onpartijdige manier. Bij **respondenten 1, 3, 5 en 9** was dit het antwoord. Respondent 1 haalde hierbij aan dat het belangrijk was om *mensen van de juiste informatie te voorzien zodat zij beslissingen kunnen nemen*. Bij hem staat het publiek centraal. Een respondent, **8**, haalt ook aan dat nieuws niet sensationeel mag zijn. Uit het literatuuronderzoek bleek dat dit een veelvoorkomend probleem is binnen de Pakistaanse media. Voor hem is het startpunt van journalist *feitelijk nieuws*.

Wanneer we de antwoorden van de journalisten vergelijken met die van **respondent 6**, de onderzoeker aan het PIPS, zegt deze dat een journalist vooral de professionele waarden - onpartijdigheid, feitelijkeit en progressiviteit - van zijn vak moet kennen. Daarnaast stelt hij, net als respondent 8, dat er geen *sensation seeking* mag voorkomen. Opvallend is toch dat de researcher meteen het pijnpunt van de Pakistaanse journalistiek - zoals bleek uit het bovenstaande literatuuronderzoek - aanhaalt.

5.2. Democratisering en het belang van de media

5.2.1. Democratiseringsproces in Pakistan

Om te weten te komen hoever het democratiseringsproces staat, werd aan de respondenten gevraagd of ze Pakistan als een democratie of als een land in transitie beschouwen. Het is frappant te noemen dat slechts een respondent, namelijk respondent 5, resoluut antwoordde dat Pakistan een *pure democratie* is, omdat *we onze leiders en regering zelf kiezen* (respondent 5). De andere geïnterviewden, inclusief de onderzoeker, waren allemaal van mening dat het een land in transitie was of een zwakke democratie. Er wordt in elk van de interviews aangehaald dat er wel degelijk verkiezingen zijn, maar dat de democratische instituten zwak zijn en nog moeten groeien. **Respondent 1** stelt hierbij dat er *veel inmenging is van het militaire establishment in het civiele bewind* en dat die civiele regering nog erg kwetsbaar is. Hij stelt het heel scherp:

Pakistan has two governments: one run by military in camouflage and then we have another democratic elected government (respondent 1).

Ook interessant is dat **respondent 3** democratisering breder ziet dan alleen maar het beleid:

Well I have to be very specific, I would say it's a country in transition. Yeah it's a country in transition, but it's a country in a slow transition, because you see, democratic change is not

just about the governments or you know changing from autocracy into democracy. It's not just about that: it is also people's mind-set (respondent 3).

Democratie is volgens haar iets wat *iemand uitoefent in het dagelijkse leven*, en die *mind-set* ontbreekt nog bij de inwoners. Het was opvallend dat **respondent 6**, de onderzoeker, stelde dat er veel mensen, waaronder een deel van clerus, maar ook bijvoorbeeld journalisten, niet in democratie geloven:

They accept democracy as a matter of experience, because they don't see an alternative. (...)

When someone will announce a caliphate, they will instantly swith to that side.

Respondent 6 beargumenteerde deze stelling met een onderzoek dat zijn instituut gevoerd had. Daarbij werden er dialogen gehouden met religieuze wetenschappers, de clerus en verschillende redacteurs van islamitische kranten en tijdschriften, waarbij deze conclusie naar voren kwam. Met dit gegeven in het achterhoofd, is het natuurlijk geen vanzelfsprekendheid dat een democratie gevormd kan worden. Voor de Pakistaanse inwoners is democratie dus geen evidentie. Het is maar de vraag in hoeverre de journalisten, die allemaal Engels spreken, gestudeerd hebben en tot de elite gerekend kunnen worden, zich in de positie van de gewone bevolking kunnen inleven en of we de visie van de redacteurs, wetenschappers en clerus kunnen veralgemenen naar die bevolking. Het is belangrijk om hierbij ook de theorie van Voltmer (2013, p. 15), te onthouden dat niet alle democratieën gelijkstaan aan de westerse notie van democratie.

Toch zijn de journalisten voorzichtig positief, de democratisch instanties groeien. **Respondenten 4 en 5** wijzen hierbij ook op het belang van het feit dat voor de eerste keer in de Pakistaanse geschiedenis een civiele regering een hele termijn kon uitzitten en de macht kon doorgeven. Qua invloed van het buitenland werden geen significante dingen aangetoond.

5.2.2. Vrije Pakistaanse pers?

Wanneer er gepolst werd naar het belang van een vrije media, klonken alle stemmen gelijk. Vrijheid van meningsuiting en vrijheid van pers is van fundamenteel belang, zowel *voor de democratie als voor het welzijn van de samenleving* (Respondent 8). **Respondent 3** verwoordde het in één krachtige zin: *If media is not free, than it's not really media*. Vrijheid wordt met andere woorden rechtstreeks verbonden aan de identiteit van de pers. Vervolgens werd er gevraagd naar de status van de Pakistaanse media. Hierop waren de antwoorden meer verdeeld. Net als bij de vraag of Pakistan een democratie genoemd kan worden, waren

respondenten 2 en 5 de enigen die voluit spraken van een vrije media. Respondent 5 begreep niet dat Pakistan zo laag gerankt stond op het vlak van vrijheid van meningsuiting:

Everyone can speak about any political party, any political or social issue on the mainstream news channels and in the newspapers. So I don't understand why people say that Pakistan does not, or that the media is not enjoying the freedom of speech. We are, very much (respondent 5).

Toch werd haar mening niet, of niet volledig door de andere geïnterviewden gedeeld. Er is wel een kanttekening te maken dat ze later in het interview aangaf dat de media wel met bepaalde problemen kampt - iets wat ook door respondent 2 werd aangehaald - maar daar wordt in 5.3. dieper op ingegaan. Aan de volledige andere kant, het 'nee-kamp' stonden voornamelijk **respondenten 3 en 8**, die beiden zeiden dat de media in Pakistan niet vrij zijn, maar dat ze wel vrijer aan het worden zijn. Respondent 3 kaartte aan dat er geen directe censuur meer wordt uitgeoefend, maar dat er indirect nog wel veel bedreigingen zijn, waardoor de mediavrijheid ingeperkt wordt. De meerderheid van de respondenten koos voor de gulden middenweg. Zij zeiden dat de media vrij waren tot op bepaalde hoogte. **Respondent 7** verwoordde het heel passend: *I would say, in 80% of the cases we are free*. Op de actoren wordt onder 5.3. dieper ingegaan, maar om de uitspraak in deze context te staven, haal ik hier al even aan wat de respondenten aangaven. Zo zei respondent 8 dat journalisten vrij waren om de regering, het leger en het buitenlands beleid te bekritisieren, maar niet vrij om de religie te bekritisieren. **Respondent 4** sprak van een aantal *holy cows that you cannot criticize*. Volgens haar waren dat het militaire apparaat en opnieuw de extreme religie. De onderzoeker van het PIPS had het tenslotte over een *one-sided freedom of media*. Hij stelde dat de media vrij waren om het civiele bewind te bekritisieren - iets waar de anderen hem in volgden -, maar dat de andere instituten zoals het militaire establishment of justitie niet bekritisieerd mogen worden. Het is opvallend dat er al een discrepantie bestaat tussen de verschillende actoren die aangeduid worden. Dat zal onder 5.3. grondiger bestudeerd worden.

Om een vergelijking te kunnen maken tussen het civiele en militaire bewind, werd er ook gevraagd naar de verschillen tussen de twee periodes, m.a.w. tussen de periode 1999 - 2008, wanneer Generaal Musharraf aan de macht was en de periode 2008 - heden. Ook hier is er geen consensus. Sommige respondenten stellen dat Musharraf openstond voor kritiek, andere stellen dat hij hier helemaal niet voor openstond. Wat opmerkelijk is, is dat drie geïnterviewde journalisten aangeven dat de situatie nu erger is dan de situatie voor 2008 - één journaliste, respondent 4, geeft aan dat de situatie verslechterd is in de laatste jaren. Zowel

respondenten 3, 7 als 8 verkondigden dit. Respondent 3 benadrukt dat de censuur tijdens de Musharrafperiode op haar laagste punt was en respondent 7 geeft aan dat de Nawaz Sharifperiode - dus het huidige bewind - het ergste is. Hoe het komt dat de meningen hierover zo sterk uiteenlopen, is niet gemakkelijk te verklaren. In Pakistan dragen civiele regeringen persvrijheid niet altijd even hoog in het vaandel. Media worden gezien als tegenstanders, die zoveel mogelijk beknot moeten worden. Bovendien heeft een militaire regering er soms baat bij om de civiele politieke partijen tegen elkaar op te zetten, wat bewerkstelligd kan worden door media van diverse strekkingen "vrij" te laten, zodat ze politieke tegenstanders bekritisieren. Musarraf was de persoon die de elektronische mediamarkt openstelde voor privatisering en zodoende het staatsmonopolie ophief, iets wat geen van de civiele bewinden voor hem deed. Ook kan het te maken hebben met het medium waarvoor de respondenten op dat ogenblik werkten. Onder 5.3. zal ook aangetoond worden dat niet alle media even hard geconfronteerd worden met beperkingen op de vrijheid.

5.2.3. Functie van de media in het democratiseringsproces

Hoe zien de journalisten hun eigen rol en die van de media in het democratiseringsproces? Er werd hierboven al aangehaald dat de meeste respondenten aangaven dat de media heel wat beperkingen hebben. **Respondent 8** spreekt zich niet zozeer uit over de eventuele positieve of negatieve rol die media spelen, maar hij focust eerder op welke rol de media zouden kunnen spelen. De eerste is om de kwaliteit van de democratie door te lichten om te kijken welke zwaktes er nog zijn en waar er verbetering mogelijk is. Een tweede kwestie is om de balans tussen het civiele bewind en het militaire apparaat te duiden. Ook **respondent 4** spreekt niet in termen van positief of negatief. Zij haalt aan dat de media de perceptie van de gewone bevolking over democratie proberen te veranderen.

A person who is not educated or who is less privileged, he is off course bothered about the fact whether he gets clean water, whether he gets electricity. He is not bothered about the fact whether I'm capable of criticizing Nawaz Sharif or Rail Sharif. It's not his concern. His concern is whatever the government delivers (respondent 4).

De taak van de media is volgens haar om het grotere plaatje te vertalen naar het publiek, namelijk dat vooruitgang maar mogelijk is met een democratisch verkozen regering. Ze stelt ook dat op dit ogenblik de perceptie in het voordeel is van een dictatuur en niet van een democratie, omdat de bevolking democratie associeert met corruptie.

Vijf ondervraagden spreken zich wel positief uit over de rol van de media in het proces. **Respondenten 3, 5 en 9** spreken over een belangrijke rol. Zo zegt 5 dat de media de *civil society* versterkt en ondersteund hebben. Ook **respondenten 1 en 2** praten gunstig over de functie van de media, maar ze maken allebei wel een kanttekening. Zo zegt 1 dat *we de rol van de media niet mogen overschatten*. Respondent 2 kaart dan weer het probleem van de verdeelde media aan:

There are actually media which are very support democratic process, so this is a very positive thing, but there are also a section of media who have not been so positive and in fact it create some of the in case of electronic media, some of them actually seems to be not to helpful in the consolidation of the democratic process (respondent 2).

Ook **respondent 6** haalt aan dat bepaalde elementen in de media de democratische gedachte niet ondersteunen:

Criticism is positive, but in Pakistan there is a lot of negative criticism and basically propaganda against the democracy and the government, the political government. Certain elements of Pakistani media are being seen as part of this anti-democracy propaganda campaign (respondent 6).

Dat brengt dan uiteraard het probleem van partijdigheid met zich mee, wanneer media of journalisten zich uitspreken over hun politieke voorkeuren. Daarnaast is er één journalist, **respondent 7**, die zich resoluut negatief uitlaat over de functie van de pers. Hij noemt de media een destabiliserende factor, net omdat ze zo gericht zijn op sensatie. Respondent 7 haalde ook aan dat het de hoofdtaak van journalisten is om sensatie te vermijden. Hij laat dus duidelijk blijken dat de journalisten er niet in slagen hun taak uit te voeren. Het is opvallend dat hij hierin wordt bijgetreden door de onderzoeker van het PIPS, die stelt dat de journalisten hun rol in grote mate overschatten en dat hun functie zelfs grotendeels negatief te noemen is. Hij stelde dat de pers een bepaalde agenda hanteert en eigenlijk zelf een kamp geworden is. Net als 7, legde ook hij de oorzaak deels bij het feit dat de media, en meer bepaald de Urdu media, met een sensationele instelling nieuws brengen. Het is opvallend dat de meningen hierover zo uiteenlopen. Dit is wellicht te verklaren doordat de ondervraagde journalisten misschien een minder objectieve kijk hebben op hun eigen functie en dat een buitenstaander, zoals respondent 6, daar een klaardere kijk op heeft. Het is niet onlogisch dat de journalisten zichzelf graag een belangrijkere functie toedichten dan wat hun rol in werkelijkheid is.

5.2.4. De rol van het internet in Pakistan

Over de rol van het internet is er wel meer unanimititeit. Op één respondent, respondent 7, na vinden alle geïnterviewden dat het internet een positieve evolutie heeft teweeggebracht. Zo zegt **respondent 3**:

Internet is one thing, social media that has propelled the democratic process in Pakistan forward. It is because of social media that it's no longer feasible or practical for the government and non-state actors to influence media (respondent 3).

Het gaat dus voornamelijk over de sociale media die een impact hebben. Ze zorgen ervoor dat er minder censuur is en dat er meer alternatieve visies beschikbaar zijn. Volgens **respondent 6** wordt er op die manier een debat opgestart. Ook **respondent 4** heeft het over de mogelijkheid tot debat, *een debat dat bovendien op afstand gevoerd kan worden, wat volgens haar in een maatschappij als Pakistan beter is omwille van de veiligheid*. Toch worden er ook een aantal zaken opgemerkt. Ten eerste, zo zegt **respondent 9**, is de stroom van informatie ongecontroleerd. Dat haalt ook **respondent 5** aan. Iedereen kan zomaar alles online zetten, maar er wordt niet per se research gedaan. Zij vindt dat er toch een soort van controlemechanisme op de inhoud moet komen en dat de overheid die taak op zich moet nemen. Daarnaast is er de beperkte verspreiding van het internet. Zo spreekt **respondent 8** van een penetratie van zo'n 10 à 12%. 88% van de mensen heeft bijgevolg geen toegang tot het internet. Bovendien, zo stelt **respondent 7**, is het vooral de geschoolde klasse die op het internet kan. Hij is trouwens de enige die zich negatief uitlaat over het internet. Net als de media, noemt hij het internet een destabiliserende factor. Hij trekt de vergelijking met de Arabische Lente, waar er een internetrevolutie plaatsvond, die eigenlijk niets veranderde.

5.3. Moeilijkheden voor journalisten

Concluderend uit 5.2. kunnen we stellen dat er volgens de respondenten geen volledige vrijheid van meningsuiting of pers is in Pakistan. In dit hoofdstuk wordt bekeken hoe dat volgens hen komt.

5.3.1. Druk van verschillende kanten

Uit de interviews blijkt dat de ondervraagden het niet altijd eens zijn over van welke kant er druk uitgeoefend wordt op de journalisten. Bij de antwoorden komen veel verschillende actoren naar boven en ze stemmen niet altijd overeen.

Waar er wel min of meer een consensus over bestaat, is dat de overheid - dit wil zeggen het civiele bewind - geen druk, of zeker geen directe druk uitoefent. De respondenten geven aan dat ze vrij zijn om de politici te bekritisieren. In dat verband wordt er regelmatig verwezen naar de zaak van de Panama Papers, waarin premier Nawaz Sharif niet onbesproken blijft. De toegelaten kritiek op de regering maakt deel uit van de éézijdige vrijheid, waar **respondent 6** over sprak. Het politieke beleid en de regering mogen bekritiseerd worden, de militante groeperingen, de veiligheidsdiensten of het militaire apparaat niet. Wat wel blijkt uit de antwoorden, is dat er toch nog steeds een indirecte druk vanuit politieke hoek komt. Terwijl **respondent 3** de functie van PEMRA - Pakistan Electronic Media Regulatory Authority (zie ook 3.2.1.) - nog omschrijft als *watchdog*, geloven **respondenten 1 en 6** dat PEMRA wel degelijk restricties oplegt aan de media. Respondent 1 stelt zelfs erg sterk:

This Pakistan Media Regulatory Authority, they basically use it against journalists and organisations. (...) I strongly believe that it should not be there at all, it should be effected by journalists (respondent 1).

Daarnaast haalt **respondent 8** ook nog aan dat PEMRA niet genoeg doet om de journalisten te beschermen. Naast PEMRA, wat toch functioneert als overheidsorgaan, haalt **respondent 6** ook nog de kwestie van de advertenties aan. De overheid neemt een groot aandeel van de advertenties in de media voor zijn rekening. Hoewel er dus een eenstemmig geluid klinkt dat de overheid geen rechtstreekse druk uitoefent, heeft ze toch nog een aantal middelen in handen om indirect de journalistiek te beïnvloeden. Het lijkt echter alsof de ondervraagden dit niet echt als druk ervaren. Integendeel, volgens **respondent 2** is er zelfs te veel vrijheid vanuit de overheid en is er daardoor ook een vrijheid zonder verantwoordelijkheid waardoor de berichtgeving niet altijd voldoet aan de journalistieke ethiek. Hij was één van de journalisten die verantwoordelijkheid als een belangrijke journalistieke waarde zag.

Het militaire establishment en daarbij aansluitend de veiligheidsdiensten, worden wel naar voor geschoven als een bedreiging voor de persvrijheid. Wat hierbij opvalt is dat deze actoren niet tot de overheid gerekend worden. Bij alle bevraagden werden ze apart genoemd. Er werd

gesproken over *civil government* en *military*, waarbij men expliciet het onderscheid tussen deze twee machten wil maken. In de Pakistaanse context is dat echter niet zo verwonderlijk, omdat het literatuuronderzoek (zie 2.2.3.) ook al uitwees dat het civiele bewind nog grotendeels overschaduwd wordt door de militaire macht. Volgens **respondent 8** is het militaire establishment de voornaamste oorzaak van censuur en zelfcensuur om twee redenen:

Number one, it doesn't like criticism of the military, so you can't really do that. Number two, wherever military is operating in fighting insurgencies or terrorism, it doesn't let reporting take place (respondent 8).

Respondent 4 spreekt in dit opzicht van *holy cows*, onderwerpen die gevoelig liggen en die een journalist beter niet aansnijdt, namelijk de extreme religie en opnieuw het militaire establishment. De geïnterviewden betrekken de grondwet hierbij, die stelt dat - in het belang van de nationale veiligheid - op het leger, de rechterlijke macht en zelfs de islam en het ontstaan van Pakistan geen kritiek geleverd mag worden. **Respondenten 1, 6 en 8** halen dit aan.

De grootste bedreiging voor de journalistiek en bij voorbereiding voor de Pakistaanse samenleving zijn waarschijnlijk de militante groeperingen en terroristische organisaties. Volgens **respondent 4** is de meeste druk afkomstig van actoren die buiten de staat opereren, zoals militanten. Een stelling waarin ze bijgetreden wordt door de overige respondenten. Wat in deze context wel interessant is, is de opmerking van **respondent 8**:

Historically, the Islamic militants were created and supported by Pakistan's military and intelligence agencies. And so, there is a role of the state, I mean, the state has to eliminate these groups. The militants exist, because somebody is allowing them to exist (respondent).

Hij haalt daarbij het voorbeeld aan van de drone-aanval op de Afghaanse talibanleider Mansour in Pakistan.

I'm now outside, but after that dronestrike, if I was doing my televisionshow, I would say: 'What are these terrorists doing in my country? Why are we supporting them? What are they found in Pakistan? If I say that, then I would be in trouble. And if I don't say that, then I'm lying (respondent 8).

Het voorbeeld illustreert de paradox van de Pakistaanse journalistiek. Aan de ene kant is er de journalistieke waarde van objectiviteit en waarheidsgetrouwheid, aan de andere kant is er een voortdurende afweging voor hun eigen veiligheid.

Als laatste wordt er ook een druk vanuit de media zelf, en dan vooral van de eigenaars, ervaren. Dat zal verder besproken worden onder de interne werking van de media.

5.3.2. Veiligheid

Pakistan is supposed to be one of the most dangerous countries for journalists (respondent 2). **Respondent 2** wordt in deze uitspraak ondersteund door de overige participanten. Uit de interviews komt naar voren dat veiligheid de grootste bedreiging is voor de journalistiek. Journalisten worden aangevallen door de actoren die hierboven genoemd zijn, hoewel het vaak moeilijk is om te bepalen wie verantwoordelijk is. Er is ook een waaier aan middelen die ingezet worden om de journalisten te bedreigen. **Respondent 1** maakte een opsomming: *dreigtelefoons dat je kinderen gekidnapt zullen worden, dat ze je zullen vermoorden, of ze gebruiken iemand, een staatsactor of een privépersoon, om je te kidnappen, te mishandelen enzovoort*. De meerderheid van de ondervraagden geeft ook aan meerdere collega's te kennen die bedreigd werden en in vele gevallen ook vermoord werden.

There have been many threats and constraints for journalists from different sides, from the militants, from the religious extremists, from the clergy, from the security institutions, from the interest groups, power centres, from the feudal lords in South Punjabi, there is a lot of tribal and feudal society (respondent 6).

Many of my friends got killed and they shot sometimes by military establishment, sometimes by non-state actors, sometimes by Islamic militants and they are the most dangerous ones, the Islamic militants (respondent 1)

Een voorbeeld dat in dit verband vaak wordt aangehaald is de zaak van Hamid Mir, de journalist die een aanslag overleefde (zie ook 3.2.2.). **Respondent 6** stelt dat dit soort aanvallen ook als boodschap kunnen dienen. Op die manier wordt er als het ware een golf van angst veroorzaakt onder journalisten. Dit werkt zelfcensuur automatisch in de hand. Er wordt met andere woorden gerekend op de angst van de journalisten voor gelijkaardige aanslagen. **Respondenten 3 en 8** beamen de effectiviteit van zulke strategie. 8 zegt dat de mediahuizen en de journalisten heel voorzichtig zijn, omdat ze niet in de problemen willen komen. Daardoor stijgt de zelfcensuur. 3 spreekt dan weer uit eigen ervaring en zegt dat wanneer zij zelf nieuws brengt, haar eerste instinct is om het zelf te censureren, zelfs als niemand haar hiertoe verplicht. Ze moet voortdurend moeite doen om over die stap heen te geraken. Hetzelfde geldt op het niveau van de mediahuizen. Zo vertelt **respondent 4** over een

incident, waarbij tijdens een live uitzending over een gijzeling die plaatsvond in een gebedsplaats voor ahmadimoslims. Er werd gezegd dat ze het woord 'moskee' moest schrappen in de uitzending, omdat ahmadi's volgens de grondwet geen moslims zijn. Op de vraag wie deze censuur oplegde, kon ze niet met zekerheid antwoorden.

Maybe it was the head of the channel or the person who owns the channel, maybe he called and he just wanted to be safe, because channels are attacked. Express TV has been attacked many times. Militants have attacked Express TV at least three times (respondent 4).

Het is dus niet ongebruikelijk dat mediahuizen zichzelf censureren uit angst voor aanvallen van buitenaf.

Er werd al even aangehaald dat bepaalde onderwerpen gevoeliger zijn dan andere, met name religie, terrorisme, nationale veiligheid enzovoort, maar er zijn ook gebieden in Pakistan waar er meer problemen zijn met de veiligheid dan andere, voornamelijk conflictgebieden zoals Beloetsjistan of de Federaal Bestuurde Stamgebieden. Deze gebieden kwamen ook naar voor in bijvoorbeeld het veiligheidsrapport van PIPS dat onder 2.2.4. besproken werd. **Respondenten 2, 7 en 9** halen dit aan.

Op de vraag wie voor de veiligheid van de journalisten zou kunnen instaan, komt vooral naar voren dat ze er alleen voor staan en dat de mediahuizen een grote verantwoordelijkheid ontlopen. Zo stelde **respondent 1** het als volgt:

In Pakistan, the saddest story is this: in particularly electronic media let it alone the printing media. In Pakistan, camera and equipment of journalist are insured, but not journalist themselves. This is irony, this cannot be continued (respondent 1)

Respondent 8, die zelf het slachtoffer werd van een aanslag, ging nog verder en zei het dat theoretisch in het belang van de bedrijven was om hun journalisten te beschermen, maar in de praktijk niet. Er is een gebrek aan interesse doordat de focus alleen maar op de winst ligt en *if something happens to one journalist, they go and get a replacement*. Journalisten worden dus niet als onmisbaar beschouwd. Hij gaf ook nog een opsomming wat de mediahuizen allemaal zouden kunnen doen, maar wat ze voorlopig nog nalaten. Ze zouden de staat onder druk kunnen zetten, eisen dat de zaken onderzocht worden, materiaal zoals kogelvrije vesten en helmen voorzien, veiligheidstrainingen geven enzovoort. Dit is één van de pijnpunten van de mediapolitiek die er in de sector heerst en die zal moeten aangepakt worden.

Het is wel belangrijk dat de veiligheid breder besproken wordt dan alleen maar de journalistiek. De Pakistaanse maatschappij in het algemeen wordt regelmatig geconfronteerd met aanslagen, dus in dat opzicht is de media hier geen uitzondering op. Dat beseffen de journalisten zelf ook:

I mean, everything is relative. Pakistan is a victim of terrorism for the past 3 or 4 decades and which is escalated since 2001. We have seen that there's a lot of, the general society is very, in the middle of a crisis. And our soldiers are unsafe and our doctors are unsafe, so even our schools are unsafe. So in that sense, our journalists are also unsafe. But it's not that they are particularly threaten more than the other segments of society (respondent 7).

So, yeah there is a threat of a bomb blast anywhere, yes there is a threat of even the policemen are not safe, so how can you say that the media is safe? (...)

The media are a very soft kind of target. Anybody can come and kill a reporter or there can be a bomb blast (respondent 4).

Bovendien, zo zegt **respondent 9**, zijn aanvallen op de media moeilijk te stoppen, omdat journalisten naar buiten moeten om hun beroep te kunnen uitoefenen. *Ze kunnen niet leven tussen vier muren en in een gebouw onder beveiliging* (respondent 9).

5.3.3. Eigen ervaringen van de journalisten

Om een goed beeld te krijgen in hoeverre de journalisten zelf geconfronteerd worden met deze veiligheidskwesties, kregen ze de vraag voorgeschied wat hun eigen ervaringen waren. Een kleine meerderheid had zelf nog niet te maken gehad met enige vorm van intimidatie. Daar gaven ze zelf ook verscheidene redenen voor. **Respondent 2** zocht een verklaring in het feit dat hij zo goed als zijn hele carrière voor de Engelstalige internationale pers - bladen als *Wall Street Journal*, *Newsweek* en *Times of London* - gewerkt had.

Maybe actually because being a journalist of English language does not actually matter much for military (respondent 2).

Het onderscheid tussen Urdu en Engelse pers wordt ondersteund door **respondenten 1, 4 en 8**.

English media does not get as many threats, because it's not mass media. Only less than 10% actually use that. The mass media is in Urdu, both print and electronic. That is where the threats are usually more serious. That is where, you know, interference by the military and the non-state actors, the militant groups take place, so in English media, things are different. It's ignored. I was working, my broadcast work was in Urdu (respondent 8).

Het bereik van een medium speelt met andere woorden een grote rol. Dat kwam ook in het literatuuronderzoek naar voren. Engelse kranten zijn er voor de elite, terwijl Urdu media voor de massa bedoeld zijn, en dus de publieke opinie meer bepalen. En op dit ogenblik zijn de zenders vooral in Urdu. Er moet wel nog een verder onderscheid gemaakt worden tussen Engelse pers in Pakistan en Engelse, buitenlandse pers. Respondent 2 werkte voor Amerikaanse en Britse media, media die hoogstwaarschijnlijk een nog kleinere verspreiding hebben in Pakistan dan de Pakistaanse Engelse media. Het is dus niet onlogisch dat respondent 2 zelf nooit echt geconfronteerd werd met bedreigingen of intimidatie.

Ook **respondenten 6 en 9** kwamen zelf niet direct in aanraking met enige beperkingen. Voor respondent 6 wordt hier de periode toen hij als journalist werkte, bedoeld. respondent 9 werkte eerst voor *Daily Business Recorder*, voor hij naar *Express Tribune* overstapte en 6 werkte voor *The Nation*. Opnieuw zijn dit drie Engelstalige kranten. Toch focussen zij niet op de taal als oorzaak dat ze niet te maken kregen met een beïnvloeding van buitenaf. Respondent 9 wijdt het aan het feit dat hij in Islamabad werkt, en dat grote steden zoals de hoofdstad minder te maken krijgen met moeilijkheden. Hier komt opnieuw het verschil tussen de verschillende gebieden naar boven. Bij 6 ging het eerder over het soort onderwerpen dat hij behandelde, namelijk economiegerelateerde kwesties:

I was reporting commerce and business. So that had not much to do with those sort of curbs and censorships, because trade and the economy and commerce has nothing contentious (respondent 6)

Bij **respondent 5** was er nooit enige vorm van intimidatie geweest, maar zij haalde daar geen specifieke reden voor aan. Ook **respondent 7** had persoonlijk nog geen ervaringen met enige vorm van beperking, maar zijn huidige mediagroep Bol Media Group had dat wel. Het verhaal van Bol kwam onder 3.2.3. al ter sprake en zal verder bestudeerd worden onder 5.4. **Respondent 3** kreeg zelf ook nooit te maken met enige vorm van directe censuur. Toch waren er volgens haar wel indirecte vormen van censuur, waardoor ze zichzelf censureerde:

I would know that if I write this news related to some religious party or some religious ideology, then I could face a backlash, so I would turn it down.

Respondenten 1 en 4 kregen allebei wel al rechtstreeks te maken met de beperkingen van mediavrijheden.

Even, I broadcast news from Belgium. So I once broadcast my news item, I received a letter from Pakistanis to come to the court on the information charges. Threat is always

there. That is in that environment. But I have a luxury situation because I live here.
Nobody come to my door to knock and hit me (respondent 1)

Respondent 1 haalde ook nog aan dat de aanvallen meestal gericht zijn tegen het medium televisie, omdat dat het machtigste medium is. Televisie heeft een veel groter bereik dan bijvoorbeeld kranten, net omdat de scholingsgraad in Pakistan niet zo hoog ligt.

De journalist die echter persoonlijk het meest te maken kreeg met de risico's die journalisten in Pakistan ervaren, is **respondent 8**. Op vraag van hemzelf las ik eerst zijn verhaal dat hij online heeft uitgeschreven. Daarin vertelt hij hoe hij in 2014, toen hij bij *Express News* werkte, een aanval overleefde, maar waarin zijn chauffeur om het leven kwam. De aanval werd onder andere door CPJ veroordeeld (CPJ, 2014). Na de aanslag werd hij gedwongen om te vluchten naar Washington, waar hij tot op heden woont. Tijdens het interview in het kader van dit onderzoek vertelde hij dat de enige informatie die hij had, de officiële versie van het verhaal was dat het islamitische militanten waren die hem probeerden te vermoorden omwille van zijn oppositie tegenover het extremisme en zijn kritiek op de taliban. Op de vraag of hij ooit nog terug zal kunnen keren naar Pakistan antwoordde hij het volgende:

I think maybe in a few years, if things improve and I have insurance from the government that I will be safe (respondent 8).

Die zekerheid kan de overheid hem op dit ogenblik nog niet garanderen.

5.4. Interne werking van de media

5.4.1. Competitie tussen de mediahuizen

De competitie tussen de verscheidene mediahuizen wordt door de meeste respondenten als uitermate vuil en negatief omschreven. Volgens **respondent 2** heeft de opening van de markt in 2002 geleid tot een massieve groei aan televisiekanalen, eigenlijk meer dan er vraag naar is. Hij koppelt daar twee gevolgen aan. Een eerste is de economische overleefbaarheid en een tweede is de competitiviteit. Wanneer er een overaanbod is aan zenders, moeten de media als het ware vechten voor elke kijker. **Respondent 8** stelt dan weer dat de competitie het democratiseringsproces op een negatieve manier beïnvloedt, omdat iedereen de aandacht van de kijker wil trekken. Daardoor is er veel meer sensationeel nieuws, nieuws dat veel kijkers lokt.

Er heerst een grote rivaliteit tussen de mediahuizen. Wanneer de interviews onderling met elkaar vergeleken worden, valt dat op bij bijvoorbeeld het verhaal rond Bol. **Respondent 7**, een journalist die bij dit mediabedrijf werkt, stelt dat Bol tegengewerkt is door zijn rivalen binnen de mediawereld omdat de andere huizen schrik kregen voor een nieuwe marktspeeler. Daarom werd er een campagne tegen hen opgezet en na een vernietigend stuk in de *New York Times*, belandden de eigenaars achter de tralies. Wanneer het verhaal langs een andere kant bekeken wordt, in dit geval door **respondent 4**, vertelt zij dat Bol een intimiderende campagne voerde en medewerkers van andere bedrijven probeerde te lokken op een agressieve manier. Volgens haar zien veel mensen in Pakistan het als een complottheorie tegen Bol:

Interestingly within Pakistan and especially within people who work in the media, there is a lot of speculation whether the big media houses have a kind of influence on New York Times to do the story to let this organisation collapse. So this kind of speculation exists in the mind of people (respondent 4).

Het is interessant om te zien hoe twee geïnterviewden, die elk bij een ander bedrijf werken, de gebeurtenissen helemaal anders interpreteren en naar de buitenwereld overbrengen. Het is opmerkelijk dat zelfs binnen de beperkte groep geïnterviewden de rivaliteit tussen de verschillende spelers al naar boven lijkt te komen.

5.4.2. Het probleem van de eigenaars

De opening van de mediamarkt in 2002 werd gezien als een goede zaak voor het democratiseringsproces, maar toch waren er ook negatieve implicaties aan verbonden. Een ervan was dat de eigenaars van de mediahuizen veel meer macht kregen. Zo zegt **respondent 8**:

The media owners, their approach is different from the objectives of journalism. The media owners are like businessmen. So they use their media houses to make more money, to get more advertisements, to get more revenues, to get more favours from the powerful institutions like the military. They don't really care whether democracy is strengthening or weakening. And they are happy to work with anyone who gives them favours. (...) In the electronic media it is about sensationalism. And whichever TV-channel gets higher ratings, whoever breaks more news, brings in more sensational stories on politicians, on corruption, etc. the advertisers give them more revenues (respondent 8).

Het principiële probleem ligt in het feit dat de winst vooropstaat bij de eigenaars. Media zijn in verschillende gevallen ook maar een bijkomstige bezigheid - bijvoorbeeld voor de

Laksongroup. Op zich is het niet uitzonderlijk, aangezien media in de hele wereld steeds commerciëler worden. In Pakistan wordt het echter als een probleem aanzien, zoals ook bleek uit de antwoorden op de enquête van Pintak en Nazir (2013, pp. 653-654). De eigenaars werden daar als derde grootste bedreiging voor de journalistiek gezien. Dat valt deels te verklaren door het gebrek aan een ethische code of een goed functionerend orgaan dat over de media waakt (Mezzera & Sial, 2010, p. 28). Daardoor zijn mediabedrijven commerciële entiteiten waar weinig aan zelfregulering gedaan wordt.

Ook **respondent 7** spreekt weinig positief over de mediaeigenaars:

Owners are dictating their agenda in the name of press freedom. The media owners has become the most destabilizing factor, because they are covering the political agendas (respondent 7).

Wanneer de winst primeert op de inhoud en de persvrijheid, is het niet onlogisch dat de media hun functie in het democratiseringsproces niet echt naar behoren kunnen volbrengen. Er is ook een verband tussen de drang naar hoge kijkcijfers, die gepaard gaat met sensationisme, en de competitie tussen de mediahuizen. Volgens **respondent 6** zijn de eerste slachtoffers hiervan de media zelf, en dan vooral de journalistieke waarden als professionaliteit en objectiviteit. Ze boeten daardoor in aan journalistieke ethiek. Hij zegt ook nog dat de kranten en televisiekanalen een goede beschermende cover vormen voor de andere activiteiten van de bedrijven.

There are many threats from different mafia and powercenters. So they [the media] need certain power as a protective cover for their businesses. So journalism, media groups, papers and channels are a very good protective cover (respondent 6)

De media dienen er dus deels ook voor om de andere activiteiten van een bedrijf te beschermen, omdat er in de media zaken kunnen aangeklaagd worden.

De media in Pakistan zijn een grote business, zo zeggen onder andere **respondenten 5 en 6**. Zelfs wanneer het financieel moeilijker gaat, kunnen de bedrijven terugplooiën op hun andere activiteiten: *And even if they don't have the advertisement, they can sustain from other businesses, like I was mentioning this Jang group* (respondent 6). De pers kan volgens hen dus zeker overleven op economisch vlak. **Respondent 4** voegde daaraan toe dat wanneer projecten minder winstgevend zijn, ze gewoon afgebroken worden. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de Engelse televisiekanalen, zoals *Express 24/7*, *Dawn English* en *Geo English*. Zij werden gesloten of - in het geval van *Geo* - zelfs nooit gelanceerd.

Toch nuanceerde **respondent 3** die economische leefbaarheid enigszins. Zij stelde dat de grote mediabedrijven inderdaad zonder problemen konden blijven bestaan, maar dat kleinere media het moeilijker hebben om rond te komen omwille van een gelimiteerd kijkerspubliek en de rol van de advertenties.

Wanneer er tenslotte gekeken wordt naar de antwoorden van **respondenten 1 en 7**, die beide voor mediabedrijven werken die recent met problemen te maken kregen, is er toch een verschil in toon op te merken. Zo vertelde 1 dat Geo meer dan 33 miljoen dollar verloor als gevolg van de acties tegen Geo die begonnen in 2014. Maar ook hij zei dat de groep voorlopig weet te overleven: *We are too big to die very quickly.* Een kleiner bedrijf zou dit misschien niet overleven.

Television is very expensive, it goes off air, you lose a lot of money, very quickly you lose a lot of money (respondent 1).

Ook respondent 7 geeft aan dat Bol de effecten voelt, maar dat ze positief blijven en denken dat het wel zal lukken.

5.4.3. Verschil in kwaliteit?

In het vorige hoofdstuk werd al gevonden dat er een verschil in maatregelen tussen de Urdu en de Engelse media bestaat. De Urdu media krijgen meer beperkingen opgelegd dan de Engelstalige media en worden meer nauwgezet gevolgd door de politici, het militaire establishment en de militantengroepen (zie 5.3.3.). Dat werd ook al aangehaald in de literatuurstudie onder 3.1.3.

Daarnaast is er ook nog een onderscheid in kwaliteit tussen de twee te maken. Zo stelt **respondent 8**:

There are differences, because Urdu media is more sensational, it is more superficial and you know, it kind of repeat what the state says (respondent 8).

Die gerichtheid op sensatie van de Urdumedia, is ook iets wat in het interview van **respondent 6**, de onderzoeker van het PIPS naar voren komt. Daarnaast, zo zegt hij, heerst er ook een grote mate van polarisatie onder de media. *Het is erg zichtbaar welke politieke agenda journalisten en mediagroepen representeren* (respondent 6). Door zo'n sterke polarisering, kunnen de media niet vasthouden aan de waarden van objectiviteit en onpartijdigheid. 6 noemt dit *the subjectivity of the Pakistani media*. Die polarisatie is niet

enkel terug te vinden in de Pakistaanse media, ook in landen als Groot-Brittannië of de Verenigde Staten hebben de kranten en televisiekanalen een duidelijke positie tegenover de politieke partijen. Zo heeft de Britse krant *The Guardian* eerder een affiliatie met de *Labour Party* en de krant *The Times* met de *Conservative Party*. In de Verenigde Staten geldt *Fox* bijvoorbeeld als een Republikeinse zender.

Respondent 1 tenslotte, belicht nog een ander verschil in kwaliteit, namelijk dat tussen televisie en kranten:

Unfortunately in Pakistan television journalism is not high quality. It is low quality as compare to newspapers. Newspapers are very high quality but television is very low quality. Simple reason is that we don't have enough sources to run television news.

Number two, we don't have enough educated people (respondent 1).

De moeilijkheden van een televisiemedium is de combinatie van beeld, schrift en spraak volgens respondent 1. Dat gebrek aan educatie onder televisiejournalisten is iets wat ook de onderzoeker, **respondent 6** aanhaalt. Hij stelt vast dat de meeste mensen die in de elektronische media werken, eigenlijk afkomstig zijn uit de printsector.

5.4.4. Genderverschil

Uit de interviews blijkt duidelijk dat de vrouwelijke respondenten een groter genderverschil opmerken dan de mannelijke.

Zo zegt **respondent 9** dat er veel Pakistaanse vrouwen in het vak zitten, in alle mogelijke functies. Ook volgens **respondent 7** zijn er veel vrouwelijke journalisten, tenminste in de grote steden. Hij stelt wel dat er nog weinig vrouwen aan de top meespelen, in het nieuwsmanagement enzovoort. De onderzoeker, **respondent 6**, tenslotte merkt weinig verschil in tewerkstelling, maar volgens hem is er bij de televisiezenders wel een beleid dat de vrouwen op het scherm komen om het publiek aan te trekken.

Dat is ook wat **respondent 4** beaamt. Zij vertelt dat de genderdynamiek in de Pakistaanse maatschappij in zijn geheel aan het veranderen is. Hierbij verduidelijkt ze dat de dynamiek in de grote steden aan het veranderen is, maar dat die verandering nog niet veralgemeend kan worden naar het platteland. Toch, zegt respondent 4, overheersen er binnen de nieuwskamer nog bepaalde stereotypen. Ze heeft het dan vooral over de *broadcast* industrie. Over de

printmedia kan ze weinig zeggen, omdat dat niet haar werkveld is. Het eerste stereotype werd ook al aangehaald door respondent 6, namelijk dat vrouwen op het scherm meestal aangenomen worden om hun fysieke aantrekkelijkheid. Ze worden dan naast een man gezet, die het nieuws leest. Respondent 4 zelf is een nieuwsproducer en op haar niveau ziet ze weinig andere vrouwelijke collega's.

So in terms of newsroom editors, right now when you go to tv-stations, none of the newsroom editors are girls. Producers there are some girls, but they are in a very less powerful situation where they are taking orders from the male members who are exactly the producers. So right now, I'm a senior producer and at my level also, I hardly see any girls (respondent 4).

Tenslotte haalt ze ook nog het probleem van vrouwelijke reporters aan, namelijk dat ze geconfronteerd worden met grotere uitdagingen dan de mannelijke. Volgens haar ondergaan vrouwen een dubbele bedreiging. Naast de confrontaties of risico's die de job in het algemeen met zich meebrengen, komt er bij vrouwen ook nog de seksuele intimidatie kijken.

Respondent 5 ziet het grootste verschil in het soort onderwerpen dat aan vrouwen wordt toegewezen. Zo mogen vrouwelijke reporters geen conflictzones verslaan uit veiligheid. Ze stelt er wel bij dat dit geen wet is, maar eerder afkomstig is vanuit de Pakistaanse maatschappij. Bovendien mogen vrouwen wel andere onderwerpen verslaan.

They are allowed to work in any other field. The journalists are working in the business field, even in the crime field they are working, but in the warzones, we avoid sending them (respondent 5).

Zij klaagt dit niet meteen aan, omdat het haar niet onlogisch lijkt in het licht van de veiligheidsrisico's.

Respondent 3, de laatste vrouwelijke journaliste die geïnterviewd werd, ziet toch een onderscheid in het aantal vrouwen in het beroep.

Like when I started my career, I think the male - female ratio in media was perhaps 1 to 20. For every 20, 25 men there was 1 woman. But now, it's improved. I would say now it's 5 or 6 to 20, so it is improving (respondent 3).

Er wordt geen specifieke reden aangehaald waarom het aantal vrouwen in de journalistiek stijgt.

Alle drie kaarten ze dus aan dat er vooruitgang is, niet alleen binnen de journalistiek, maar ook in het algemeen. Ook de mannen erkennen de verschillen. Toch viel het, zeker in de lengte van de antwoorden, op dat de vrouwen veel meer argumenten aanhaalden en meer voorbeelden konden geven. Dat lijkt niet onlogisch, omdat ze daar waarschijnlijk gevoeliger voor zijn en als vrouw zulke dingen sneller opmerken.

5.4.5. Nood aan opleiding

In de profielen van de journalisten kwam naar voren dat de meerderheid geen journalistieke opleiding genoten had. Slechts één journalist had dat wel, en een aantal anderen hadden een paar lessen over journalistiek in hun pakket gehad. Toch geven ze allemaal aan dat er een betere educatie en training moet zijn. Onder welke vorm dat moet gebeuren, daarin verschillen de antwoorden.

Respondent 3 ziet geen noodzaak in een specifieke opleiding, maar stelt wel dat journalisten een meer algemenere educatie nodig hebben. Volgens haar moet je in alle domeinen een beetje thuis zijn, anders word je automatisch geïsoleerd van andere disciplines. Ook **respondent 5** sluit zich hierbij aan. Zij ziet educatie in een groter geheel, als iets dat nooit eindigt. Als journalist is er de noodzaak je voortdurend bij te scholen door boeken te lezen, seminars bij te wonen, ...

Respondent 9 vindt een specifieke opleiding daarentegen wel een positief idee, hoewel het niet strookt met het gedachtegoed van de journalistiek, namelijk dat iedereen vrij is om het beroep als journalist uit te oefenen. Bovendien, zo zegt hij, is het nergens verplicht - en hij haalt hierbij het voorbeeld van Duitsland aan - om een opleiding gevolgd te hebben vooraleer je het beroep van journalist mag uitoefenen. Toch denkt hij dat het niet slecht zou zijn moesten journalisten een zekere kwalificatie hebben alvorens ze in het vak terechtkomen. Ook **respondent 8** vindt dat er nood is aan betere opleidingen.

De meeste journalisten stellen professionele trainingen voor, die eerder vanuit het werkveld zelf gegeven worden dan vanuit een academische opleiding. **Respondent 2** kaart aan dat er op dit ogenblik *a lack of professional training* heerst, die opgelost moet worden vanuit het veld door beter aan te leren hoe bepaalde zaken gecoverd moeten worden. Voor **respondent 1** is journalistiek een kwestie van training en instinct. Op welke manier die training moet

verlopen, is evenwel niet geheel duidelijk. Ook **respondent 7** pleit voor professionele trainingen:

Journalists, they need professional training, their languageskills need to be grown, they have to learn the roots of journalism. Our local news need to be strengthened. The regulatory framework can help in that, but those trainings need to be without any political agenda (respondent 7).

Respondent 6, de onderzoeker, is nog stelliger in deze kwestie. Hij omschrijft het gebrek aan opleiding als een groot probleem voor de Pakistaanse media. De meeste journalisten hebben geen journalistieke achtergrond en dat hindert de professionele houding en mogelijkheden. Daarnaast ziet hij vooral in de audiovisuele media een gebrek aan training. Net omdat de elektronische media geen lange geschiedenis kennen, hebben de meeste televisiejournalisten een achtergrond in print:

So they don't even know the difference between print and electronic media. In print media, you have time to research, to write, to work, to establish a story, a report. In electronic media, you have to be very fast and random and to break the news. So they are not trained in these kind of things (respondent 6).

Journalisten zouden dus een educatie in journalistiek moeten krijgen, maar het probleem is dat het beroep in Pakistan niet zo hoog ingeschat wordt. De eerste prioriteit, zo zegt hij, is om dokter of ingenieur te worden. Journalistiek wordt pas als laatste optie gezien.

You can say, the last options: teaching and journalism. So you can imagine the people who are coming into these fields, the two main fields, major fields, which needs very qualified, highly educated and sensible people. But they are getting the least, you can say, professionally trained people, education and media (respondent 6).

5.5. Toekomst van de Pakistaanse journalistiek

De respondenten werden gevraagd om hun reflectie op de toekomst van de Pakistaanse media te geven. De meesten antwoordden hierop dat ze erg hoopvol waren, en dat het proces in volle gang is. Een aantal participanten, zoals **respondenten 3 en 8** relateren de toekomst van de media aan dat van de democratie. Zo zegt respondent 3:

Democracy in Pakistan is in transition, but it is happening even if the transition is slow and not to my lacking, I think it's slow. But even if it's slow, it is happening and it's happening for the better. And with that, freedom of media is also going to be increased and it's going to become more freer (respondent 3).

De journalisten sommen wel een aantal uitdagingen op die de media de komende tijd zal moeten aangaan. Eén daarvan is het extremisme, zo zegt **respondent 5**. Daarin ligt een uitdaging voor de regering en de troepen, maar ook voor de media. Daarnaast is het ook belangrijk volgens haar om een ethische code te ontwikkelen over wat er wel en niet getoond mag worden. Dat duidt op een zekere zelfreflectie vanuit het vak, wat een positieve zaak is.

Toch ziet niet iedereen de toekomst even rooskleurig in:

There is a lot of fear that I told you since people are self-censoring themselves, there is a lot of fear that maybe we're going to go to the model of Turkey, maybe China God forbid (respondent 4).

Vooraf de *cyber crime bill* wekt bij haar ongerustheid op. Die wet werd onlangs door de *National Assembly* goedgekeurd (zie 3.1.3.4.). Toch heeft ze hoop dat zelfs als deze wet doorgevoerd wordt, de media en activisten hiertegen zullen protesteren en dat ze de massa zullen blijven informeren over de soort druk die er uitgeoefend wordt. Ook **respondent 7** heeft bedenkingen bij de toekomst van de media:

They need to consolidate and they need to introduce good regulatory framework. Then this media will be able to play a better role. But the way it is acting right now, it will stay a destabilizing factor in the years to come (respondent 7).

De verschillende antwoorden worden vergeleken met de voorspelling van **respondent 6**, de onderzoeker van het PIPS. Net zoals respondenten 3 en 8 linkt hij de toekomst van de media aan die van de democratie.

That's also linked to this transition of democracy. So it will evolve, like the other institutions are evolving. Currently, it is very sensational, it is very polarized. It is very subjective and business oriented (respondent 6).

Onder 5.2.3. werd al aangehaald dat respondent 6 de functie van de media op dit ogenblik vooral negatief beoordeelde. Toch gelooft hij dat doorheen de tijd de media zal groeien, net zoals ook de democratische instituties zoals het parlement, de politieke partijen, justitie enzovoort meer zullen rijpen. Dit zal echter niet van de ene dag op de andere gebeuren.

Discussie en conclusie

Welke rol spelen de Pakistaanse media in het democratiseringsproces dat zich ontplooië na 2008?

In deze masterproef is gepoogd een antwoord te vinden op deze onderzoeksvraag, zowel vanuit een academisch perspectief door middel van een literatuurstudie, als vanuit een praktisch perspectief door middel van diepte-interviews met Pakistaanse journalisten. Om tot een overkoepelend antwoord te komen op deze vraag, is het nodig om even terug te grijpen naar de rollen die media normaal vervullen in een democratie.

Een eerste rol die de media in een uitgebouwde democratie zouden moeten vervullen volgens Voltmer en Rawnsley (2009, p. 234) en Norris (2006, p. 5), is de *watchdog*functie, waarbij de media als een vierde macht waken over de drie andere machten. Een tweede rol die de media zouden moeten spelen, is die van het *civic forum*. Het is de taak van de media om de verschillende stemmen van een maatschappij te laten horen (Voltmer & Rawnsley, p. 234). Norris (2006, p. 5) noemt dit een *gatekeeping*-functie, waarbij de media als tussenpersoon fungeren tussen de staat en het publiek. Een derde en laatste functie die de media zouden moeten vervullen, is die van *agendasetter*. Dat is een dubbele rol. Enerzijds informeren de media de burger over het beleid, waardoor die een beter inzicht kan verwerven, maar anderzijds weet de politiek op die manier ook wat er leeft onder de bevolking (Norris, 2006, p. 5).

Zowel uit de literatuurstudie als uit de diepte-interviews komt naar voor dat de media in Pakistan deze rollen maar in beperkte mate kunnen vervullen door een combinatie van verschillende factoren.

Zo wees de literatuurstudie uit dat er in de grondwet verschillende restricties staan, die de mediavrijheid op een directe of indirecte manier aan banden lijkt te leggen. In het belang van de islam of de nationale veiligheid mogen er beperkingen zijn op de mediavrijheid. Meerdere respondenten stelden dat in het belang van de nationale veiligheid er geen kritiek geleverd mag worden op het leger, de rechterlijke macht of zelfs de islam en het ontstaan van Pakistan. Voltmer (2013, p. 38) haalde aan dat het gerechtvaardigd is om in bepaalde situaties, zoals in het belang van nationale veiligheid, voorwaarden op te leggen aan de media, maar dat die

nationale veiligheid geen excuus mag zijn om de mediavrijheid te beknotten. Dat lijkt wel het geval te zijn in Pakistan. Wanneer er op instituten als het militaire establishment of de rechterlijke macht geen kritiek uitgeoefend kan worden, lijkt het moeilijk om te kunnen spreken van een *watchdog*functie. Er zijn ook wetten die de mediavrijheid op een indirecte manier inperken, wetten die op zich niets met de media te maken hebben. Zo is er de wet die bepaalt dat de Pakistaanse ahmadiminderheid geen moslims genoemd mogen worden. In een van de interviews getuigde een respondent over een incident waarbij ze tijdens de berichtgeving over een gijzeling in een ahmadimoskee, het woord 'moskee' niet mocht gebruiken, omwille van de wet dat ahmadi's geen moslims zijn. Dit voorbeeld lijkt erop te wijzen dat niet alle stemmen in de Pakistaanse maatschappij evenwaardig behandeld worden. Daardoor kan de rol van de media als *civic forum* betwistbaar genoemd worden.

Daarnaast speelt ook de druk die de journalisten opgelegd krijgen van verschillende actoren, en daarbij aansluitend de veiligheidskwestie, een belangrijke rol. Pintak en Nazir (2013, p. 651) toonden met hun enquête al aan dat terrorisme als grootste bedreiging van de Pakistaanse maatschappij gezien wordt. Die these wordt bevestigd in de diepte-interviews met de Pakistaanse respondenten, waarin aangehaald wordt dat veiligheid en bedreigingen van terroristische organisaties en militantengroeperingen beschouwd worden als cruciale factoren die de vrijheid van meningsuiting en van pers beïnvloeden. Maar ook de civiele-militaire balans speelt een grote rol. Het rapport van Pildat (2016, p. 9) wees uit dat er anno 2016 nog steeds een grote invloed is van het militaire establishment op de beslissingen van het civiele bewind. Volgens Michaelsen (2011, p. 24) overschaduwde de militaire macht nog steeds politiek en economie en dat heeft zijn weerslag in de journalistiek. Volgens de respondenten wordt kritiek op het militaire apparaat en de veiligheidsdiensten niet of weinig getolereerd en als die er toch komt, wordt ze bestraft met repressies. Vooral de televisiemedia moeten het volgens de respondenten daarbij ontgelden. Een oorzaak die daarbij aangehaald wordt, is dat de private televisiekanalen in Pakistan allemaal via kabel- of satellietverbindingen lopen, waardoor ze gemakkelijk afgesloten kunnen worden (Mezzera & Sial, 2010, p. 21). Respondenten 1 en 4 halen in dit verband het voorbeeld van Geo TV aan. Geo werd in 2007, 2009 en 2014 ofwel van het televisiemenu gehaald, ofwel helemaal onderaan geplaatst, waardoor kijkers de zender niet terugvonden.

Daarnaast geven de geïnterviewde journalisten aan dat het onderliggende gevoel van voortdurende onveiligheid zorgt voor meer zelfcensuur. Die zelfcensuur werd ook in de

literatuurstudie aangehaald als problematisch. Zo stelde International Media Support (2009, p. 25) dat aanvallen op journalisten een stijging in de zelfcensuur in de hand werken. CPJ (2016) bekeek de onderwerpen waarin de Pakistaanse journalisten, die vermoord werden omwille van hun beroep, actief waren. De top drie waren politiek, oorlog en misdaad. Dit zijn brede thema's, die de respondenten niet als dusdanig aanhaalden. Ze stelden wel dat onderwerpen als religie, terroristische organisaties of het militaire establishment risico's met zich meebrachten. Door het voortdurende gevoel van onveiligheid, dat gepaard gaat met een verhoogde zelfcensuur, kunnen de media hun rol als *watchdog* en als *agendasetter* niet uitspelen. Wanneer journalisten niet vrijuit kunnen berichtgeven, is het ook moeilijk om de agenda echt te bepalen.

Die druk komt niet alleen van actoren buiten de media, ook binnen de media zelf zijn er enkele elementen die het moeilijk maken voor de media om hun rol echt uit te spelen. Volgens Mezzera en Sial (2010, p. 18) hebben de eigenaars van de mediabedrijven een enorme invloed op de inhoud. Daarbij zijn de commerciële factoren belangrijker dan de inhoudelijke. In het onderzoek van Pintak en Nazir (2013, pp. 653-654) kwam naar voor dat de eigenaars van Pakistaanse mediabedrijven als de derde grootste bedreiging gezien werden voor de journalistiek. Door de voortdurende strijd om de kijkcijfers en de *ratings*, ontstaat er een harde competitie tussen de verschillende mediahuizen. Volgens Mezzera en Sial (2010, p. 39) leidt dat vooral bij de elektronische media tot een grote hang naar sensationeel nieuws, iets wat bevestigd werd door de Pakistaanse respondenten. De grootste bedreiging voor de journalistiek is volgens Pintak en Nazir echter het gebrek aan professionaliteit (2013, pp. 653-654). International Media Support stelt dat er een groot verschil is in kwaliteit tussen Engelstalige media en Urdu media. Volgens de respondenten zijn Urdu media minder professioneel en laten ze zich gemakkelijker leiden tot sensationisme. Toch moet er voorzichtig omgesprongen worden met deze conclusie. De geïnterviewde journalisten spraken allemaal Engels, hadden gestudeerd en kunnen gerekend worden tot de elite. Er werden geen journalisten geïnterviewd die voor Urdu kranten schrijven, dus er is meer onderzoek nodig om deze voorlopige conclusie te staven. Wat bijvoorbeeld wel interessant is, is dat de respondenten, onder andere respondent 1, die voor televisie werken, aangeven dat hun medium minder kwalitatief werk leveren dan de kranten en magazines. Daarnaast stellen de respondenten ook dat de druk op de Urdu media groter is, omdat ze de media van de massa zijn. Dat wordt gestaafd door de literatuurstudie. Zo zegt Siraj (2009, p. 44) dat Urdu media meer invloed hebben op de publieke opinie, waardoor ze nauwgezet gevolgd worden.

Naast deze beperkingen van de mediavrijheid, haalt respondent 2 aan dat er in sommige gevallen net te veel vrijheid aan de media gegeven wordt en dat er te weinig aan regulering of zelfregulering gedaan wordt. In de literatuurstudie werd aangetoond dat er geen echte ethische code voor journalistiek bestaat. Het lijkt er op dat het gemis van zo'n code het gebrek aan professionaliteit in de hand werkt.

Als laatste wordt de rol van de media in het democratiseringsproces ook nog beïnvloed door socio-economische factoren, zoals de digitale kloof en het analfabetisme in Pakistan. Volgens Kenny en Fink (2003, p. 2) zijn er meerdere digitale kloven te onderscheiden, namelijk de toegang tot ICT, de mogelijkheid om ICT te gebruiken, het eigenlijke gebruik en de impact van het gebruik. In Pakistan heeft maar 13,8% van de bevolking toegang tot het internet (ICT Development Index, 2015), een cijfer dat ook aangehaald wordt door de respondenten. Bijgevolg hebben het internet en de sociale media weinig impact op het democratiseringsproces. Wanneer we naar de scholingsgraad van de Pakistaanse bevolking kijken, kan iets meer dan de helft lezen en schrijven in 2015 (Unesco Institute for Statistics, 2015). Dat is een bepalende factor voor de verspreiding van printmedia. In een land waar de helft van de bevolking analfabeet is, is het niet onlogisch dat de rol van de printmedia niet groot is. Bij de scholingsgraad valt ook het verschil tussen mannen en vrouwen op. In de context van de genderverschillen, kaarten de Pakistaanse respondenten ook aan dat er nog grote verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen in de media, maar ook in de maatschappij in het algemeen. Volgens de respondenten is de genderdynamiek in de grote steden wel aan het verschuiven.

Zowel door de beperkingen die de Pakistaanse media ervaren als door de socio-economische factoren, lijkt de rol van de media in het democratiseringsproces eerder beperkt. Pakistan heeft nog een lange weg te gaan in zijn democratiseringsproces. Zo zijn er heel wat democratische instituten die nog in hun kinderschoenen staan en zijn er tegelijk nog heel wat ondemocratische elementen in de Pakistaanse maatschappij. Daarmee samenhangend moeten de media hun positie in de samenleving verstevigen. Instanties als Freedom House of Reporters Without Borders catalogeren de Pakistaanse media nog steeds als 'niet vrij', hoewel er verbeteringen merkbaar zijn. Volgens de geïnterviewde respondenten hangt het democratiseringsproces samen met het proces dat de media op dit ogenblik aan het doorlopen

zijn. Het zal dan ook interessant zijn om te kijken hoe deze twee processen de komende jaren zullen evolueren. Verder onderzoek wordt dan ook aanbevolen.

Bibliografie

Agrawei, A. (2015). Why Pakistan is replacing English with Urdu. *Time*. Geraadpleegd op 21 juli 2016 via: <http://time.com/3975587/pakistan-english-urdu/>

Akbar, M.S. (2012). Censorship returns to Pakistan. *HuffPost*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: http://www.huffingtonpost.com/malik-siraj-akbar/pakistan-censorship_b_1302660.html

Ali, I. (2014). Pakistan journalists under threat. *The Diplomat*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://thediplomat.com/2014/05/pakistan-journalists-under-threat/>

Alam, M.A. (2016). Codifying restrictions for electronic media. In Freedom Network Annual Report 2016, *Growing sounds of silence 2015: the year of censorship in Pakistan* (pp. 23-26). Geraadpleegd op 3 augustus 2016 via: <http://www.fnpk.org/wp-content/uploads/2016/02/FN-Annual-Report-2016.pdf>

Almeida, C. (2012). A country lost. *Dawn*. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via: <http://www.dawn.com/news/744585/a-country-lost>

Al-Rodhan, N. & Stoudmann, G. (2006). *Pillars of globalization*. Genève: Editions Slatkine.

Alshenqeeti, H. (2014). Interviewing as a data collection method: a critical review. *Sciedu Press*, 3(1), 39-45.

Amnesty International. (2014). 'A bullet has been chosen for you': attacks on journalists in Pakistan. *Amnesty International*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA33/005/2014/en/>

Batra, A. (2013). *Regional economic integration in South Asia: trapped in conflict?* Abingdon: Routledge.

BBC Monitoring. (2016). Kashmir territories profile. *BBC*. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via: <http://www.bbc.com/news/world-south-asia-11693674>

Bernhagen, P. (2009). Measuring democracy and democratization. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 24-38). Oxford: Oxford University Press.

Boone, J. (2015). Pakistan press freedom under pressure from army. *The Guardian*. Geraadpleegd op 7 november 2015 via: <http://www.theguardian.com/world/2015/sep/14/pakistan-press-freedom-army-journalists-military>

Boquérat, G. (2016). Pakistan's power game and the new media landscape. In R. Kalia (Eds.), *Pakistan's political labyrinths: military, society and terror* (pp. 40-58). Abingdon: Routledge.

Borgatti, S. (z.j.). Introduction to grounded theory. *Analytech*. Geraadpleegd op 6 augustus 2016 via: <http://www.analytictech.com/mb870/introtogt.htm>

Bozdag, E, & van den Hoven, J. (2015). Breaking the filter bubble: democracy and design. *Ethics and Information Technology*, 17(4). 249-265.

Brunetti, A, & Weder, B. (2003). A free press is bad news for corruption. *Journal of Public Economics*, 87, 1801-1824.

CIA. (2010). The world factbook. *CIA*. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>

CIA. (2016) The world factbook: Pakistan. *CIA*. Geraadpleegd op 21 juli 2016 via: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html>

CPJ. (2016). 58 journalists killed in Pakistan since 1992/ motive confirmed. Geraadpleegd op 4 augustus 2016 via: <https://cpj.org/killed/asia/pakistan/>

CPJ. (2014). CPJ condemns attack on Pakistani journalist Raza Rumi. *CPJ*. Geraadpleegd op 8 augustus 2016 via: <https://cpj.org/2014/03/cpj-condemns-attack-on-pakistani-journalist-raza-r.php>

CPJ. (2016). Saleem Shazhad. Geraadpleegd op 4 augustus 2016 via: <https://cpj.org/killed/2011/saleem-shahzad.php>

Dad, N. (2016). Restrictions on digital freedoms cloud cyberspace. In *Freedom Network Annual Report on the State of Media, Freedom of Expression & Civil Liberties in Pakistan*. Geraadpleegd op 3 augustus 2016 via: <http://www.fnpk.org/wp-content/uploads/2016/02/FN-Annual-Report-2016.pdf>

Dahl, R.A. (1998). *On democracy*. New Haven: Yale University.

Dhanda, S. (2010). Nuclear weapon programmes of India and Pakistan: a comparative assessment. *South Asian Survey*, 17(2), 255-281.

DiCicco-Bloom, B, & Crabtree, F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314-321.

Dumitru, A, Dancia, B, Plaesu, A, Tarany, A, & Lazaroiu, G. (2011). The role of the media in processes of democratization and consolidation. *Economics, Management and Financial Markets*, 6(2), 491-499.

Duncan, P. (2016). A history of same-sex unions in Europe. *The Guardian*. Geraadpleegd op maandag 25 juli via: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2016/jan/24/a-history-of-same-sex-unions-in-europe>

Eltantawy, N, & Wiest, J.B. (2011). Social media in the Egyptian revolution: reconsidering resource mobilization theory. *International Journal of Communications*, 5, 1207-1224.

Fair, C. (2012). Pakistan in 2011 ten years of the "war on terror". *Asian Survey*, 52(1), 100-113.

Fink, C, & Kenny, C. (2003). W(h)ither the digital divide? Geraadpleegd op 12 april 2016 via: http://www.itu.int/net/wsis/docs/background/themes/digital_divide/fink-kenny.pdf

Freedom House. (2015). Freedom on the net 2015: Pakistan. *Freedom House*. Geraadpleegd op 1 augustus 2016 via: https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/FOTN%202015_Pakistan.pdf

Gallup Pakistan. (2014). Media cyberletter 2014. *Gallup Pakistan*. Geraadpleegd op 31 april 2016 via: <http://gallup.com.pk/wp-content/uploads/2015/06/Gallup-Pakistan-Media-Cyberletter-20141.pdf>

Gill, P, Stewart, K, Treasure, E, & Chadwick, B. (2008). Methods of data collection in qualitative research: interviews and focus groups. *Britisch Dental Journal*, 204(6), 291-295.

Government of Pakistan Ministry of Information, Broadcasting and National Heritage. (2015). Electronic media code of conduct - 2015. Geraadpleegd op 3 augustus 2016 via: [http://ispak.pk/Downloads/Electronic%20Media%20\(Programmes%20and%20Advertisements\)%20Code%20of%20Conduct,%202015%20\(2\).PDF](http://ispak.pk/Downloads/Electronic%20Media%20(Programmes%20and%20Advertisements)%20Code%20of%20Conduct,%202015%20(2).PDF)

Gunther, R, & Mughan, A. (2000). *Democracy and the media: a comparative study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gupta, O. (2006). *Encyclopaedia of India, Pakistan & Bangladesh*. Delhi: Isha Books.

Hanif, M. (2014). The Hamid Mir case: 'in Pakistan, they used to censor journalists - now they shoot us'. *The Guardian*. Geraadpleegd op 4 augustus 2016 via: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/23/hamid-mir-pakistan-journalist-shooting-isi-mohammed-hanif>

Haq, R. (2014). Rudderless: press council of Pakistan, a name with no faces. *The Express Tribune*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://tribune.com.pk/story/764674/rudderless-press-council-of-pakistan-a-name-with-no-faces/>

Huntington, S. (1991). *The third wave; democratization in the late twentieth century*. Norman: University of Oklahoma Press.

International Crisis Group (2011). Buitenlandse hulp en het conflict in Afghanistan. *MO**. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: http://www.mo.be/sites/default/files/MO-paper57_Afghanistan.pdf

International Media Support. (2009). Between radicalisation and democratisation in an unfolding conflict: Media in Pakistan. Geraadpleegd op 18 juli 2016 via: <https://www.mediasupport.org/publication/pakistan-between-radicalisation-and-democratisation-in-an-unfolding-conflict/>

Iqbal, Z. (2012). Media and Musharraf: a marriage of convenience. *European Scientific Journal*, 8(3), 38-64.

Islamic Republic of Pakistan. (1973). Constitution of the Islamic Republic of Pakistan. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via: http://www.na.gov.pk/uploads/documents/1469679663_851.pdf

Kalathil, S, & Boas, T.C. (2003). *Open networks, closed regimes*. Washington: Carnegie Endowment of International Peace.

Kaul, V. (2012). Interface between media, democracy and development. *China Media Research*, 8(3), 52-64.

Khalid, K. (2011). The effects of terrorism on Pakistan's media. *European Journalism Centre*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://ejc.net/magazine/article/the-effects-of-terrorism-on-pakistans-media#.V6dUMceoVXo>

Khan, I. (2014). The battle for Pakistan's Geo TV. *BBC*. Geraadpleegd op 31 juli 2016 via: <http://www.bbc.com/news/world-asia-27508088>

Köcher, R. (1986). Bloodhounds or missionaries: role definition of German and British journalists. *European Journal of Communications*, 1, 43-64.

Kugiel, P. (2010). Double game: Pakistan in the global war on terror. *The Polish Quarterly of International Affairs*, 19(3), 26-44.

Kukreja, V. (2003). *Contemporary Pakistan: political processes, conflicts and crises*. Londen: Sage Publications.

Letki, N. (2009). Social capital and civil society. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 158-167). Oxford: Oxford University Press.

Long, R. (2009). Dawn and the creation of Pakistan. *Media and History*, 15(4), 407-421.

Lynch, M. (2011). After Egypt: the limits and promise of online challenges to the authoritarian Arab state. *Perspectives on Politics*, 9(2), 301-310.

Messner, J.J. & Haken, N. (2016). Fragile states index 2016. *Fund For Peace*. Geraadpleegd op 18 juli 2016 via: <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2016.pdf>

Mezzera, M, & Safdar, S. (2010). Media and governance in Pakistan: a controversial yet essential relationship. *Initiative for Peacbuilding*. Geraadpleegd op 27 juli via: http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20101109_CRU_publicatie_mmezzera.pdf

Michaelson, M. (2011). New media vs. old politics: the internet, social media and democratisation in Pakistan. *Friedrich Ebert Stiftung*. Geraadpleegd op 12 april 2016 via: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Media-powered%20democracy-%20how%20media%20support%20has%20been%20pivotal%20to%20Pakistan's%20latest%20democratization%20project.pdf>

Milena, Z.R, & Dainor, G. (2008). Qualitative research methods: a comparison between focus-group and in depth-interview. *Annals of the University of Oradea: Economic Science*, 4(1), 1074-1079.

Musharraf, P. (1999). General Pervez Mussaraf's address to the nation. Geraadpleegd op 21 juli via:

http://www.pakistani.org/pakistan/constitution/post_12oct99/musharraf_address_17oct1999.html

Norris, P. (2006). The role of the free press in promoting democratization, good governance, and human development. *Unesco*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: http://portal.unesco.org/ci/en/file_download.php/7858a89f12dc997347da7ef1e0a535aaUNESCO+Free+Press.doc

Onbekend. (2012). No more English-language tv in Pakistan. *Buenos Aires Herald*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://www.buenosairesherald.com/article/86465/no-more-englishlanguage-tv-in-pakistan>

Onbekend. (2012). Opmars internet-media in turbulent grensgebied Pakistan. *Free Press Unlimited*. Geraadpleegd op 28 februari 2016 via: <https://www.freepressunlimited.org/nl/nieuws/opmars-internet-media-in-turbulent-grensgebied-pakistan>

Onbekend. (2012). Pakistan media and telecoms landscape guide. *Infoasaid*. Geraadpleegd op 27 juli 2016 via: https://www.internews.org/sites/default/files/resources/InfoasAid_Pakistan_MediaGuide.pdf

Onbekend. (2015). Pakistan's Long War on the Media. *The New York Times*. Geraadpleegd op 7 november 2015 via: http://www.nytimes.com/2015/09/16/opinion/pakistans-long-war-on-the-media.html?_r=1

Onbekend. (2014). Pemra suspends Geo entertainment, ARY News licenses. *Dawn*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://www.dawn.com/news/1114066>

Onbekend. (2015). Ict development index 2015. *ITUdata*. Geraadpleegd op 1 augustus 2016 via: <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/#idi2015countrycard-tab&PAK>

Onbekend. (2015). Pemra cancels licenses for BOL TV network. *Geo News*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <https://www.geo.tv/latest/6077-pemra-cancels-licenses-for-bol-tv-network>

Paliser, E. (2011). *The filter bubble: what the internet is hiding from you*. New York: Penguin.

Pak Institute for Peace Studies. (2016). Pakistan security report 2015. *Pak Institute for Peace Studies*. Geraadpleegd op 22 juli 2016 via: <http://pakpips.com/securityreport.php>

Pakistan Bureau of Statistics (2016). Newspapers and periodicals by province. Geraadpleegd op 21 juli 2016 via: <http://www.pbs.gov.pk/sites/default/files//tables/press%28website%29.pdf>

Pakistan Bureau of Statistics (2012). Newspapers and periodicals by language and province. Geraadpleegd op 21 juli 2016 via: <http://www.pbs.gov.pk/sites/default/files//tables/Press%20by%20language%28website%29%2011.pdf>

Pakistan Bureau of Statistics (2016). Population by religion. Geraadpleegd op 20 juli 2016 via: <http://www.pbs.gov.pk/content/population-religion>

Pakistan Bureau of Statistics (2016). Population by mother tongue. Geraadpleegd op 21 juli 2016 via: <http://www.pbs.gov.pk/content/population-mother-tongue>

Peshiman, G. (2013). Media-powered democracy: how media support has been pivotal to Pakistan's latest democratization project. *Reuters Institute for the Study of journalism*. Geraadpleegd op 31 juli 2016 via: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Media-powered%20democracy-%20how%20media%20support%20has%20been%20pivotal%20to%20Pakistan's%20latest%20democratization%20project.pdf>

Pickard, V. (2010). "Whether the giants should be slain or persuaded to be good": revisiting the Hutchins Commission and the role of media in a democratic society. *Critical Studies in Media Communication*, 27(4), 391-411.

Pildat. (2016). Assessment of the quality of democracy in Pakistan: 2015. *Pildat*. Geraadpleegd op 22 juli 2016 via:

[http://www.pildat.org/publications/publication/democracy&legstr/assessmentofthequalityofd
emocracyinpakistan_2015.pdf](http://www.pildat.org/publications/publication/democracy&legstr/assessmentofthequalityofd
emocracyinpakistan_2015.pdf)

Pintak, L. & Nazir, S-J. (2014). Media, policy, and conflict in Pakistan. Policymakers see media's impact as powerful but not always positive. *Columbia Journalism Review*. Geraadpleegd op 1 maart 2016 via: http://www.cjr.org/behind_the_news/media_policy_and_conflict_in_p.php

Pintak, L. & Nazir, S-J. (2013). Pakistani journalism: at the crossroads of Muslim identity, national priorities and journalistic culture. *Media Culture Society*, 35(5), 640-665.

Plattner, M. (2012). Media and democracy: the long view. *Journal of Democracy*, 23(4), 62-73.

Racine, J.L. (2010). Le paradigme Pakistanais. *Hérodote*, 139(4), 3-50.

Randall, V. (1998). Democratization and the media. *Democratization*, 5(2), p. 1-5.

Rashid, A. & Lambracht, J. (2009). Chaos in Afghanistan en Pakistan? *MO**. Geraadpleegd op 23 juli 2016 via: http://www.mo.be/sites/default/files/fileadmin/pdf/MO-paper35_okt09.pdf

Reporters Without Borders. (2016). 2016 world press freedom index. *Reporters Without Borders*. Geraadpleegd op 30 juli 2016 via: <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index>

Rose, R. (2009). Democratic and undemocratic states. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 10-21). Oxford: Oxford University Press.

Rumi, R. & Haselby, S. (Eds.). (2015). On the run. *Aeon*. Geraadpleegd op 8 augustus 2016 via: <https://aeon.co/essays/pakistan-s-political-islamists-tried-to-kill-me>

Sarwar, B. (2014). Pakistan's media wars. *Himal*. Geraadpleegd op 7 november 2015 via: <http://himalmag.com/pakistans-media-wars/>

Sarwar, B. (2001, 12 december). The media in Pakistan: a new era? *Open Democracy*. Geraadpleegd op 7 november 2015 via: https://www.opendemocracy.net/conflict-media911/article_16.jsp

Schneider, L. (2014). Media freedom indices: what they tell us - and what they don't. *DW Akademie*. Geraadpleegd op 8 november 2015 via: <http://www.dw.com/popups/pdf/44108938/media-freedom-indices-what-they-tell-us-and-what-they-dont-pdf.pdf>

Schumpeter, J.A. (1994). *Capitalism, socialism and democracy*. Londen: Routledge.

Shafique, F. & Mahmood, K. (2008). Indicators of the Emerging Information Society in Pakistan. *Information Development*, 24(1), p. 66-78.

Shams, S. (2014). Pakistan's Geo tv faces military's wrath. *Deutsche Welle*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://www.dw.com/en/pakistans-geo-tv-faces-militarys-wrath/a-17651138>

Singh, M.P, & Kukreja, V. (2014). *Federalism in South Asia*. India: Routledge.

Siraj, S-A. (2009). Critical analysis of press freedom in Pakistan. *Journal Media and Communication Studies*, 1(3), 43-47.

Soherwordi, S, & Khattak, S. (2011). Operation Geronimo: assassination of Osama Bin Ladin and its implications on the US-Pakistan relations, war on terror, Pakistan and Al Qaeda. *South Asian Studies*, 26(2), 349-365.

Strauss, A, & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. California: Sage Publications.

Synnot, H. (2009). *Transforming Pakistan: ways out of instability*. Londen: Routledge.

The World Bank. (2015). GDP per capita (current US\$): Pakistan. *The World Bank*. Geraadpleegd op 7 augustus 2016 via: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=PK>

Ul Hassan, T. (2014). Media-democracy Relationship in Pakistan. *Pakistani Vision*, 15(2), p. 124-146.

Unesco Institute for Statistics (2015). Country profiles. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. Geraadpleegd op 31 juli 2016 via: <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/country-profile.aspx?code=PAK>

United Nations (1948). Universal declaration of human rights. *United Nations Human Rights*. Geraadpleegd op 4 april 2016 via: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=eng>

United Nations (1966). International covenant on civil and political rights. *United Nations Human Rights*. Geraadpleegd op 4 april 2016 via: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

Voltmer, K. (2013). *The media in transitional democracies*. Cambridge: Polity Press.

Voltmer, K, & Rawnsley, G. (2009). The media. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 234-245). Oxford: Oxford University Press.

Wadhams, N, & Haider, K. (2016). Taliban leader's killing shows deeper U.S.-Pakistan strains. *Bloomberg*. Geraadpleegd op 23 juli 2016 via: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-05-31/taliban-leader-s-killing-exposes-deepening-u-s-pakistan-strains>

Walsh, D. (2010). Pakistan blocks Facebook in row over Muhammed drawings. *The Guardian*. Geraadpleegd op 1 augustus 2016 via: <https://www.theguardian.com/world/2010/may/19/facebook-blocked-pakistan-muhammad-drawings>

Wani, R. (2016). "The military had made a dramatic comeback in Pakistan's national affairs". *Tehelka.com*. Geraadpleegd op 22 juli via: <http://www.tehelka.com/2016/07/the-militaryhas-made-a-dramatic-comeback-in-pakistans-national-affairs/>

Welzel, C. (2009). Theories of democratization. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 74-88). Oxford: Oxford University Press.

Whitten-Woodring, J. (2009). Watchdog or lapdog? Media Freedom regime type, and government respect for human rights. *International Studies Quarterly*, 53, p. 595-625.

Yilmaz, H. (2009). The international context. In C. Haerpfer, P. Bernhagen, R. Inglehart, & C. Welzel (Eds.), *Democratization* (pp. 92-103). Oxford: Oxford University Press.

Yusuf, H. (2013). Mapping digital media: Pakistan. *Open Society Foundations*. Geraadpleegd op 31 juli 2016 via: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/mapping-digital-media-pakistan-20130902.pdf>

Yusuf, H. (2009). Old and new media: converging during the Pakistan emergency (March 2007 - February 2008). *Centre for Future Civic Media*. Geraadpleegd op 31 juli 2016 via: <https://civic.mit.edu/sites/civic.mit.edu/files/Old%20and%20New%20Media%20Pakistan%20Emergency.pdf>

